فَاِذَا عَزَمْتَ فَتَوَکَّلْ عَلَی اللّٰہِ

(ترجمہ) پس جب قصد کیا تو نے بھروسہ کر خدا پر

بعون و عنایت حضرت خلاق نسخہ معلم طرز اخلاق معصوم

۸۳

تعلیم الاخلاق

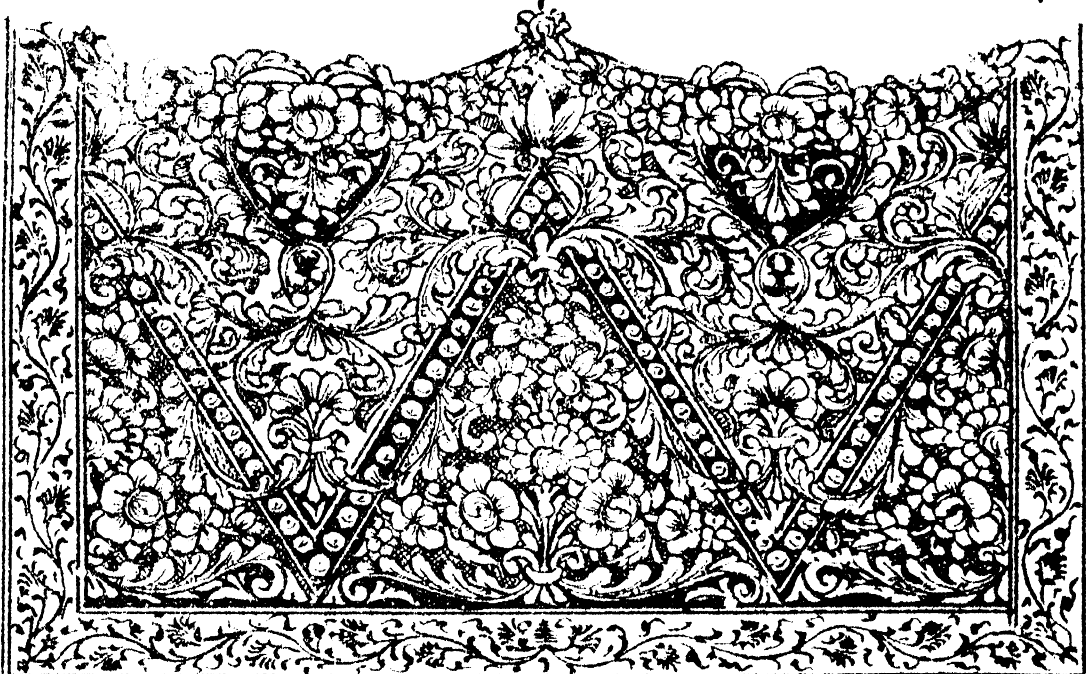
۱۳۱۳ھ

مؤلفہ فکر دقیق امام الدین عتیق دام حسن التحقیق و التدقیق

باہتمام اضعف الانام محمد عبد اللہ صدیقی مالک مطبع مجتبائی

در مطبع مجتبائی لکھنؤ مطبوع شد

۱۳۱۴ھ

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

اَللّٰهُمَّ اِنِّیْ اَعُوْذُ بِكَ مِنْ اَنْ اُشْرِكَ بِكَ شَیْئًا وَّاَنَا اَعْلَمُ بِهٖ تُبْتُ عَنْهُ وَاَسْلَمْتُ وَاَقُوْلُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ

اما بعد میں ہیچمیرز ہیچمدار کترین بندگان مسمی به **محمد امام الدین** بن محمد بہاء الدین ابن محمد صدر الدین ہارونی متوطن بلدۂ خجستہ بنیاد اورنگ آباد کہ اوستاد شعر المتخلص به حیدر اعتیق تخلص نہاد - واوستاد خط النی طب بہ شیرین رقم امر خوش رقم فرمود - سالہاست کہ این فقرات افادت آیات وسخنان حکما ؛ نزدم جمع اما پراگندہ بود - بخواستم کہ تنہا فائدہ گیرم - بہتر دانستم کہ برای مبتدیان مائدہ چینم - کہ ازین اغذیۂ لطیفہ وفواکہ متنوعہ قوای روحانی وجسمانی را از عالم شباب تا شباب قوتی وکیفیتی بہم رسیدہ باشد - لہذا از یک سخن تا ہشت سخن ہشت باب ترتیب دادم کہ ذائقہ را درست آید - وسامعہ را گرانی نیفزاید - واین عروس مؤلفہ حصۂ نجمی ظہیر الصبیانست - واز روی مادہ موصوف بہ **تعلیم الاخلاق**
۱۳ ۱۳

و معروف بہ ادیب الصبیانست بعد ترتیب ظہیر الصبیان و تہذیب الصبیان و ضرور الحساب و میزان آخرت در عہد سلطان رعایا پرور عدل گستر حضور پر نور نواب نظام الملک آصف جاہ میر محبوب علیخان بہادر دام ملکہ و ادام اللہ عمرہ و اقبالہٗ پادشاہ دکن صانہ اللہ عن الحوادث والفتن قطعہ شاہا مدام کار جہانت بکام باد گردون ترا ستان و جرام رام باد ✦ داد نظام کار جہانی ز لطف تو ✦ کار تر از لطف الٰہی نظام باد اکنون کہ بفضل سلطان السلاطین و احکم الحاکمین بہ جلوس میمنت مانوس اوسی سال ہمایون فالست جلوہ آرای منصہ شہود نمود - پس از اخلاق بزرگان امید وارم و عرض دارم کہ نہ مصنف نہ مؤلف نہ سیاق دارم نہ سباق - مرتب اوراقم - اگر سہوی و خطای رابعطای اصلاح عوض دہند احسن خواہد بود و مِنَ اللّٰہِ التَّوْفِیْقِ وَبِیَدِہٖ اَزِمَّۃُ التَّحْقِیْقِ

باب الاولیٰ

حق سبحانہ تعالیٰ فرمود - عجز و انکسار از ان پسند آیم کہ در کارخانہ خود ندارم -

حدیث - نیکو ہدیہ ایست سخنان حکمت آمیز از مؤمنی بہ مؤمنی -

عاقلان گفتہ اند کہ فضل بعلم و ادبست نہ باصل و نسب -

عرب فرمود اَلْاَدَبُ خَیْرٌ مِّنَ الذَّھَبِ

سقراط فرمود - کسیکہ علم ندارد چون تنیست کہ روح ندارد -

محققی فرمود - کہ بروشنائی علم راہ راست میتوان شناخت -

لقمان حکیم فرمود ہر کرا عقل بیشتر از ہمہ توانگران بیشتر -

شیخ حسن بصری فرمود۔ بریدن از احمق پیوستن است بحق۔

فائدہ۔ دلجوئی طرفین نہایت مشکلست۔

سعدی فرمود۔ متکلم را تا کسی عیب نگیرد سخنش صلاح نہ پذیرد۔

حکیم او مبرس فرمود۔ ظاہر ہر شئی خبر میدہد بباطن وی۔

حکیمی فرمود۔ سودا بایکدیگر۔ اصلِ نامِ آن ادا و بایکدیگر۔

یحیی بن معاذ فرمود۔ نیکوترین چیزہا کلامِ صحیحست از زبانِ فصیح۔

حاذقی فرمود اَلْاِسْتِقَامَۃُ خَیْرٌ مِّنَ الْکَرَامَۃِ

تنبیہ۔ کاہلی و سستی سرچشمۂ بدی و بدبختیست۔

واقعی بائیکہ خود پسندی غلبہ کند بسیار استکبار برخیزد۔

صوفی فرمود۔ کہ از ظلم نمودن مظلوم بودن بہتر خواہد بود۔

فاضلی فرمود۔ کہ علم قبای زیبای جوانی و عصای قوای پیری۔

حکیمی فرمود۔ کہ شکار بدبختی مشو بلکہ با او مقابلہ کن۔

عرب فرمود صَلَاحُ الْاِنْسَانِ فِیْ حِفْظِ اللِّسَانِ

ذوالنونِ مصری فرمود۔ دوستی باکسی کن کہ بتغیر تو متغیر نگردد۔

فائدہ۔ چیزِ بدست شدہ بہترست از امید آیندہ۔

فیثاغورس فرمود۔ مدحِ خود فضیحِ خودست۔

بقراط فرمود۔ از گرسنگی مردن بہ کہ نانِ دوناں خوردن۔

حکیم ابوالحسن عربی فرمود ۔ ناداں قابلیتِ انکشافِ اسرارِ الٰہی ندارد ۔

رسول مقبول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود ۔ پارسائی زبان درخاموشیست ۔

حکیمی فرمود ۔ کہ غرضِ نفسانی سرچشمۂ مخاصمۂ انسانیست ۔

(باہم دشمنی کردن ۱۲)

ذی تجربہ فرمود ۔ کہ برای مضبوط دلاں محنت بمنزلہ غذا است ۔

سقراط فرمود ۔ علم زینہ ایست کہ بذریعۂ آں بعالمِ بالا میتواں رفت ۔

جالینوس فرمود ۔ ہماں طفل بدبخت ترست کہ در وحیا کمترست ۔

در آثار آمدہ کہ غماز حلال زادہ نباشد ۔

عارفی فرمود ۔ صدور الابرار قبور الاسرار ۔

واقعی ۔ ناداں اکثر دیگراں را بر خود خنداں میکند ۔

حکیم بہادر جبس فرمود ۔ ادب پاکیِ اصالت را بجد مدد میدہد ۔

عتیق گفتہ ۔ ہر کہ اول محنتی کار نفرماید آخر بمصیبتی گرفتار آید ۔

سقراط فرمود ۔ کاریکہ بکردن آں شرم آید بگفتنِ آں ہم شرم باید ۔

سید احمد رفاعی فرمود ۔ آنکہ بنفسِ خود مستقیم باشد دیگری ہم بدو مستقیم شود ۔

ابونصر فارابی فرمود ۔ چنانکہ کمالِ درخت ثمر دادنست ۔

ھمچناں کمالِ سعادت اخلاقِ حمیدہ ظاہر شدن ۔

شاہ ولی اللہ محدث دہلوی فرمود ۔ در مجلس ہرگز بر کسی ردِّ صریح مکن ۔

لاریب زندگی مردِ متلون در ہرزہ کاری و بیقراری می گذرد ۔

تنبیہ ۔ کسیکہ از اعداخطر و اضطرار داشتہ باشد باید کہ دائما ہوشیار و تیار باشد۔

حدیث ۔ اللہ تعالی کار تیشگی می پسند د اگرچہ اندک باشد۔

حکیم غریقور یوس فرمود ۔ جمع علم و حلم کرامتست ۔

سید احمد رفاعی فرمود ۔ کسیکہ نفسِ خود را حقیر فہمید باستقامت رسید۔

تنبیہ ۔ ہر کہ یک لقمہ حرام خورد چہل روز تیرِ دعایش بر نشانۂ اجابت نرسد۔

رسول مقبول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود ۔ ہر کہ حرفی بیاموخت کسی را پس سوالی اگشت

علی کرم اللہ وجہہ فرمو ۔ کسیکہ آموخت مرا یک حرف پس تحقیق گردانید مرا غلام ۔

افلاطون فرمود ۔ زود بخشم میا تا عادت تو نگردد ۔

نکتہ زندگی ضایع ترست آں زماں کہ نیکی کردن تواند و نکند۔

ارسطو فرمود ۔ در جواب تندی کردن باعثِ لغزیدنست ۔

حکیم انکاس فرمود ۔ انسانرا باید کہ دل از مکر و فن چنانکہ لباس را پاک و صاف نماید۔

سعدی فرمود ۔ ہر کہ با بزرگاں ستیزد خونِ خود ریزد ۔

پند اگر کسی را رنجی رسانی از مکافاتِ آں ایمن نمانی ۔

فائدہ ۔ آدمی بہمت بلند بدرجۂ ارجمندی رسد ۔

حدیث ہر کہ قدر و مرتبۂ خود نشناسد ضائع و ہلاک میشود۔

بزرگی فرمود ۔ کسیکہ خود بین نخواہد بود خدا بین خواہد بود ۔

سقراط فرمود ۔ با دوستاں ایں قدر اخلاص باید کہ باندک تغیری زوال نیاید۔

بطلیموس فرمود۔ حکمت درحقیقت که در دل بروید دا ز زبان ثمر دہد۔

لقمان فرمود۔ عاقل آنست که بشناسد ہر چیز را که در طبیعتِ انسانست۔

نکته ناز آدمی بر افعالِ او دلیل واضحست بر ضعفِ حالِ او۔

سید احمد رفاعی فرمود۔ پیشِ ہیچکس چناں حرکت مکن که ازاں نفرت کنند۔

حکیمے فرمود۔ کمینه اگر علم آموزد از شرارتِ او عالمی بسوزد۔

سقراط فرمود۔ کسیکه نیک و بد تمیز نکند داخلِ مردگانست۔

نیکمردی فرمود۔ که انسان بہترین مطالعه مطالعۂ انسانست۔

ذی تجرباتی فرمود۔ رنگِ رخسارۂ دوستاں و دشمناں پنہاں نخواہد بود۔

جیش طبیب فرمود۔ کسیکه حسد از طبیعت او دفع گردید بر تبۂ بلند رسید۔

عاقلی فرمود۔ خیانت در امانت باعثِ خجالت خواہد بود۔

امام فخر الدین رازی فرمود۔ بندۂ شکم و شہوت نفسانی گرفتارِ لعنت دو جہانیست

فاضلی فرمود۔ عالمتریں خلق آنکس باشد که محاسبِ نفسِ خود باشد۔

رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود۔ ہیچکس تواضع نمود که خدا تعالی او را نیکی نیفزود۔

فائدہ انسان را بباید که بنمایشِ ظاہر خاطر فریفته نماید۔

ابوالہاشم صوفی فرمود۔ کوه را بنوکِ سوزن از بیخ کندن سہلست امّا رذیلت وکبر از دل بیفگندن مشکل

حکیم بیکن فرمود۔ اگر کسی خطای مردم درگذارد ازیں ثابت میشود که دلِ او کسی نیازارد۔

حکیمے فرمود محبت آنست که به نیکوئی فراواں گردد و بجفا نقصان نه پذیرد۔

بطلیموس فرمود۔ بندۂ شہوت از غلام زرخرید ذلیل زیادہ۔

حکیمے را پرسیدند کہ برادر بہتر ست یا دوست گفت اگر برادر دوست باشد۔

دانائے فرمود۔ عاقل آنکہ سخن وقتِ ضرورت گوید و براہِ فضول نپوید۔

افراسیاب فرمود۔ ہر کرا اندرۂ حزم زیب تن گردید از تیرِ کیدِ دشمن ایمن گردید۔

بقراط فرمود۔ احمق ترین مردم آنست کہ بخواہد کسی را کہ نخواہد وی را۔

ارسطو فرمود مطلبیکہ فوت گردید افسوس بران عادتِ طفلاں و ناقصانست۔

بزرجمہر فرمود۔ دشمنِ خود دوست آدمِ ناداں از دوستی او متوقع بودن نتواں۔

زیرکی فرمود۔ محافظتِ مال ہمچو حاصل کردن آں امریست محال۔

حکیمے فرمود۔ دانش دولت را زینتست، و پردۂ فقر و سکینیت

کیومرس فرمود۔ شادیِ بسیار سرِشت، را خود پسند میکند۔

نکتہ اگر با تو بہ حسنِ عمل یافتہ نشود آنرا توبۂ نصوح نتواں گفت۔

واقعی کسیکہ فتنۂ خوابیدہ را بیدار میکند خود فتنہ گرست۔

حکما گفتہ اند۔ دوستی ہزار تن در برابر یک دشمن مقابل نیاید۔

حدیث سخت ترینِ آدمیاں بروز قیامت بلحاظِ عذاب آنعالمست کہ نفع نداد اورا علمِ او

سقراط فرمود۔ کسیکہ تجربہ کرد علمش زیادہ گردید۔

حکیم ابوریحان محمد فرمود۔ اخلاقِ علما سنت را زندہ و بدعت را مردہ میکند۔

معمّری فرمود۔ بعزتیکہ داغ نرسیدہ باشد قیمتی جوہریست۔

دانائی فرمود - آدمِ مستعد مانندِ گلابست اگر درظرفِ گلی باشد قصوری نباشد -

ابوزیدِ بلخی فرمود - مرضِ جہلا سوای علم دوای نیست -

نوشیروان فرمود - بپرہیزید از کسیکہ خود را دانا داند و ناداں ماند -

حکیمی فرمود - ہر کرا عقل راہبر خواہد بود او را ہر چیز میسر خواہد بود -

جالینوس فرمود - تعجب ازانکہ گمان دارد کہ بنفس خود اہ صافیہ شاید موجود ست و نباشد

فیثاغورس فرمود - بزرگترینِ فخرہا آنست کہ فخر نکنی -

لقمانِ حکیم فرمود - مالیکہ براہِ خدا صرف گردید آں زا مالِ خود باید فہمید -

فیثاغورس فرمود - عمر آنست کہ بفرح گذرد و آنچہ برنج گذرد زندگی زندانست -

حکیم بیکن فرمود - ہر کہ با بیگانگاں مہربانست ازیں واضح میشود کہ وطنِ او ہمہ جہانست

صاحبدلی فرمود - محبت فقرا از جملہ سخاوت و مفاوضہ دخولِ جنت است -
خط و دستاویز

جالینوس فرمود - انسان کسیست کہ قدرتِ جور و ستم داشتہ باشد و نکند -

نصیحت جائیکہ سخنِ خوب را قدری نباشد خموشی بہ از گفتارست -

حکیمی فرمود - نیکو میشود زندگانیِ تو اگر مغلوب سازی غضب را -

ابوالحسنِ عرفی فرمود حکیمیکہ اخلاقِ حکیمانہ نخواہد بود حکمتِ او از خیر و برکت بیگانہ خواہد بود -

ابوحامدِ اسفرائنی فرمود - چنانکہ مسرتِ بی اندازہ علامتِ حماقتست -

ہمچناں بسیار خاموشی علامتِ نخوتست -

نکتہ باید دانست کہ خردمندانِ روزگار ازہمنشینانِ قیاسِ احوال یاتوانند کرد -

حقیقت توقع نباید داشت کہ ایزد تعالی از بہر خوشنودی خیالِ خام حکم خود را تغیری دہد

خردمنداں گفتہ اند - ہر کہ سخن بسنجد از جواب نرنجد -

انکیاغورس ملیطی را ہر کہ ستایش کردی الحاح نمودی کہ ازاں نگوید - (عاجزی)

صاحبدلی فرمود - اگر خواہی باطن تو ہموارہ جمع باشد باطن کسی تفرقہ مکن -

در خبر ست کہ حق برادر مہیں بر کہیں چوں حق پدر ست بر پسر -

حکیمی فرمود سیرت خوب در خلوت و جلوت بریک اسلوب باشد - (تنہائی) (ضد تنہائی)

سقراط فرمود - ہر کرا شوں عبرتست او را ہر چیز تازہ باعث عبرتست (نصیحت گرفتن)

حکیم ابوریحاں فرمود - انچہ برای امروز لائق امروزست موجودست -

ہمچناں برای فردا لائق فردا خواہد بود موجود خواہد بود -

بزرگی فرمود حسن ادب میپوشاند قبیح نسب را - (پردہ)

اردشیر بابکاں فرمود - حسب محتاجست بادب -

مقولہ ادب فقیر را غنی سازد و غنی را سید قوم -

ارسطو فرمود - کسیکہ ترک ادب خواہد نمود عقل ش عقیم خواہد بود - (نہ بڑھانے والا)

حدیث شریف ست کہ مبغوض ترین آدمیاں نزد خدا تعالی مفسد و جنگجوست -

ادریس علیہ السلام فرمود - عقل بی ادب درختیست بیمیوہ -

علی کرم اللہ وجہہ فرمود - مستحسن نیست تملق و الحاح در طلب چیزی غیر علم -

حکیمی فرمود - بدست آوردن مقصود آسانست و نگہداشتن آں دشوار -

دیوجانس کلبی فرمود - فوتِ حاجت ازاں بہتر کہ منتِ نااہل کشند۔

حکیم مہادرجیس فرمود - ہماں احساں بیشتر کہ از طلب پیشتر باشد۔

بزرجمہر فرمود - از اوستاد پرسیدم چہ چیزیست کہ حمیت را ببرد گفت طمع۔

مطائبہ یکی از حکما گفتہ است کہ طبیبِ ناقص وبا ست مر عامہ را۔

مولانا یوسف فرمود - ہرچند قلع عیوبِ نفس میکنیم کہ عیبِ دیگری قمع میکنند۔
بر کندن قائم نمودن

نکتہ: نسبتِ شور و بانگ، افوترغیب بر دلہای سادہ موثر زیادہ۔

بطلیموس فرمود - حاسد زوالِ نعمتِ دیگراں بنعمتِ خود میپندارد۔

تنبیہ عاقل ہمانکہ قادر باشد بر زباں یعنی انچہ نشاید نگوید۔

سقراط فرمود - مرا از مفلسِ عاقل زیادہ اسید ست از دولتمندِ جاہل۔

منصور فرمود - آشنا کم گیر کہ اگر در قیاست رسوا شوی ترا کم کس شناسد۔

فخرالدینِ رازی فرمود - آں کار ہرگز مکن کہ دراں محتاجِ شفاعتگر شوی۔

ابوالحسنِ عوفی فرمود - بطفیلِ مشورہ عقول عقلِ یکی معقول میشود۔

حکیم ارسطو فرمود - اہلِ نخوت برغبتِ خود ذلتِ خود میخواہد۔

حکیمی فرمود - ہرقدر صفا و کدورتیکہ در دلِ تو باشد بدلِ مقابل ہمانقدر خواہد بود۔

حکما گفتہ اند کہ جمیع خلائق بعقل محتاجند و عقل تجربہ احتیاج دارد۔

بزرگی را پرسیدند کہ اندوہ کرا بیشتر است گفت بدخوترین مردمانرا۔

ابوالحسن بن ہرون فرمود - مشورہ با سخی و شجاع باید نہ بحاسد و طامع۔

شیخ علی رود باری فرمود تنگ ترین زندانہا معاشرتِ اضداد است۔

حکیم ناصرِ خسرو فرمود۔ دل راستان قلعۂ رازہای دوستانست۔

پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم فرمود۔ ہر کہ بر آدمیاں مہربان نیست خدا تعالی براں مہربان نیست

حاذقی فرمود۔ چوں اساسِ دوستی استحکام پذیرد شرائطِ ادب از میاں برخیزد۔

ارسطو فرمود۔ با کسی آن سخن مگو کہ اگر باز پس شود رنج دہد۔

حکیم غریغوریوس فرمود۔ ہر قدر کہ ہستی زیادہ از آن معتقدِ خود مشو۔

ارسطو فرمود۔ در دنیا ہیچ چیز برای آدمیاں از پادشاہِ نیک بہتر نیست۔

ہمچناں در دنیا ہیچ چیز برای آدمیاں از پادشاہِ بد بدتر نیست۔

حاکمی فرمود۔ ملاقات ہا چو برادراں و معاملات ہا چو بیگانگاں بہتر خواہد بود۔

مصیبت جہتِ امتحانِ یار و اغیار ع۔ معیار است۔

حکیمی فرمود کہ بہترینِ مردم کسیست کہ او را نیاز مودہ باشند۔

سعدی فرمود۔ ہر کہ در زندگی نانش نخورند چون بمیرد نامش نبرند۔

اقلیدس فرمود۔ دنیا را مثلِ آتش پندار بقدرِ ضرورت بردار۔

حدیث اشجعِ شجاعان آنکسست کہ در حالِ غضب مالکِ نفسِ خود باشد۔

فائدہ ہر کہ بفکرِ نیک مائل خواہد بود تمنای دل حاصل خواہد نمود۔

ناصحی فرمود۔ سائل را از خود بہتر داں کہ محرکِ سلسلۂ خیرات و منتجِ حسنات میباشند۔

لقمانِ حکیم فرمود حق تعالی کشادہ پیشانی را دوست میدارد۔

رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود۔ شراب مادر ہمہ پلیدیہاست۔

امام ابوحنیفۂ کوفی فرمود۔ ہر کہ علمی برای دنیا آموزد علم در دل او جای نگیرد۔

سلمان رضی اللہ عنہ فرمود۔ گناہیکہ باآن ہیچ طاعت سود ندارد کبر ست۔

فائدہ نصیحت والدین در حق اولاد بہترین سرمایہ و میراثست۔

ابوالقاسم کرمانی فرمود۔ طبیب خادم قضا و قدرست خواہ بیمار صحیح شود یا نشود۔

حکیمی فرمود۔ خطا کسیرا در سخن عارض می شود کہ نداند کہ چہ میگوید۔

ارسطو فرمود۔ کار آسان کہ نفع آن بسیار باشد کم گفتنست۔

افلاطون فرمود۔ قلت عقل آدمی بکثرت کلام او کہ بوی تعلق ندارد توان دانست۔

جالینوس فرمود نفس جاہل از ہمہ دشمنان زیادہ تر دشمن اوست۔

سقراط فرمود بجائیکہ شراب و لہو لعب باشد عفت از انجا بگریزد۔

بزرجمہر از اوستاد پرسید کہ کارہا بقضا یا بکوششست گفت کوشش قضا را سببست۔

ہوشنگ فرمود۔ بدوستی پادشاہ منازکہ نزدکارہا او با تو دشمنی ورزند۔

تنبیہ منازعت خصمین اکثر باعث مضرت طرفین خواہد بود

افلاطون فرمود۔ فخر و مباہات کہ بر چیزہای دنیا باشد ہمہ موقوف بر دولت صحتست۔

مدققی فرمود۔ چنانکہ آدمیان را ضرورت عمدہ پادشاہان در دنیا میباشد۔

ہمچنان پادشاہانرا نیز ضرورت عمدہ اہل کاران در دنیا میباشد

سید احمد رفاعی فرمود۔ رعایت خواطر ہمسایگان بہتر از رعایت دلہای خویشاوندانست

حکیم ابو علی بن ھشیم فرمود۔ نصیحت حکیمان اگرچہ قلیل باشد اما دراں نفع جلیل۔

لقمان حکیم فرمود۔ اگر باصورت خوب خوی خوش جمع شود آدمی کاملست۔

همچناں اگر باصورت بدخوی خوش جمع شود عیب پوشی حاصلست۔

حکیمی فرمود۔ کہ انساں بر صعب ترین مشکلات غالب آمدن میتواند اما بالعزم بالجزم۔

حکیم ابوالحسن محمد بن یوسف عامری فرمود۔ گپہای لاف وخیرہ عادتہای صاف را تیرہ میکند۔

عاقلی فرمود۔ متواضع آنست کہ مقدار خود از مقدار دیگری کمتر انگارد۔

حکیمی فرمود۔ چوں آدمی بلاتحاشا در پی مطلوب رود اکثر نامراد گردد۔

نکتہ دانستن چیزی بروجہ مناسبت امریست وبعمل آوردن آں امر دیگریست۔

درویشی را پرسیدند کہ ترک کدام چیز مشکلتر سیدانی جواب داد کہ خواہش نفسانی۔

بطلیموس فرمود۔ چنانکہ مریض را غذای خوشگوار فائدہ نمیبخشد۔

همچناں بدلیکہ محبت دنیا باشد پند استوار فائدہ نمیبخشد۔

افلاطوں فرمود۔ ہرکہ عقل خود بر خود حاکم خواہد نمود قول وفعل او بیعیب ومحکم خواہد بود۔

یعقوب بن اسحاق فرمود۔ ہرکہ مالک نفس شنیع گردید مالک ملک وسیع گردید۔

ارسطو فرمود۔ باکسیکہ از تو اعراض میکند بدو رغبت کردن موجب ذلتست۔

همچناں کسیکہ بصحبت تو رغبت میکند ازو اغراض کردن موجب قصور ہمت۔

واقعی بجز ناکامی بنی نوع موجب شادکامی ارباب حسد نمیباشد۔

افلاطوں۔ فرمود غصہ در کلام ہمچو نمک در طعام باید کہ نمک باندازہ مصلح طعام وگرنہ فاسد طعام۔

بطلیموس فرمود۔ ہر کہ بخشش توفت بول فرمود ترا در کار خیر مدد نمود۔

ادریس علیہ السلام فرمود۔ ہر کرا علم با عقل کامل جمع نباشد او را تسایشش نیست۔

شیخ برهان الدین غریب فرمود۔ نیکو اند کی کہ در بسیار آں خرج شود۔

نکته اندازهٔ چیزها بحقیقت آں باید کرد نہ بشمار آں۔

لاریب مردم بُزدل کہ در پناه کسی باشند شوخ و گستاخ میشوند۔

ظریفی فرمود۔ کہ زاغ از طوفاں مُرد بوم بدعای خود گماں بُرد۔

دانشمندی فرمود۔ کلامیکہ طول خواهد بود آخر ملول خواهد نمود۔

حکیم مهادرجاین فرمود ہمیں مقدر عقل بست کہ راهِ راست نماید و از راهِ کج دور نماید۔

عتیق گفته جائیکہ تسخر و بیہوده خواهد بود دوستی و راستی کو هیچ خواهد نمود۔

سید احمد رفاعی فرمود۔ کسیکہ دلش پاک شد زبانش خوب و بیانش مرغوب ست۔

رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود۔ از شمایاں آنها بہتر اند کہ با خلاق زیاده تر اند۔

لقمان حکیم فرمود۔ علم بہتر از گنجست کہ تو گنج را پاسباں خواهد بود و علم ترا نگهباں خواهد بود۔

محققاں گفته اند کہ عیب مردم نمودن عیب خود بمردم نمودنست۔

عاقلی فرمود۔ دولت را چنداں کہ صرف کنند کاهش کنند و علم را چنداں کہ صرف کنند افزایش کنند۔

فیلسوفی فرمود۔ بد بسیاری الہاں نیک نگردد و نیک بکوشش معانداں بد نشود۔

دانشمندی فرمود بحالتِ غضب تحمل لازم ست و مغلوب الغضب از قبیلِ بہایم۔

فی الحقیقت راستی موجبِ دوستی و رضای خدا و بندهای خدا خواهد بود۔

حکیمی فرمود۔ هرکه بر خود قبضه دارد بسیار طاقتور است۔

صوفی فرمود۔ جوانمرد آنست که مستحقِ رنجانیدن را نرنجاند و از رنجانیدنِ کسی نرنجد۔

عمر رضی الله عنه فرمود۔ دیدم همه دوستان و نیافتم دوستی بهتر از حفظِ لسان۔

عتیق گفته چنانکه اهل فلاکت اصحابِ مال را بنظر حسرت که بیبینند نبینند۔

همچنان اهلِ جهالت اربابِ کمال را بنظر شدت که بیبینند نبینند۔

امام فخر الدینِ رازی فرمود۔ ای هوشیار خیال دار که حال استقبال تو از ماضی بهتر باشد۔

رسول الله علیه وسلم فرمود۔ شرم مدار ید از اندک دادن که محروم کردن از آن اندک تر است۔

بزرجمهر فرمود هزار دوست را کم شمارد و یک دشمن را بسیار۔

علی کرم الله وجهه فرمود۔ پندار و خودبینی آدمی یکی از حاسدانِ اوست۔

افلاطون فرمود۔ فکر را پیش از عمل بعمل آرید۔

نکته حسنِ پایدار بر جمالیکه رنگِ ثبات نداشته باشد ترجیح دارد۔

تنبیه یک خطا در اکثر اوقات آدمی را بسوی خطای دیگر میبرد۔

عضد الدینِ سلاک فرمود شخصیکه بکار ناقص (یعنی دنیه) راضی گردید تحصیل هر کمال محروم ماند

فیثاغورس فرمود غصه خود بر نفسِ خود از غصه دشمنان زیاده فائده خواهد بخشید۔

سقراط را پرسیدند که توانگری چیست گفت صحت بدن۔

رسول صلی الله علیه وسلم فرمود حسد کردار نیکو را چنان خورد که آتش هیزم

ابو منصور بنِ حسینِ اصفهانی فرمود۔ با مور آینده بر فکر تکیه نباید نمود چه معلوم نیست که چه خواهد بود

حکیمی فرمود ہمان از عمدہ پادشاہان خواہد بود کہ رعایا را پاسبان خواہد بود۔

فیثاغورس فرمود۔ چیزہای نیکو کہ دل را پسند بسیکند از افعال ہدست میشود نہ از اقوال۔

ارسطو فرمود۔ بکار بیفائدہ مال و فکر و خیال ضایع نباید کرد۔

صوفی فرمود۔ طائفہ کہ از طاعت توانگر بودہ اند ہمہ وقت خود را مفلس تصور کردہ اند۔

فیثاغورس فرمود۔ انسان بفکر حساب مردگانست نزد حکیمان و دانشمندان اگرچہ زندہ باشند

ابو علی بن سینا فرمود۔ ہرچہ از کارہای دنیا و آخرتست نتیجۂ علم و حکمت است۔

حکیم سولون فرمود۔ افضل ترین چیزہا کہ در دنیا بہم رسد دوست اخلاص مند است۔

جالینوس فرمود۔ ہمہ مردم را بتمنای فضیلتی دیدم اما برای حصول آن رغبتی ندیدم۔

زیرکی فرمود۔ ہر کہ اتفاق مصاحبت نیفتادہ عقد محبت بندد کہ نہ آزمودہ لائق دوستی نبودہ

سعدی فرمود کالائیکہ قدر آن فروشندہ نداند از جائی مفت یافتہ یا خانۂ کسی شگافتہ

حکما گفتہ اند ہر کہ معیوب باشد بعیب دیگرانست و عیب جوئی شیوۂ عیبداران۔

سید احمد رفاعی فرمود۔ مرد آنست کہ خویش را بآن افتخار نماید نہ وی بخویش۔

جالینوس فرمود۔ کسیکہ اعتقاد میدارد کہ از ہمہ عاقلترم اغلب کہ ہمان احمقتر خواہد بود۔

بہرام بن شاپور فرمود اعتماد بر دوست ناآزمودہ از عزم دور است تا بدشمن چہ رسد

پند آدمیرا باید کہ از بدر رفتن از دائرۂ کار خود خبردار باشد۔

مصلحی فرمود۔ سخن میان دو دشمن چنان گوئی کہ چون دوست گردند شرمساری نبری۔

کیقباد فرمود۔ دوستیکہ از وسودی بتو نرسد از دشمنی او نیز زیانی بتو نخواہد رسید۔

تنبیہ چوں فرصت کار از دست رود عقلِ آدمی بجا می آید۔

بزرگی فرمود۔ بر مصیبت دیگراں استہزا کردن دلیلِ جہل و ستمست۔

حکیمی فرمود۔ قومیکہ باہم پرخاش و منازعت کنند با بیگانگاں صلح و آشتی نخواہند کرد۔

حاذقی فرمود۔ بہ نسبت نیم حکیم مریضِ تجربہ کار بہتر خواہد بود۔

محقق فرمود۔ ریاکار ہرچند بعزت زید اما عاقبت او بفضیحت و طاعت بمعصیت۔

رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود۔ ہر قہقہ بخندید در ستیکہ بابی از علم او فراموش شود۔

امام فخر الدین رازی فرمود عقل نوریست از انوارِ الٰہی نابینا نند کہ آں نور بینند۔

حکیمی فرمود۔ دوست آں باشد کہ بہوا و ہوس مخالفت نماید و بپیروی عقل تابعت۔

سقراطا فرمود۔ دوستان را بر ہمہ اسرارِ خود مطلع مگرداں چہ ہرگاہ دشمن شوند بر تو غالب نشوند۔

عجیبہ بعضی از اہلِ نصب چناں باشند کہ در عینِ رسوائی مفاخرت کنند۔

ایضاً بعض از مردم کہ فی الواقع حقیر و ناچیز اند خود را صاحبِ جاہ پندارند۔

حکیمی فرمود چوں خوشامد گو ہمسایۂ خود را مدح گوید تواں دانست کہ از اں غرضی و مطلبی داشتہ باشد۔

تنبیہ طبیکہ در وی تربیت و شفقت را اثرے نباشد ہر آئینہ مایۂ فساد خواہد بود۔

منقول اگر زباں مخزنِ خزانۂ دہن بودی دلرا ابرانده و عاجز نمودی۔

عاقلی فرمود۔ کہ بمجلس نخوانده نرود و زانده برنخیزد تا موجبِ ملالِ خاطر ہا نشود۔

افلاطون را پرسیدند کہ تعلم تا چہ وقت مستحسنست گفت تا آنوقت کہ عیبِ جہلست۔

رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود علما امانت داران پیغمبرانند با سلاطین مخالطت نکنند چوں کردند خیانت کردند

لقمان حکیم فرمود۔ احمق بلباس کهنه میماند که هر طرفش که بکشی جانب دیگر پاره میشود۔

فیثاغورس فرمود۔ به تجربه رسید کسیکه صلاحیت دوستی ندارد لیاقت دشمنی نیز نخواهد داشت

حکیمی را پرسیدند که سبب ترجیح تو خاموشی را چیست گفت بجهت آنکه خاموشی طرف اختیار دارد

ابوامامه یکی را دید که در مسجد میگریست در سجود۔ گفت چون تو که بودی اگر اینگ در مسجد میگریی در خانه کردی

داؤد طائی را گفتند چرا با خلق نشینی گفت چکنم صحبت قومی که عیب من از من پنهان دارند۔

رسول صلی الله علیه وسلم فرمود بدترین مردمان نزد حقتعالی روز قیامت کسیست که از بیم شر او را مراعات کنند۔

رسول صلی الله علیه وسلم فرمود۔ هر چیز را کلید بهشت دوست داشتن درویشانست

حکیمی فرمود۔ انسانرا باید که روزهای خود را شمرده نباشد بلکه وزن کرده باشد۔

ظریفی فرمود۔ خنده بر لطیفهای خود ناپسندیده که این حق سامعینست۔

غصّه از حماقت و نادانی ابتدا میگیرد و بر ندامت و پشیمانی انتها میپذیرد۔

عرب فرمود صِحَّةُ الْجَسَدِ مِنْ قِلَّةِ الْحَسَدِ یعنی تندرستی بدن، در کمی حسدست۔

بطلیموس فرمود۔ ادب در انسان بمقدار عقل میباشد و آن برهان او را شفیع میباشد۔

حکیمی فرمود۔ مردم اشرار در ادای کارهای خود محتاج دلیلی نمیشوند۔

پادشاهی از حکیمی پرسید که مرد را کدام صفت عزیز نماید گفت هر که وعده را ایفا فرماید۔

بطلمیوس فرمود۔ هر کرا تواضع بیشتر دانشش او بیشتر چنانکه هر زمینیکه پست ترست آب او بیشتر۔

افلاطون فرمود - سزاوار نیست که از طلب فائدهٔ علم حیا کنی زیرا که جهل قبیح تر از حیاست -

حکما گفته اند حماقت و ابلهی مرضیست که طبیب هر چند حاذق باشد از معالجهٔ آن فرو ماند -

مقوله - زوال الدولة بارتفاع السفلة چون سفله را ترقی دست دهد دولت روی بتنزل نهد -

حاذقی فرمود - خردمند کسیست که اگر همه بخصوصیت او برخیزند او را بهیچکس خصومتی نباشد

شیخ برهان الدین غریب فرمود - این کمال مروت است که چون بکمال رسد او را نقصان خود نظر افتد

فی الحقیقت مخلص تر از آدمیان همان که پوشیده دارد حسنات خود را چنانکه پوشیده دارد سیات خود را

رسول صلی الله علیه وسلم فرمود - هرکه بمرگ عالم اندوهگین نشود منافق باشد منافق باشد منافق باشد

افلاطون فرمود - نام آنست که تو بر خویشتن نهی و آنکه پدر و مادر نهاده اند نشان است نه نام

نکته حرف زدن با اهل علم که مرده باشند از مکالمت با جاهلان زنده نافع تر خواهد بود -

واقعی اصلاح خوی بد که در مزاج آدمی راسخ گردد از قبیل محالات است -

لقمان حکیم بفرزند ارجمند فرمود - ای پسر کسیکه جامهٔ کهنه دارد او را حقیر مدان که خدای

تو و خدای او هر دو یکیست -

سقراط فرمود - نفیس ترین چیزها که جوانان یاد گیرند ادبست چه کمتر نفع این است که

ایشانرا باز میدارد از چیزهای رذیه -

افلاطون فرمود اهل علم را بکثرت علم اعتبار مکن بلکه باجتناب از شر و فساد اختیار کن

حکیمی فرمود - بهترین سرمایه و خوشترین پیرایه مر اولاد آدم بالتخصیص پادشاهان عالم را ادبست

دیوجانس کلبی فرمود - چون آتش خشم شعله گیرد اول در خداوند خشم در افتد

پس ازاں تراری بدیگری رسد یا نرسد۔

نصیحت آدمیرا باید کہ بمشغولی کار ہای مردم فرصت سرانجام کار خود از دست نہد۔

عرب فرمود مُشَاهَدَةُ الْأَبْرَارِ بَيْنَ التَّجَلِّي وَالْاِسْتِتَارِ

یعنی دیدن نیکو کاران میان آشکارا و پوشیدہ است۔

حدیث از مخلوقات بنزد آفریدگار ہیچ مخلوق گرامی تر از عقل نیست کہ آدمے

بپیرایۂ عقل شرف خلافت آفریدگار یافتہ۔

لاکلام آدمی در دنیای فانی اگرچہ انواع مشقتہا کشد مرگ بدل نخواہد۔

مثل چون نوبت شاہی بہ بوزینگان رسد روباہان مکار از بہر فریب آنہا موجود خواہند بود

حکیم ابونصر فارابی فرمود۔ ہر کہ علم اخلاق پاکیزہ نکرد آں از سعادت اخروی محروم ماند۔

فضیل بن عباس گوید کہ صحبت با فاسق نیکو خود دوست تر دارم کہ با قاری بدخو۔

حکیم سولون را پرسیدند کہ سخن کرا نیکو نیند جواب داد کہ ہر کہ بمال خود بخل نفرماید و بمال دیگری نظر نماید

حکیمی فرمود۔ چون مرد سخن گوید علم و جہل او معلوم شود اگر خاموش ماند شناختن او مشکلست

حکیم جنین بن اسحاق فرمود۔ ہر زمانہ یک عادت خاص یا علم خاص از انسان مناسبت میدارد

عبداللہ بن مقنع را پرسیدند کہ دوست خود را دوست داری یا خویش را گفت دوست خویش را

کلام ما لاکلام بخیلاں در دنیا ہمچو محتاجان زندگانی میکنند و در عقبی مثل اغنیا بحساب خواہند افتاد

عرب فرمود مَنْ لَمْ تُسَرَّ حَيَاتُهٗ لَمْ تَغُمَّ وَفَاتُهٗ

یعنی ہر کہ خوش نشد زندگی او اندوہگین نشد مرگ او۔

داراب فرمود بخشش ناخواسته دادنست چه پس از خواستن پاداشِ خواهش باشد۔

فیلسوفی فرمود کسیکه بر قسمتِ خود کفایت مینماید اورا باید که بر عقلِ خود ہم اندکی حاکی و شاکی باشد۔

حکیم انکاس فرمود۔ بوقتِ عزوجاہ آدمیرا بامتحان درآری نہ بوقت ذلت وخواری۔

سقراط را پرسیدند که باکدام کس الُنس گرفتن لائق ترست گفت با آدم عاقل و دوراندیش و نیکرای۔

فاضلی را پرسیدند که بلاغت چیست گفت آنکه خواص اہلِ علم بآں راضی شوند و عوام ہم آں معذور نباشند

مولانای شمس الدین فرمود۔ که اکثر مردم کارِ امروز بفردا میگذارند و نمیپندارند که امروز فردای دیروزست۔

ناصحی فرمود میخواہی که پردۂ ناموست سلامت باشد پردہ دری ناموسِ دیگراں و خاطر نگذراں۔

حکیم اومبرس فرمود۔ ہر که محسنِ خود را بذکر خیر یاد نخواہد نمود کافر نعمت خواہد بود۔

دیوجانس کلبی را یکی پرسید که با دشمن از کدام چیز انتقام گیرم گفت آں کمال حاصل کن (پوشندہ نخواہی) که دردشمن نباشد۔

امام ابوحنیفۂ کوفی فرمود۔ ہر کرا علم ہم از معاصی و فواحش باز نداشت از و زیانکار تر که باشد۔

رسول مقبول صلے اللہ علیہ وسلم فرمود حسنوا اخلاقکم یعنے نیک کنید اخلاقِ

خود را ازیں ثابت میشود که اخلاقِ نیک بجد و جہد حاصل میشود۔

افلاطوں فرمود بسیار ضررہا که بمردم میرسد بجہتِ ترکِ مشورتست اما مشورہ بادانای غیر حسود باید نمود

حکیمی فرمود۔ عادتِ آدمیاں اینست که چیزیرا که دست بداں نرسد بزعمِ خود مکروہ قرار دہند۔

قال حسبِ حال ہر اقرار دوستی و خویشی که بادوستاں و خویشانِ خود کنیم آخر الامر

خواہیم دریافت که محبتِ نفسِ خود بر ہمہ چیز ہا غالبست۔

منصفی فرمود معلیکه بجدیس صائب دربارۂ خصمیں صورت پذیر شود پایدار نخواہد بود۔
(دانائی بوروفتیر کی ۱۲)

علی کرم اللہ وجہہ فرمود - عاجزتریں مرداں ہانکہ دوست ندارد وچوں دوستے بہم رسانند باز نگاہ نتواند داشت

ناصحی فرمود - انساں را بہتر باشد کہ کار آغاز کردہ بانجام رساند کہ نفع آں بستاند و نا تمام

ہر قدر رنجی کہ بجاں رسید رایگاں گردید -

بطلمیوس فرمود - ہر کہ علم را بیاں فرمود زندگانی جاوید حاصل نمود یعنی مصنف زندہ ماند

و نامش بر صفحۂ روزگار یادگار باشد -

حکیمی فرمود - رای بزرگ را حقیر مدارید اگرچہ از کودک ظاہر شدہ باشد زیرا کہ دُر گراں قیمت بہا از

خود نیفتد گو کودک غواص از دریا بر آوردہ باشد -

سقراط فرمود - خوش آنکسست کہ دشمناں از اندیشۂ آزار او ایمن باشند کہ دوستاں او بیزار ہیچ دشمن -

دراب فرمود - بہترین خوی سلاطیں راست گوئیست کہ بیم دشمن و امید دوست در وست -

فیلسوفی فرمود بمقتضای دانش کہ دار آدمی در اقبال او چناں باید کہ ہنگام او بار نگہداشت اسباب را اضاس باشد

اسکندر را فردوسی فرمود - چون امتحان کسی منظور باشد ذکر محلل لاحق گرداں اگر اقبال شود حمود اں -

بقراطیس فرمود - علوم شریفہ ہرگز دلنشیں نشود تا خطرات خسیسہ از دل بیروں نرود چہ لطیف و کسیف یکجا نشود

جاماسپ فرمود - دشوارتریں کارہا آنست کہ کری پیش لئیمی دست احتیاج پیش نہد -

عارفی فرمود کسیکہ کار خود را باری تعالی تفویض نماید در وقت احتیاج بالیقیں دوست بعیں او پیدا آید -

تنبیہ چوں ما نمیدانیم کہ چہ قسم آفت و بلا بر ما نازل خواہد بود سخریۂ دیگراں بغایت نازیبا و بیجا صل خواہد بود

حکیم انکاس فرمود کسیکہ علم خواند و عمل نکرد مثل آں بان ہمارست کہ دوا نزدیک دارد و بکار علاج نمی آرد -

فیلسوفی فرمود - ہر کہ ارادہ دارد کہ از آئندہ نیک شود از یں ثابت میشود کہ نصف از اول نیکیست -

ارسطو فرمود - دور باش از کسانیکه زود غمگین شوند که عادت سفیهان و بیعقلان بر تو مسلط نباشد -

افلاطون فرمود - با مردیکه خود معذورست دیگر انرا در ان ملامت چه ضرورست -

فاضلی فرمود - حرمت اوستاد و سیرت او تا دوست و اوتا جمعی از اولیا باشند که قوام عالم برکت وجود ایشان وابسته

اصل

تنبیه فرزندان نافرمان اکثر در محنت و بلا افتاده در عالمیکه کار از دست رود توبه میکنند -

سانحه در کشوری و خانه: اینکه نمامان و غمازان راه سخن یافته باشند آرام و راحت نخواهد بود -

حدیث مومن کامل نباشد یکی از شمایان تا دوست دارد برادر مومن را انچه دوست دارد نفس خود را -

دیوجانس کلبی روزی بحاکم وقت گفت که بر خوبی اسپ و لباس و صورت خود نمای مکن بلکه با احسان و بخشش بکن

بزرجمهر فرمود - از اوستاد پرسیدم که فضیلتی هست که وقتی عیب شود گفت سخاوت که با منت باشد -

حکیم اسقلبوس فرمود شخصیکه بداند که زمانه در گردشست باید که وقت خود را ضایع نماید -

فائده بین جنگ و صدل میان بازوی خود و سپر پنجه دشمن اندیشیدن فائده مند خواهد بود -

علی کرم الله وجهه فرمود ما رائت بظالم اشبه من المظلوم الحاسد

یعنی ندیدم چون حسود ظالمی را که بمظلوم شبیه باشد -

نکته محبت صادق همچو طلائیکه آنرا در آتش سوزند بهنگام امتحان عیار خود را کم میکند -

فیثاغورس یکیرا دیده که لباس فاخره پوشیده سخنان ناصواب میگفت گفت یا سخن را چون لباس کن یا لباس را چون سخن

نکته کسیکه با اهل دغل و ستمگار معاملت کرد او از آفت و بلا آزاد گردید بداند که نیکبختست -

علی کرم الله وجهه فرمود هیچ باکی نیست که اگر کسی چندان مزاح کند که از حد بدخوی و دائره شیردلی بیرون آید

امام فخرالدین رازی فرمود چیزیکه در تو نباشد و کسی تعریف آن نماید هرگز آنرا در دل خود تمکین مده -

یعنی جمع نده

بزرجمہر از او استاد پرسید کہ نیکی کردن بہتر است یا از بدی دور بودن گفت تہ بدی دور بودن ہم نیکی است

حکیم ابوالحسن عرفی را پرسیدند کہ با اہل زمانہ چگونہ باید ساخت گفت بفروتنی و خاکساری۔

حکیم انبازقلیس فرمود۔ تا ظاہر و باطن و فائدہ شئی ندانی لائق نیست کہ ذکر آں بہ زبان رانی۔

عاقلی فرمود۔ ہر کہ با دوست دشمن محبت ورزد یا با دشمن دوست آمیزد او را از سلک دشمنان شمار و خود را دور دار

امام ابوحنیفۂ کوفی فرمود۔ ہر کہ مذاق علم ندر دپیش او علمی گفتگو باعث اذیت او خواہد بود۔

نعمان را پرسیدند کہ کیست از مرداں دانا تر گفت آنکہ از علم مرداں بعلم خود افزاید۔

شاہ ولی اللہ محدث دہلوی فرمود سخنیکہ مخالف جمہور باشد در مجالس عام ہرگز بزباں مال گو نفس الامر صحیح باشد اگر آنہا براں انکار کنند صحبت منغص گردد۔

حکیم اومیرس فرمود۔ دنیا را کارخانہ تجارت داں و کوشش نما کہ نقصاں نگردد۔

پیر ہرات باصحاب خود وصیت کرد کہ از ہر پیر سخنی یاد گیرید و اگر نتوانید نام ایشاں یاد دارید تا بہرہ یابید

حکیم عبدالواحد جرجانی فرمود۔ نہایت علم آدمیست کہ (معرفت میفزاید) خود را از کمال شناخت آلہی عاجز داند۔

افلاطون فرمود۔ کسیکہ تعلیم کند مردماں را چیزیکہ خود نکند بمنزلہ شخص نابینا است کہ چراغ در دست دارد بجہت روشنائی دیگراں۔

جالینوس با کودک خورد کہ براہ معرفت چیزی پرسید جواب تلخ بشنید گفت (انالہ ذھب فیہ خل) یعنی بہ آوند زر سرکہ است۔

کاملی فرمود۔ ہر چہ ترا خوش آید اگر آں ہمہ از خلق خواہی غرض تو بحصول نہ انجامد کہ

خود را ناشائستہ بیند خود را حد تشنیع زند۔
ملامت ۱۲ زدن ۱۲

عقیق گفتہ۔ بر ہر چیز کہ فخر و مباہات وزرا و سلاطین است اصل آں ہمہ طفیل غربا و ساکین است۔

ارسطو فرمود۔ ہیچ رنجی از حسد عظیم تر نیست چہ مرد حسود پیوستہ از نکبت و نعمت مرد ماں در محنت و زحمت می باشد۔

خواجہ علی رامتنی را پرسیدند کہ ایماں چیست فرمود کند و پیوستن مصرعہ یعنی از خلق کنی دل بخدا پیوندی

عقیق گفتہ۔ کہ اہل دغل اکثر مردم غافل را کہ بفریب می آرند ازیں ثابت میشود کہ عالم الغیب را بالکل غافل می پندارند۔

بزرجمہر فرمود۔ حکیمیکہ زیادہ بر حاجت خود طلب علم و اعلم حکمت فائدہ بخشید و ذائقہ آں اول خود چشید۔

حکیم ابو عثمان دمشقی فرمود۔ از علما ہر کہ فروتنی زیادہ خواہد بود ہماں در علم زیادہ خواہد بود۔

لطیفہ جوانی پوست پلنگی بر زین اسپ انداختہ تبقاضر معرفت حکیمی دید و بخندید و گفت ایں پوست را بر پشت پلنگ نگذاشتند بر پشت اسپ ہم نخواہند گذاشت۔

عرب فرمود اَلْوَلَدُ الرَّشِيْدُ يُقْتَدِىْ بِاَفْعَالِ الْحَمِيْدِ۔

یعنی پسر رشید پیروی میکند بہ پدر ستودہ خو۔

لاریب مردم ناداں و بیروا بسبب حماقت خود ہا خود را ملامت کردن نکنند۔

حکیمی فرمود۔ ہرانچہ پیش مردم راست باز دلیل نیکو بود پیش مفسداں زبون و ذلیل۔

لہراسپ فرمود۔ بیاری برخی مردماں از مایہ تندرستیست چنانچہ گوشمال مردماں سرکش مایہ آسودگی خود آنہاست۔

کہ خلق ہمہ چیز ندارد وہمہ از کسی باید خواست کہ ہمہ دارد۔

مقتدر لہ خلیفہ فرمود۔ ہر تیغ زبان کہ در شکر گذاری کند باشد او را بزبان تیغ سزا باید داد۔

افلاطون فرمود۔ سزاوار نیست ادیب را کہ غیر ادیب را خطاب کند بدرشتی بلکہ برفق و مدارا چنانکہ اہل ہوش ستانزا بملائمت ونرمی خطاب کنند۔ نا فہموں را ۱۲

عرب فرمود الحسد یقتل الحاسد قبل ان یصل الی المحسود یعنے

حسد حاسد را میکشد قبل از وصول بداں چیز یکہ براں حسد برد۔

بزرجمہر از استاد پرسید کہ کدام عاقلتر از مردمانست گفت ہر کہ کم گوی وبسیار دانست

فاضلی فرمود۔ کہ انصاف بریں مقتضی خواہد بود کہ بکلام قابل قبول بر قائل نظر نباید نمود۔

نکتہ از طعن وتشنیع عوام کالانعام غبار ملال را بخاطر راہ دادن لائق ارباب ہمت نخواہد بود۔

تنبیہ آدمی را باید کہ در اختیار کردن صحبت دوستان وہمنشیناں لحاظ کردار وسرشت آنہا بواجبی

عرب فرمود اَلْعَدَاوَۃُ فِی الْاَقَارِبِ کَالسَّمِّ فِی الْعَقَارِبِ ۔

یعنے دشمنی در نزدیکاں مانند زہر ست در کژدمہا۔

لقمان حکیم را پرسیدند کہ ادب از کہ آموختی گفت از بی ادباں کہ ہر چہ از افعال ایشاں در نظرم ناپسند آمد از اں احتراز کردم

فائدہ انسانرا لازم ست کہ وقت توغل اقبال خیال تنزل ہم داشتہ باشد کہ اکثر غفلت باعث نزول زوال میگردد۔ بگماں رسیدا ۱۲

حکیمی فرمود ہیچ انصافی بالاتر ازیں نیست کہ آدمی خود منصف خود باشد یعنے وسیلہ حال

خود را ناشائستہ بیند خود را صد تشنیع زند۔
ملامت ۱۲ زدن ۱۲

عتیق گفتہ۔ بہ ہر چیزکہ فخر و مباہات وزرا و سلاطین است اصل آن ہمہ طفیل غربا و مساکین است۔

ارسطو فرمود۔ ہیچ رنجی از حسد عظیم تر نیست چہ مرد حسود پیوستہ از نعمت و مت مردماں در محنت و زحمت می باشد۔

خواجہ علی رامتنی را پرسیدند کہ ایماں چیست فرمود کندن و پیوستن یعنی از خلق کنی دل بخدا پیوندی

عتیق گفتہ۔ کہ اہل دغل اکثر مردم غافل را کہ بفریب می آرند ازیں ثابت میشود کہ عالم الغیب را بالکل غافل می پندارند۔

بزرجمہر فرمود۔ حکیمیکہ زیادہ بر حاجت خود طلب علم کند اعلم حکمت فائدہ بخشید و ذائقہ آں نداق او نچشید۔

حکیم ابوعثمان دمشقی فرمود۔ از علما ہر کہ فروتنی زیادہ خواہد بود ہماں در عمل زیادہ خواہد بود۔

لطیفہ جوانی پوست پلنگی بر زین اسپ انداختہ تبقاضہ معرفت حکیمی زید و بخندید و گفت ایں پوست را بر پشت پلنگ نگذاشتند بر پشت اسپ ہم نخواہند گذاشت۔

عرب فرمود اَلْوَلَدُ الرَّشِیْدُ یُقْتَدِیْ بِاَبِیْہِ الْحَمِیْدِ۔

یعنی پسر رشید پیروی میکند بہ پدر ستودہ خود۔

لاریب مردم نادان ہمیشہ بسبب حماقت خود ہا خود را ملامت کرد سکنند۔

حکیمی فرمود۔ ہر انچہ پیش مردم راست باز ذلیل نیکو بود پیش مفسدان زبون و ذلیل۔

لہراسپ فرمود۔ بیاری بر خی مردمان را مایۂ تندرستیست چنانچہ گوشمال مردمان سرکش مایۂ آسودگی خود آنہاست۔

افلاطون فرمود۔ چوں با دشمن آغازِ مخاصمہ کنی از اطاعتِ غضب حذر کن کہ آں تر از دشمن دشمن تر است

حکیمے فرمود۔ شناختِ نیکوکار ہمیں ہیں کہ بکہ اطاعتِ تر میفرماید و بکہ نافرمانی میسناید اگر تابعست در کارہای خیر خیریست والا غیر۔

عرب فرمود اَلْاِسْتِعَارَةُ مِنَ الْمُسْتَعِيْرِ كَالسُّوَالِ مِنَ الْفَقِيْرِ

یعنے عاریت گرفتن از رعایت گیرندہ مانند سوال کردن است از محتاج۔

شاہ ولی اللہ محدثِ دہلوی فرمود۔ کارِ عاقلاں و حکیماں اینست کہ فقط استیفای لذت مقصود نباشد بلکہ بضمن اقامتِ آں دفعِ کدامی حاجت یا فضیلت یا بابای کدامی سنت و مقصود۔

عرب فرمود عَادَاتُ السَّادَاتِ سَادَاتُ الْعَادَاتِ

یعنے عادتہای سرداراں سردارہای عادتہاست۔

سقراط فرمود۔ شرم نباید از آنکہ حق را قبول کنی از ہر کہ باشد اگرچہ نکوہیدہ صورتے باشد چرا کہ حق در نفسِ خود عظیم المنزلتست۔

دیوجانسِ کلبی را یکی دشنام داد جواب نگفت گفتند چرا تحمل ساختی و بسزا نپرداختی گفت اورا ہمیں سزا بسست کہ دشنام میدہد۔

بزرگی فرمود۔ جاہل چوں نہر عمیقست اورا از دور نصیحت کن کہ اگر ہلاک شود ترا با خود نبرد۔

اقلیدس فرمود۔ بدنفس اظہارِ بدی و اخفای نیکیِ مرداں میکند چنانکہ مگس اکثر بر جای مجروح می نشیند و بر درست کمتر۔

نکتہ ذہنِ متوسط با مجاہدہ و استقلال از ذہنِ رسا کہ صاحبش ثبات و استقامت متصف نباشد بہتر ست۔

ابوبکر وراق فرمود - اگر مسلمانی بپهلوی تو نشیند مگس از خود مران که مبادا برخیزد و برو نشیند گویند بهمین نیت مگس بروی هرگز ننشستی -

ذو النون مصری فرمود عبودیت آنست که بندهٔ او باشی بهمه حال چنانکه او خداوند تست بهمه حال -

عرب فرمود وَعْدُ الْكَرِيمِ أَلْزَمُ مِنْ دَيْنِ الْغَرِيمِ

یعنی وعدهٔ جوانمرد لازم تر است از قرضهٔ قرضخواه

علی کرم الله وجهه فرمود - میانه روی در توانگری و درویشی باعث استعداد صیانت و نگهداشتِ خودست از بلیات و مکروهاتِ زمانه -

مقوله هر مرضی را دوا و در پی آن شفا که علت زایل میشود و بر عادت دل زائل -

شیخ زین الدین خلد آبادی فرمود - نیکوان تربیتِ مردان از عورتِ مرضعه آموخته اند اگر مرضعه از ناخوردنیها پرهیز کند مزاجِ فرزند صالح شود و الا آنجمله در فرزند اثر کند -

رسول صلی الله علیه وسلم فرمود خرم اسلام کند یا دستِ او گیرد یا با او کنار گیرد حقتعالی چهلسال عبادت او نا چیز گرداند

رابعهٔ بصریه فرمود - معموری اوقات اولِ زینهٔ عرفانِ الهی است چه حفظِ اوقات افضلتر از عبادات است که از آن عمر ترقی میگیرد و امورِ دنیا و عقبی درستی میپذیرد -

عرب فرمود اَلْمَرْءُ عِنْدَ الْاِمْتِحَانِ یُکْرَمُ اَوْ یُهَانُ

یعنی مرد نزدیک آزمایش بزرگی کرده میشود یا خوار کرده میشود -

علی کرم الله وجهه فرمود - بیشتر هلاکتِ عقول زیر برقِ طمعست چه برق هر چیز که برافتد نابود گرداند و طمع هر که راسخ گردد عقل را نابود گرداند -

نودر بیں ہ نوچھر فرمود۔ فرزندِ ناقابل بانگشت زائد میماند اگر ببرند درد پیدا آید و اگر گزارند بد نماید

ابوالحسن قوسجی فرمود۔ در دنیا ہیچ چیز ناخوشتر از دوستی نیست کہ دوستی وی بغرضی باشد یا بعوضی۔

حکیم سولوں فرمود۔ ہیچ از افرادِ انسانی پیشِ رحلت از دار فانی نمیتواند کہ خود را بہتر و خوشنصیب گویاند۔

ابو سلیماں رضی اللہ عنہ فرمود۔ مرا یاری بود چوں از و چیزی مطلبیدم کیسہ پیشِ من نہاد روزی گفت چہ مقدار درہم از اں روز آں حلاوتِ دوستی کہ داشتہ نماند۔

لقماں حکیم فرمود۔ از ہستی عقلِ آدمیست کہ پیش از انکہ امری را استوار سازد باظہارِ آں پردازد۔

عرب فرمود مَن لَم یُؤَدِّبہُ الاَبوَانِ اَدَّبَہُ الزَّمَانُ

یعنے کسیکو ادب نداد پدر و مادر ادب داد او را زمانہ۔

ادریس علیہ السلام فرمود۔ چوں خواہی کہ با کسی طرح دوستی افگنی نخست او را بغضب آر اگر در غضبش نصفتست لائقِ صحبتست۔

جالینوس ابلہی را دید کہ دست در گریبانِ دانشمندی زدہ بیحرمتی میکرد گفت اگر ایں دانا بودی کارِ او باناداں بدینجا نرسیدی۔

ذرارہ بنِ اوفی را شخصی بعالم رویا دید و پرسید کہ نزدِ تو کدام عمل افضلست گفت رضا بقضاء قصرِ امل۔

حکیمی فرمود۔ نہانِ خود با ہیچ دوستی در میاں منہ چہ بسا باشد کہ در دوستی خلل گردد و بدشمنی بدل گردد۔

بزرگی را پرسیدند که راست را با راست صحبت میباشد تیر را با کماں موافقت چگونہ آمد گفت براستی زہ وقتیکہ زہ بصورت کماں گردد فی الفور از صحبت او میگریزد

؎ شمارند اہل دل این نکتہ را راست
کہ کج با کج گراید راست با راست

عرب فرمود عِلَلُ الْاَفْہَامِ اَشَدُّ مِنْ عِلَلِ الْاَجْسَامِ

یعنے بیماریہای فہما سختر ست از بیماریہای بدنہا۔

صاحب بن عباد حکیم خوشنویس فرمود۔ شراب اصل کلید فسق و فجور ست کہ پیش از نوشش قفل در ہای بلا وا سیہ میباشد۔

بقراط فرمود۔ ہر کہ قرب سلطاں اختیار نماید باید کہ باہانت او مضطر نشود کہ غواص را از چشیدن آب شور چارہ نیست۔

حکیمی فرمود۔ کہ حسود ہمیشہ در رنجست و بار و رد گاز خود ستیزہ سنج کہ بہ نعمت دیگراں گرہ بر ابروان

رسول صلے اللہ علیہ وسلم فرمود۔ دور باشید از غیبت کہ غلبت از زنا بدتر ست توبہ از زنا پذیرند و از غیبت پذیرند۔

فیثاغورس فرمود۔ کسیراکہ اول بدوستی گرفتی۔ بعد ازاں دریافتی کہ اہلیت آں دسیت ندارد با او چناں سلوک باید کہ بدشمنی نگراید۔

سعدی فرمود۔ یکی از حکما شنیدم کہ میگفت ہرگز کسی بجہل خود اقرار نکردہ مگر آنکسکہ چوں دیگری در سخن باشد ہمچناں تمام نگفتہ سخن آغاز کند۔

حاتم طائی فرمودہ۔ دانا را چوں بر حقوق حق تعالی نظر افتد و قدری دل دانا وگوش

شنوا و چشم بینا دارد و امر و نہی او را در حق خود احسان عظیم پندارد۔

بهاء الدین نقشبند رحمه الله علیه را پرسیدند که سلسله شما بکجا میرسد فرمود که از سلسله کسی بجائی نرسد

شیخ ابو الحسن خرقانی روزی با صحاب خود میگفت که چه بهتر بود گفتند شیخا هم تو

بگوی گفت دلیکه همه وقت یار آن باشد۔

ابو منصور را پرسیدند که برای غسل با آب رویم رو بکدام سمت کنیم گفت بجانبی خود که دزد برد

و برہنہ نشوید۔

شاه ولی الله محدث دہلوی فرمود۔ در مجلس بدگوی کسی که اهل پورب چناں و اهل پنجاب

چنیں و مغول چناں و افغان چنیں شاید از قوم کسی از اهل حمیت باشد و بدشکنی او صحبت منغص گردد۔

سقراط فرمود۔ خلاصهٔ تمام حکمت خوشخوئیست که از آں امنیت و سلامت حاصلست و باعث الفت هر دل۔

حکیمی فرمود۔ برای وسعت معاش جمع مال از وجه حلال شرعاً مستحسنست که از آدمیاں

بینیاز و از ذلت باز میدارد۔

ارسطو را پرسیدند که بلاغت چیست گفت اقلال لفظ بی اخلال معنی

یعنے کم بودن الفاظ بدیندرجه که در معنی خللی نباشد۔

عرب فرمود اَلْعِلْمُ حُلْيَةُ الْفَقِيهِ وَالْجَهْلُ حُلْيَةُ السَّفِيهِ

یعنے علم زیور داناست وجهل زیور نادانست۔

حقسبحانه تعالی اوامر و نواهی که نافذ فرموده محض برای اصلاح معاش و معاد

انسانست نه جهت فلاح ذات و صفات خود۔

جالینوس فرمود - چنانکه آدمی بدم پیری باوجودِ تغیرِ حال وخوفِ مرگ از علاج باز نمی آید
همچنان لائقست که هر چند نفس بر کسبِ کمال قادر نباشد بقدرِ طاقت از کوشش باز نیاید

ذکریا علیه السلام فرمود - حقتعالی میفرماید که حاسد دشمنِ نعمتِ منست و بر قضاءِ من خشم
گیرد و قسمتیکه میان بندگان کرده ام نمی پسندد -

ارسطاطالیس از جوانی صاحبِ جمال سوال کرد جوابِ ترش و ابلهانه بشنید و گفت
بیتٌ حسنٌ لو کان فیه ساکن یعنے خانهٔ خوبست اگر کسی دران بودی -

حکایت شخصی سلطان العارفین بایزید بسطامی را گفت که پارهٔ پوستین خود بمن ده تا برکاتِ
آن بمن رسد شیخ فرمود اگر پوست بایزید در پوشی سود ندهد تا عملِ بایزید نکنی -

تنبیه اگرچه آدمیانِ مکار انبار جنس خود را فریب میدهند اما پیش داور داد ارکه

ے که پیدا و پنهان نزد وش یکیست ٭ بکیفرِ کردار گرفتار خواهند بود ٭

عمر رضی الله عنه فرمود - مرد را هیچ بهتر از عقل نیست که هدایت کند صاحبِ خود را براه
راست و باز دارد او را از گمراهی تمام مردستیکه تا کامل نشود ایمانِ مرد مستقیم نشود دینِ او مگر بکمالِ عقل

نکته در خبرست که خدائتعالی بداؤد علیه السلام وحی کرد که قومِ خود را بگوئی که پادشاهانِ عجم را
بد نگویند که ایشان جهان را بعدل آباد ان کردند تا بندگانِ من در ان زندگانی میکنند -

سلطان المشایخ نظام اولیا - فرمود - که در واقعه کتابی یافتم دران نوشته بود که
تا امکان بدلی راحت رسان ازین رو که دلِ مومن محلِ ظهور ربوبیت است -

نکته خدائتعالی فردای قیامت با بندهٔ از مفلسی و بیمایگی شرمنده گوید که فلان دانشمند

وعارف راہمینٰ ناختی گوید آری فرمان رسد کہ ترا بونی بخشیدم۔

سید الطائفہ جنید فرمود۔ حکایات المشائخ جُنْدُ مِنْ جُنُوْدِ اللّٰہِ یعنے سخنان مشایخ دعلم ومعرفت راسخ لشکریست از لشکرہای حق تعالی کہ بشوریدہ دل کہ عنان عزیمت از مخالفت نفس برتافتہ باشد روی ورنست یافت

ارسطو فرمود۔ یاری مجوازکسیکہ میل صحبت تو کند تا آنکہ مدانی غرض او را اگر محبت ذاتیست بادی مجالست کن واگر بارضیست با او ہمنشینی مکن کہ ہرگاہ غرض برطرف شود دوستی برطرف گردد۔

حکما گفتہ اند ہرکہ ترا الومیدہ وشنیدہ تملق بکار بروبران فریفتہ مشو کہ او غرضی از اغراض نفسانی با تو متعلق دارد اگر آن روا نشود ترا رسوا کند۔

بشر حافی را یکی گفت کہ مراد عاکن کہ عیال دارم وہیچ چیز ندارم فرمود در آن حال کہ عیال ترا گوید کہ نفقہ نیست ودل توازان بدرد آید آنزمان مرا دعاکن کہ در آنوقت دعای تو فاضلتر بود از دعای من۔

سقراط فرمود۔ در عجبم از کسیکہ داند وشناسد فنا وزوال را۔ دنیا چگونہ بازی میدہد او را وغافل میگرداند از چیزیکہ فنا وزوال را بران راہ نیست۔

باب الثانی

امام شافعی فرمود۔ تواضع محبت وقناعت راحت میفزاید۔

صاحبدلی فرمود۔ درمہمان منگر کہ کیست درکرم خود نگر کہ مقتضی چیست۔

ضرب المثل۔ ملاشدن آسان وانسان شدن مشکل۔

علی کرم اللہ وجہہ فرمود۔ دل احمق در دہن وزبان عاقل در دل۔

حکیم مہادرجیس فرمود۔ چنانکہ علم وادب نشان سعادتست۔

همچناں بردباری وفروتنی باعثِ قدر ومنزلت۔

ضرب المثل خدا می بیند میپوشد ہمسایہ نمی بیند میخروشد۔

گودرز بن پلاس فرمود۔ ناداں را بہ از خموشی ہنری نیست۔

بیزن پسرِ او چوں ایں سخن بشنید گفت اگر ناداں ایں معنی را بداند ناداں نیست۔

حدیث نیکوی کنید در حقِ مادر و پدرِ خویش تا نیکوی کنند پسرانِ شما در حقِ شما۔

سعدی فرمود۔ ہمہ کس را عقلِ خود بکمال نماید و فرزندِ خود بجمال۔

حکیم اسفیلوف فرمود۔ عالمِ بے عمل و عابد بے معرفت چوں گاوِ عصارست۔

بزرگی فرمود۔ علمِ اندک بعملِ بسیار بسیار۔ و علمِ بسیار بعملِ اندک اندک۔

حکیمی فرمود حیوان بے زبانی وانساں بزباں سختیہا کشند

عاقلی فرمود۔ بنیادِ دوستی استحکام تیذیرد الا بتواضع ومداومت نتواں رسید الا بصبر

بطلیموس فرمود۔ قید خانۂ جسم مرض وسقم۔ و قید خانۂ روح رنج وغمست۔

گشتاسپ فرمود۔ بیدانشاں چوں گوسفنداں و دانشمنداں آنہا را نگہبانند۔

حکیمی فرمود۔ زنِ خوب قیمت ندارد۔ و زنِ بد ہم قیمت ندارد یعنے ہیچ نمی ارزد۔

حاذقی فرمود۔ حسن وقبحِ انساں بمعاملات تواں شناخت نہ بملاقات۔

سقراط فرمود۔ خاموشیکہ بسوالِ کسی کلام کند از اں گویا بہترست کہ بگفتنِ کسی خاموش گردد

سعدی فرمود۔ شیطاں با مخلصاں بر نیاید وسلطاں با مفلساں۔

رسول صلی اللہ علیہ وسلم دعا فرمودی بارِ خدایا خلقِ من نیکو آفریدی خُلقِ من نیکو کن۔

نصیحت مجلس علما و صحبت حکما نیکترین جاہا و کارہاست۔

داراب فرمود۔ نباید فرزند را بیخرد بکار کند۔ وہشیار راست کار زار نباید۔

شاپور فرمود۔ پاکدامنی جز بیاری خدا دست ندہد۔ و دانش بخواست او پیدا نشود۔

محققی فرمود۔ علم بیعمل بیگانگیست۔ وعمل بیعلم دیوانگیست۔

فاضلی فرمود۔ عالم گفتار در عالم بسیار۔ اما عالم کردار بودن بس دشوار۔

سقراط فرمود۔ کسیکہ از خدا ترسد از ہمہ کس ترسد۔ وکسیکہ از خدا نترسد از ہیچکس نترسد۔

نکتہ عارف بر درد و رنج شادی میکند۔ چون عامی کہ بر حصول گنج مبارکبادی۔

حدیث ایمان راست نمیشود تا دل راست نباشد۔ ودل راست نمیشود تا زبان راست نباشد

بزرگی فرمود۔ در تندی و تیزی قوت مطالبست۔ ودر لجاجت نقصان مراتب۔

خسرو پرویز فرمود۔ شکر کنندہ را نعمت رسید۔ ونعمت دہندہ را شکر گوئید۔

ہوشنگ فرمود۔ ستمگار پشیمانست اگرچہ ستائشش کنند۔ وستمکش آسودہ است اگرچہ سرزنش نمانند

حکماء متاخرین فرمود۔ خموشی بہ از سخنست۔ وسخن نیک بہ از خموشیست۔

حکیمی فرمود۔ مرگ نیکوکار آسودگی آنست۔ ومرگ بدکار آسودگی جہان۔

مدققی فرمود۔ امروز ہمان بہ کہ فردا بکار آید۔ وفردا ہمان بکار آید کہ امروز لعل آید۔

ابو عثمان دمشقی فرمود۔ عقل سبب صفای نفست۔ وجہل باعث کدورت۔

عاقلی فرمود۔ آغاز دوستی نیک گفتنست۔ وآغاز دشمنی بد گفتن۔

حکیمی فرمود۔ عاقل دانستہ میشود بہ بسیار خاموشی وجاہل دانستہ میشود بہ بسیار گفتن۔

افلاطون فرمود۔ از دوستان رنج بردن وافشای راز آنها کردن آثارِ ضعفِ نفس است۔

بزرگی فرمود۔ ذکرِ جوانی در پیری وذکرِ توانگری درفقیری راست نیاید۔

دیرجانسِ کلبی فرمود۔ قناعت بقلتِ مال عزتست۔ وحرص بکثرتِ مال ذلت۔

خلیقی فرمود۔ خوشخو خویش بیگانگاں۔ وبدخو بیگانۂ خویشاں۔

حکیمی فرمود۔ چشم وگوشِ ہمسایگاں در بصارت وسماعت از چشم وگوشِ ما بہتر است۔

سید احمد رفاعی فرمود۔ ہمیشہ زباں وگوشِ خود را از گفت وشنیدِ بد نگاہ باید داشت۔

محققی فرمود۔ آدمِ قابل ہر جا کہ رود عزیز است وجاہل در وطن ناچیز۔

رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود۔ مومن مزاج کن وشیریں سخن۔ ومنافق ترشرو وگرہ برابرو۔

سقراط را پرسیدند چہ نزدیکست گفت اجل گفتند چہ چیز دورست گفت حصول امل۔

نکتہ کبیرہ باستغفار صغیرہ است وصغیرہ باصرار کبیرہ است۔

رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود اَلْعِلْمُ ثَمَرَةُ الْاِيْمَانِ وَسِرَاجُ الْاِسْلَامِ

علی کرم اللہ وجہہ فرمود۔ معرفت بعلم محال۔ وعلم بمعرفت وبال۔

خواجہ عبد اللہ انصاری فرمود۔ طمع از ہر کہ کردی اسیرِ او گشتی۔ دست بہ ہر کہ نہادی امیرِ او گشتی۔

صالحی فرمود۔ توبہ از عصیاں آنگاہ سزاوار است کہ خود را از صالحاں نشماری ومنت برو نگذاری۔

حدیث حکمت زیادہ میکند شرافتِ شریف را۔ وبلند مرتبہ میکند غلام را حتی کہ مینشاند اورا بمجالسِ پادشاہاں۔

امام فخر الدین رازی فرمود - صاحب مروت سخن که میگوید راست میگوید و وعده که میکند ایفا میکند
عابدی فرمود - شرط بندگی آنست که اگر بجا آوری از چشم خود را ملامت کن - و اگر بجا آوری منعم را شکر نعمت کن -

حکایت شخصی از اسکندر چیزی خواست فرمود از حوصلۂ تو زیاده است گفت از حوصلۂ تو زیاده نیست فرمود که بدہند -

لطیفہ فرمود - پاکان باطن را بنا پاکی ظاهر چه کار و پاکان ظاهر را بنا پاکی باطن احتیاج بسیار -

حدیث هر که بر خدا تعالی و روز قیامت ایماندار دوراباید که سخن نیک گوید یا خاموش باشد -

حکیمی فرمود - هر که از مردمان نقصت بیناست و هر که از خود نقصت داناست -

سلیقہ بمعنی سرشت و طبیعت و آن بر دو معنی است یکی اول هر چیز را بجای او دار - دوم هر کار را بر وقت او بجا آر -

عتیق گفته - عیبهای دیگران را احساب آوردن نهایت سهلست و عیوب خود را انتخاب کردن بنهایت مشکل -

صاحبدلی فرمود - قول مطابق فعل و فعل موافق قول بودن اعلی شناخت عارفان خدا و دوستان خدا آنست -

حکیمی فرمود - لازمست که دوست دوست را دوست داری - و نه لازمست که دشمن دوست را دشمن داری -

فیثاغورس فرمود - زنده آنست که در زندگی مرده - و مرده آنست که خود را زنده شمرده -

اسخیلوس حکیم را پرسیدند که چرا از نیکی گفت از اصلاح نفس خود عاجزم بار اصلاح دیگری نتوانم که پردازم۔

حکیم ابو محمد حرقی فرمود۔ زبان کلید اسرار دست۔ و دل خزانۂ اسرار است اما دل و زبان اکثری لائق این کار نیست۔

سقراط فرمود۔ وقت جنگ آہن از طلا بیش بہا میباشد۔ و عقل از طلا ہمہ جا بیش بہا میباشد۔

شیخی فرمود۔ آدمی پراگندہ شود که سیاہی از دل او دور شود نہ سیاہی از موی۔ وای بر حال او که رو سپید و دل سیاہ گردید۔

بطلیوس فرمود۔ نیکبخت آنکه از حال او دیگران پند گیرند۔ و بدبخت آنکه از حال او دیگران پند گیرند۔

سید احمد رفاعی فرمود۔ آنکه میداند که پروردگار ہر چه خواہد میسازد پس کار خود را بکارساز مقتدر میسپارد۔ و پیشانی خود بر خاک تسلیم میگذارد۔

امام فخر الدین رازی فرمود۔ ہیچگاہ بر حال خود نظر کردہ عجب مکن زیرا که فیض و نعمت و بہت غیر متناہیست) و بہتر ازین منتظر حال باش۔

حکیم حنین بن اسحاق فرمود۔ ہر که از خواری و مذلت دنیا خواہد رسید بسعادت اخروی نخواہد رسید۔

عاقلی فرمود۔ خرد مند را بر دو کس حیف آید قابلیکه بسبب کمال نکوشد و ناقابلیکه

کسب کمال بجو شد۔

سقراط را پرسیدند کہ شاگردِ شما چہ وقت بکمال میرسد گفت آنوقت کہ بستایش خوشحال و بملامت غمگین نگردد۔

اسکندر فرمود۔ چہ ذلیلست گفتن و نکردن۔ و چہ جمیلست کردن پیش از گفتن۔

فاضلی فرمود۔ خوانندۂ علم اگر کہتر باشد مہتر گردد۔ و اگر درویش باشد توانگر گردد۔

حکیمی فرمود خموش باش تا احتیاج بگفتن نباشد و سخن گوی در جائیکہ خموشی ضرر نماید۔

سید احمد رفاعی فرمود۔ کسیکہ بخدا پناہ می آرد جلیل میگردد۔ و کسیکہ بجز خدا بر دیگری اعتماد میکند ذلیل میگردد۔

حکیم عیسی بن علی جراح فرمود۔ کہ بتنگدستی و سختی با علما بسر بردن بہتر کہ بجمعیت و فراخ دستی با جہلا اوقات خراب کردن۔

رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود آدمی پیر میشود و دو چیز در و باقی ماند یکی حرص۔ دیگری امید۔

عتیق گفتہ کہ عقل ہمہ ذلیقل در ہر کار در کار ست و عقل رای عدل بسیار در کار۔

در خبر بخشائید بر کسیکہ از شما فروتر ست تا رحم کند بر شما کسیکہ از شما برتر ست۔

ادریس علیہ السلام فرمود۔ عاقل ہمانکہ طالب حکمت و اسرار باشد و بمصیبتیکہ ہمہ شامل باشد بیقرار نباشد۔

افلاطون فرمود۔ چندانکہ داناتر باشی خود را نادان شمار و آنچہ ندانی بآموختن آن شرم مدار۔

بزرجمہر فرمود۔ آنچہ در دستِ منست نمیدانم کہ از بہر کیست و آنچہ نصیب منست

نمیدانم که دردست کیست۔

علی بن حسین هند مکنی فرمود۔ آدمیرا باید که بوقتِ جد و جہد قوی۔ و بوقت ہرزہ و ہزل ضعیف باشد۔

بقراط فرمود۔ داناترینِ مرداں آنست که بحالتِ عسرت دل تنگ ننشیند و دولتهای دنیا را بر نعمتهای عقبیٰ نگزیند۔

سقراط فرمود۔ حاصلِ کارہا تدبیرست و اصلِ تدبیر تقدیر۔ تقدیر بر تدبیر غالبست که آں علویست و ایں سفلی۔

صاحبدلی را پرسیدند که آں چه چیزست که از جاں عزیزست گفت دیندار را سخاو کرم و بیدیں را دام و درم۔

بزرگی فرمود۔ خود را در دو وقت نگاه باید داشت ہنگام طعام خوردن و ہنگام کلام کردن

اقلیدس فرمود۔ در دوبرادر خصومت میفگن که ایں با مر جزوی یکی خواهند بود و بدی تو ہمچناں خواهد ماند۔

صاحبدلی فرمود۔ دنیا دار مکافاتست اگر باکسی نیکی کنی دیگراں ہم بجزای آں گرایند و اگر بدی کنی بسزای آں برآیند۔

فقیری فرمود۔ درویش را دو چیز شکسته بهترست۔ یکی دل و دیگری نفس۔

همچنیں دو چیزِ مستحکم خوشتر۔ یکی ایماں و دیگری اعتقاد۔

امام فخرالدین رازی فرمود۔ دوستانِ خدا در محنت و بلا مضطرب نباشند که محنت و بلا

صراطیست گذرگاہِ مردانِ خدا۔

صاحبدالی فرمود۔ نفعِ سکوت زیادہ است از نفعِ سخن گفتن وضررِ سخن گفتن زیادہ است از ضررِ سکوت۔

سقراط فرمود۔ ہر فعلیکہ بوجودِ تو موجود باشد تا از خود دفع نکنی کسیرا از ان منع نکنی۔

حکیم زینون بن طالوغورس فرمود۔ در دنیا از ہمہ کارہا مشکلتر نفسِ خود را شناختن و راز پنہان داشتنست۔

حکیم غورس فرمود۔ توانگری بدن از مالست و توانگری نفس از عقل و آں ہر دو (یعنی بدن و مال) فانیست و ایں باقی۔ (یعنی عقل)

حکایت۔ در لشکرِ اسکندر شخصی اسکندر نام داشت و در جنگ اکثر گریز میکرد اسکندر او را طلبید و گفت یا تبدیلِ نام کن یا کار عدیلِ نام۔

حکیم انکاس فرمود۔ چنداں شیریں مشو کہ بحلق فرو برند و چندان تلخ مباش کہ از دہاں بیفگنند۔

سعدی فرمود۔ چندانکہ دانا را از ناداں نفرتست ناداں را نیز از صحبتِ دانا وحشتست۔

بزرجمہر فرمود۔ کہ بزرگترینِ پادشاہاں آنست کہ نیکوکاران از وی خرسند و گنہگاران از وی بترسند۔

شاہ ولی اللہ محدثِ دہلوی فرمود۔ صحبتِ ابرار و اخیار بعمر دراز اثر نپذیرد و صحبتِ اشرار و فجار جلدتر اثر میگیرد۔

صاحبدالی فرمود۔ زبانرا بعقدِ سکوت دربند تا ناخواستہ نگوید۔ و پای را بکمندِ سکون

سقید سازتا نخوانده نرود۔

حکیم فیثاغورس فرمود۔ میالائید زبان خود را بدشنام وگوش خود را ضایع مکنید بشنیدن آں۔

سعدی فرمود۔ پادشاہان نصیحت خردمنداں ازاں محتاج تر اند کہ خردمنداں بلازمت پادشاہاں۔

مضاحکہ۔ شخصی بحکیم اومیرس گفت کہ در اشعار بسیار دروغ میگوی گفت حسن شعر در دروغ ست اگر راست میخواہی نزد پیغمبراں برو۔

ابوبکر وراق فرمود۔ اگر طمع را پرسند کہ پدر تو کیست گوید شک در مقدمات کردگار و اگر گویند پیشۂ تو چیست گوید بجنت حرماں گرفتار۔

حکیم بھمنیار بن مرزباں فرمود۔ عقل روز غربت و تنہائی مونس ست ہر کہ از لذت عقل شفا یافت باز اور ا اندیشۂ مرض و تمارض نماند۔

حکیمی فرمود۔ خردمند کریم مال از برای دوستاں میشمارد۔ و بخیل لیئم از برای دشمناں میگذارد۔

صاحبدالی فرمود۔ تفاوت میان درویش و گدا ہمینست کہ درویش دنیا ترک کردہ باشد و گدا ہمانکہ او را دنیا ترک کردہ باشد۔

شیخ نصیر الدین چراغ دھلوی فرمود۔ غم ایماں خوردن باید در پی کرامت بودن نشاید۔

حکیم اسفیلوف فرمود۔ تعجب دارم از کسانیکہ باحتمال ضرر از طعام مضر باک میدارند و بیم آخرت خود را از گناہاں پاک نمیدارند۔

حکیمی فرمود۔ کسیکہ بیوفا یرا خدمت کند یا بروی اعتماد نماید آخرالامر نا امید گردد یا بدام فریب اسیر شود۔

حکیم سولون را پرسیدند کہ دوستان کیانند فرمود کسانیکہ حاضراند دل آنہا شاد کنی و آنہا کہ غائب اند بنیکی یاد۔

سقراط حکیم فرمود۔ نیک دو کس اند عالم گویائی حق و خاموش شنوای حق۔

سعدی فرمود۔ ملک از خردمندان جمال گیرد و دین از پرہیزگاران کمال پذیرد۔

محقق فرمود۔ مردان دین باخود جنگی کنند کہ آنرا صلحی نباشد زیرا کہ نفس ضد دین ست و مرد دین با ضد دین صلح نتواند کرد۔

لقمان حکیم فرمود۔ دانا آنست کہ بدل او خوف خدا باشد و لائق تعظیم آنست کہ خدا را بشناسد۔

حکیمی فرمود۔ انسان را باید کہ بدوست و دشمن احسان نماید کہ ازان دوستی دوست زیادہ تر گردد و دشمنی دشمن کمتر۔

ادریس علیہ السلام فرمود۔ نادان اگرچہ بزرگ باشد آنرا بنظر بصیرت خرد باید دید و دانا اگرچہ خرد باشد او را بنظر حقیقت بزرگ باید فہمید۔

معروف کرخی فرمود۔ صوفی اینجا مہمانست۔ و تقاضای مہمان بر میزبان جفاست کہ مہمان بادب منتظر نی متقاضی۔

حکیمی فرمود۔ با بخردان در ہزل و فسوس آویختن آبروی بزرگی بختن ست و غبار ذلت و خواری انگیختن۔

سعدی فرمود۔ اندیشہ کردن کہ چہ گویم بہ از پشیمانی خوردن کہ چرا گفتم

سقراط فرمود۔ بدترین خصلت کریم ترک عمل اوست و بہترین خصلت لئیم ترک عمل اوست۔

جالینوس فرمود۔ مریضی راکہ اشتہا باشد از و امید زندگی از ین تندہست کہ او اشتہا نباشد زیادہ است۔

یوسف ابوالحسن فرمود۔ ہمہ نیکو یہا در خانہ ایست وکلید آں تواضع و فروتنیست و ہمہ بدیہا در خانہ ایست وکلید آں مائی و منیست۔

نصیحت عبادت موجبِ دفعِ اذیت و رفعِ عذابِ دارینست و معصیت باعثِ تنگی رزق و خسارتِ کونین۔

رسول صلی اللہ علیہ السلام فرمود۔ بدترین جائیگاہ بازارہاست و بہترین جائیگاہ مسجدہاست۔

علی کرم اللہ وجھہ فرمود احذر الکریم اذا جاء واللئیم اذا شبع یعنی بیندیش از حملۂ کریم وقتیکہ گرسنہ شود۔ وبترس از حملۂ لئیم وقتیکہ سیر گردد۔

خواجہ عبد اللہ انصاری فرمود۔ در ظلماتِ خواہشِ نفسانی میاساے واز کدوراتِ وساوسِ شیطانی بیرون آے۔

شاہ ولی اللہ محدث دھلوی فرمود۔ بزمان حدوث فتن گوشہ گرفتن طریقۂ انیقہ صلحای سلف ست چہ بہنگامۂ ہنگامہ عموم از دو گروہ شریک یکگروہ بودن خود را ازدین دور نمودنست۔

عارفی فرمود۔ کسیکہ بترسد از کدامی شئ بگریزد از و۔ وکسیکہ بترسد از خدا تعالے برود بسوئ او و میل کند جانبِ او۔

افلاطون فرمود۔ اگر دنیکی رنجی بری رنج نماند و نیکی بماند۔ واگر از بدی لذتے

یا بی بلذت نماند وعدی بماند۔

نکتہ۔ دوستی دوستان صادق را وفائی باشد۔ و دوستان کیسہ و کاسہ و پیالہ و نوالہ را بقای نباشد۔

رسول مقبول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود۔ دو نعمت است کہ بیشتریں خلق دران مغبونند یکی تندرستی۔ دوم فراغت۔

علی کرم اللہ وجہہ فرمود۔ وفا کردن باہلِ غدر کہ عہد را بشکنند حکمِ غدر دارد۔ و نزدیک حق سبحانہ غدر کردن باہل غدر حکمِ وفا دارد۔

خواجۂ عبداللہ انصاری فرمود۔ خود شناسی را سرمایۂ بیکراں داں و اندکِ خود را بہتر از بسیار دیگراں داں۔

عالمی فرمود۔ کسیکہ مریض شد بدوستی دنیا نیابد حلاوتِ آخرت را بدرستیکہ مریض حلاوتِ اشیائی یابد چنانکہ باید۔

افلاطون فرمود۔ حکیم شمر کسی را کہ بلذتی از لذاتِ دنیوی جان زاشاد دارد۔ یا بمصیبتی از مصیبتہائے دنیوی نہ باز ابفریاد آرد۔

محقق فرمود۔ کہ بہتریں یار آنست کہ قدیم العہد باشد کہ خیر الاشیاء جدیدہا خیر الاخوان قدیمہا۔

حدیث گرامی دارید فرزندان خود را ہر کہ گرامی دارد فرزندانِ خود را گرامی دارد خدا تعالی او را در بہشت۔

خواجۂ عبداللہ انصاری فرمود - ظلم اگرچہ بسیارست اما بسر آید - وظالم اگرچہ جبار ست آخر بسر درآید -

افلاطون فرمود - با دوست چناں معاملہ کن کہ بحاکم محتاج شوی - وبا دشمن معاملہ چناں کن کہ اگر بحاکم عرض رود ظفر ترا باشد -

حاذقی فرمود - آدمی را چوں کار با تدبیر موافق افتد بر صیانتِ رائ خویشتن تحسین میفرماید - وچوں مخالف گردد حوالہ بتقدیر مینماید -

عیسی علیہ السلام فرمود - ہر کہ بعلمِ صحیح از روی انصاف با نفسِ بیمار خود معاملہ خواہد نمود اورا حاجت طبیب نخواہد بود -

حضرت بایزید را پرسیدند کہ سنت کداست وفرض کدام فرمود - سنت ترکِ دنیاست وفرض صحبتِ مولا -

عالمی فرمود - قدرِ شکرکنندہ از نعمت دہندہ بیشترست چہ شکر باقی ماند ولغمت فانی گردد -

پادشاہی از عالمی پرسید کہ نصرت اہلِ ایمان ہر چند چیزست گفت در دو چیزست یکی ادای نماز - دوم توکل بر کرمِ کارساز -

بزرجمہر از استاد پرسید در پنجاہ چہ تدبیر باید کرد - گفت حقِ خویشاں بگذاری و توشۂ آنجہاں برداری -

ایضاً کافرِ نعمت را بذل نشاید اگرچہ مستحق باشد وشکرکنندہ را عطیہ محمود ست گو غنی باشد -

سقراط فرمود - فرحت زود در دست و دیر آیندہ ورنج زود آیندہ و دیر پایندہ -

بقراط فرمود۔ تعظیم بزرگانِ خود قرار واقعی نما تا آنانکہ بزرگ ہستی نیز تعظیم تو سعی نمایند۔

حدیث بدترین علما نزدِ حقتعالیٰ آنانند کہ بنزد امرا روند۔ و بہترین امرا آنانند کہ بنزد علما روند۔

ابو عثمانِ دمشقی فرمود۔ چون چشمانِ ظاہر بحرص و شہوت کشادہ گردد چشمانِ باطن از مشاہدۂ نیکی بستہ گردد۔

ابو حفصِ حداد را پرسیدند کہ عبودیت چیست گفت ہر چہ ترا گفتہ ترک کنی و ملازم باشی چیزے را کہ فرمودہ اند۔

سقراط فرمود۔ عالم طبیبِ دینست و مال مرضِ دین ہرگاہ طبیب بمرض گرفتار آید علاج دیگران از وے دشوار آید۔

یحییٰ بن خالد فرمود۔ کریم چون پارسا شود متواضع گردد۔ و ناکس و سفیہ چون پارسا شود متکبر گردد۔

حکیم زیتون بن طالوغورس فرمود۔ از شمشیر تیزتر زبان فصاحتست و از ہمہ چیزہا سفیدتر قناعتست۔

ادریس علیہ السلام فرمود۔ نافع ترین چیزہا مردم را قناعت و رضاست۔ و بدترین چیزہا حرص و غضبست۔

حدیث اولیٰ ترین مردم کسیست کہ آغاز بسلام کند۔ و ہر کہ سخنی آغاز کند پیش از سلام او را جواب مگوئید۔

حدیث حقتعالیٰ ایمان بیافرید و گرد گرفت آنرا بسخا و شرم۔ و کفر بیافرید و گرد گرفت او را بہ بخل و ظلم

پیری فرمود - آبادی مملکت وشادابی زراعت نسبت بپادشاه وقت تعلق دارد که موقوف نیت برکتست -

لطیفه نزد معاویه سخن میگفتند واحنف خاموش بود گفتند چرا سخن نمیگوئی گفت که اگر دروغ گویم از خدا ترسم واگر راست گویم از شما -

حکیمی فرمود - بدترین حماقت آدمی همینست که عیب خود نه بیند وعیب دیگران بجویند -

شیخ یونانی راپرسیدند که حال دوستی دوستان بچه منوالست گفت یکروح درچند قالب جلوه گرست ودر هر قالب اورا رنگ دیگرست -

شیث علیه السلام فرمود - بزرگترین مصیبتها عدم عقل وحکمتست وتحصیل ادب قلت رغبت -

احمد بن عیسی فرمود - هرکه گوید که مالرا دوست ندارم نزد من دروغگوست واگر راست میگوید احمقست -

حکیم انکاس فرمود - تاوقتیکه عقل تو مغلوب قوت غضبی باشد وتو مطیع قوت شهوی خود را انسان مدان -

سعدی فرمود - اجل کائنات ازروی ظاهر آدمیست واذل موجودات سگ وباتفاق خردمندان سگ حق شناس به از آدمی ناسپاس -

حکیم غریغوریوس فرمود - چه بدترست فقر ونیستی - وبدتر ازان توانگریست که درکردار بد صرف شود

سقراط با شخصے گفت کہ ملک کثیر در اندک زمان تلف نمود فرمود ۔ زمین مردما از فرو میخوردایں جواں زمین را فرو خورد ۔

حکما گفتہ اند ۔ پادشاہ یکہ مشفق و مہربان دلسوزست نگہبانِ ملک و پاسبانِ دولتِ خویشست

حاذقی فرمود ۔ قومی را کہ نفاق در قلوب نیست از ہیچ قوم مغلوب نیست ۔ تعصب بیخِ ادبارست متعصب ہمیشہ ذلیل و خوار ۔

رسول صلے اللہ علیہ وسلم فرمود ۔ مشرکیں را خلاف کنید یعنی شوارب را پست کنید ولحیہ را کامل دارید ۔

علی کرم اللہ وجہہ فرمود ۔ ہر گاہ عقل تمامی پذیرد ۔ بمرتبہ کمال رسد سخن کم شود و خاموشی غالب گردد ۔

اقلیدس را شخصی گفت کہ با ذیتِ تو چنداں کوشش کنم کہ بیجان شوی گفت باصلاحِ نفس تو چنداں کوشش کنم کہ از غصہ برکراں شوی ۔

من کثر کلامہ کثر خطاءہ ۔ چوں کثرت کلام موجبِ خفت و تحقیرست ہر آئینہ ضدش کہ سکوتست مایۂ حشمت و ترقیہ خواہد بود ۔

صاحبدلی فرمود ۔ مفقودست انچہ باید ۔ و موجودست انچہ نشاید یعنے طرب نزاندہ میرود ۔ وبلا نخواندہ می آید ۔

رسول صلے اللہ علیہ وسلم فرمود ۔ طعامِ دو آدمیاں بسہ آدمیاں وسہ آدمیاں بچہار آدمیاں کفایت می کند ۔

عاقلی فرمود۔ مردیکہ بصحبت و تجربات قریب نیست او را از درجۂ عالی رتبۂ بلند نصیب نیست

یحیی بن معاذ فرمود۔ خوی بد معصیتیست کہ با آں ہیچ طاعت سود ندارد و خوی نیک طاعتیست کہ با آں ہیچ معصیت زیاں ندارد۔

حکیمی فرمود۔ تربیتِ ملازماں بر دو نوع است یکی بقہر و یکی بمہر بقہر بگیر تا دلیر نشوند و بمہر در گذار تا نا امید نگردند۔

حدیث اگر سائل قبائح سوال بداند گاہی از کسی ہیچ نطلبد۔ و اگر کسی نیکیہائے بخشش بداند گاہی سائل را محروم نگرداند۔

عیسی علیہ السلام را پرسیدند کہ صعب ترین چیزہا چیست فرمود خشمِ خدا گفتند بچہ چیز ازاں ایمن تواں شد گفت بفرو خوردنِ خشمِ خود۔

بزرجمہر از اوستاد پرسید کہ از جواناں و پیراں چہ چیز بہتر است گفت از جواناں شرم و دلیری۔ و از پیران دانش و آہستگی۔

فائدہ جود و بخشیدن چیزیست بایستی بیملاحظۂ غرضی و مطالبۂ عوضی اگرچہ آں غرض یا عوض موجبِ ثنای جمیل یا ثوابِ جزیل باشد۔

مبصری فرمود۔ اگر راضی باشد ہم میگذرد و اگر راضی نباشد ہم میگذرد۔

رغبتِ جاہ چہ و نفرتِ اسباب کدام + زیں ہوسہا بگذر یا نگذر میگذرد

اقلیدس فرمود۔ بدترین مردم کسیست کہ بسببِ سوءِ ظن ہیچکس اعتمد ندارد و ہیچکس نیز بسبب ایں خوی کہ او دارد وبرو اعتماد نکند۔

مدائنیه وقتی توانگری چند درویشی را گفتند که وجه شام توانگر کدام مطبخ است گفت ازان مطبخیکه وجه چاشت شماست۔

عتیق گفته۔ دو فرقه اگر دروغ نگویند کلام ایشان تاثیر عظیم خواهد داد یکی سیاحان جهاندیده۔ ودیگری پیران عمر رسیده۔

جالینوس فرمود۔ حلم پیشه کن که بمراد خواهی رسید۔ خودستا مباش که خوار خواهی گردید۔

صاحب الالی فرمود۔ رضای حق در کار این دنیا چه اعتبار کار دنیا سهلست و غافل بودن از خدا جهل

حکیمی فرمود۔ غصه و رحم هر دو بموقع خود بهتر خواهد بود چه غصه بیجا خراب میسازد و رحم بیجا مبتلای عذاب۔

بزرگی فرمود۔ آنچه روزی من بود هرچند از وی گریختم در من آویخت و آنچه نصیب من نبود چندانکه در وی آویختم از من گریخت۔

ارسطاطالیس فرمود۔ کسیکه بر کفاف معیشت قادر نباشد نشاید که زیاده طلبد چه آنرا نهایتی نباشد و طالب آنرا مکاره بی نهایت۔

سقراط را پرسیدند که سبب فرط نشاط و قلت حزن تو چیست گفت ازانکه دل بچیزی ننهم که چون فوت شود اندوهگین باشم۔

علی کرم الله وجهه فرمود۔ افراط در غضب نوعی از جنونست و اگر صاحب آن پشیمان نباشد علامت استحکام جنون وی خواهد بود۔

نکته ترقی بزحمتی دست دهد و تنزل بحرکتی واقع شود چنانکه سنگ گران بمشقتی بدوش آید

و باشارتی بزمین در آید۔

حکیمی فرمود۔ پیش آفات تسلیم نهادن و بر ان غالب شدن بهتر ست ازینکه سرکشانه با آفات مقابله کرده هلاک شویم۔

حاذقی فرمود۔ بعضی دوستان بمنزلهٔ غذا که بی ایشان چاره نباشد و بعضی بمنزلهٔ دوا که احیاناً با ایشان احتیاج افتد۔

بطلمیوس فرمود۔ حریص همیشه محروم باشد اگرچه همه چیز جهان او را باشد و قانع توانگر باشد اگرچه او را هیچ نباشد۔

حکیمی فرمود۔ دوست بجفا دشمن گردد و دشمن باحسان دوست اگر دشمن را بحلقهٔ دوستان نیاری دوست را هم بدائرهٔ دشمنان نگذاری۔

دانایان گفته اند۔ هر که خرج زیاده از دخل دارد احمقست و هر که دخل و خرج برابر سازد اگرچه احمق نیست عاقل هم نیست۔

عتیق گفته۔ تاسفیکه انجام آن شادمانیست که چرا کم خوردم به از تاسفیکه انجام آن پشیمانیست که چرا زیاده خوردم۔

نعمتان مجهولتان الصحة والامان یعنی دو نعمت اند مجهول یکی صحت بدن و دوم ایمنی از دشمن۔

عرب فرمود اَلعَاقِلُ یَضَعُ نَفسَهٗ فَیَرتَفِعُ یعنی عاقل فروتنی نماید نفس خود را پس بلند میشود وَالجَاهِلُ یَرفَعُ نَفسَهٗ فَیَتَّضِعُ و جاهل بلند میکند نفس خود را پس بپستی می افتد

درویشی را پرسیدند که چگونه میباشی گفت بطوریکه خدا دارد - پرسیدند چگونه میدارد جواب داد بنوعیکه باید و شاید -

لطیفه سنعی بحکیمی گفت میخواهم که ترا صد دینار دهم حکیم گفت اگر دهی ترا بهتر و ندهی مرا بهتر یعنی از بار منت تو باز مانم -

حدیث هر که تواضع کند یعنی فروتنی حقتعالی او را بلند گرداند - و هر که تکبر کند یعنے خودنمائی حقتعالی او را فروتر گرداند -

افلاطون فرمود - درویشیکه از مردم گریزاں باشد با او در آویز - و چوں او در طلب مردم باشد از و بگریز -

نکته قرین پادشاه حکیم حکمت پیشه باید نه ندیم هزل اندیشه - زیرا که ازاں بکمال درجات بر آید وازیں بدرکات نقصاں در آید -

حکیم بوعلی بن سینا را پرسیدند که لذت بکدام چیز زیاده است گفت باد ب آموختن و سخنی شنیدن که هیچگاه نشنیده باشد -

علی کرم الله وجهه فرمود - هر عقلیکه دین را احاطه نکند عقل نیست و هر دینیکه عقل را احاطه نکند دین نیست -

امام فخرالدین رازی فرمود - آدمی بمرتبهٔ اهلیت نرسد مگر برنج و مشقت - یعنے باکتساب فضائل واجتناب از رذائل -

عتیق گفته صحابت تکلف که تکلیف تکلف برخود گوارا امید ارند وارند -

اما ارباب بی تکلف را بنظر تحقر کمیں بینند۔

اردواں بن پلاس فرمود۔ علم زیور یست ونسب جمال آں۔ چنانکہ زیور صاحب جمال را موافق ترآید۔ علم شرفا را لائق تر نماید۔

حکیمے فرمود۔ سفلہ کہ دلیری و بلند پروازی نماید از دو حالت خالی نیست یا جنونے در سرست یا صاحب زرست۔

سلطان المشائخ نظام الدین فرمود۔ قفل سعادت را کلید ہاست۔ ہمہ کلید ہا مسک باید کرد اگر از یک وانشود شاید بدیگری وا شود۔

حکیم بو علی بن سینا را پرسیدند کہ بجواناں چہ بہتر باشد گفت ادب وتحصیل علم کہ بحصول آں عالی بہرہ ور گردد

عالمی فرمود۔ افسوس برآناں کہ عمر عزیز را عزیز میدارند اما عزیز نمیدارند چہ بفائدۂ مستعار صرف میکنند امانہ بفائدۂ پائدار۔

نقل خیاطی از بزرگے پرسید کہ من گاہی بحبت قلم رخت سیدوزم آیا در زمرۂ معاونین الظالم ووی فرمود آنکہ تو سوزن میفروشد ہم معاونست۔

لطیفہ صاحبدلی را گفتند شخصی شراب خوردہ بیہوش در راہ افتادہ گفت از اول ہم بہوش نباشد۔ اگر ہوشمند بودی کی چنیں کار کردی۔

حکیم مظفر الدین حیدر آبادی فرمود۔ کہ اکثر پیران دیرینہ میگویند کہ بسیار گذشت واندکی باقیست۔ واین نمیدانند کہ اندکی گذشت وبسیار باقیست۔

خواجہ عبد اللہ انصاری فرمود۔ ہر سر کہ در سجود نیست سفچہ است۔ و ہر دست کہ در وجود نیست کفچہ است۔

سید احمد رفاعی فرمود۔ ہر کہ بعشق بیرد شہید ست۔ و ہر کہ باخلاص زندگانی کند سعید است۔

مذاکرہ شخصی بارسطو گفت کہ مرا غیبت کردہ گفت قدر تو نزد من انقدر نیست کہ فکر مسائل حکمی واعمالِ صالحہ بگذارم و غیبتِ تو روا دارم۔

عاقلی فرمود۔ حقارتِ اقوام نباید واہانتِ خاص و عام نشاید زیرا کہ بہ تحقیر و توہین عادت کنی بدخوی شوی و پیشِ عقلا بدگوی۔

سعدی فرمود۔ ہر سرکہ داری بادوست درمیان منہ چہ دانی کہ وقتی دشمن گردد و ہر بدی کہ توانی بدشمن مرسان کہ شاید کہ روزی دوست گردد۔

جالینوس فرمود۔ تا انسان بر عیوب نفس خود مطلع نبود ہرگز اصلاح آن نتواند و پس براطلاعِ عیبہای خود قصور نشود و بستایشِ ابلہان مغرور۔

رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود خَیْرُ الدُّنیا وَالْاٰخِرَۃِ مَعَ الْعِلْمِ۔ وَشَرُّ الدُّنیا وَالْاٰخِرَۃِ مَعَ الْجَھْلِ۔

حسن بصری فرمود۔ ہر کہ خدا را شناخت او را دوست دارد۔ و ہر کہ دنیا را شناخت وی را دشمن دارد۔

علی کرم اللہ وجہہ فرمود۔ گناہیکہ ترا از آن ندامت حاصل شود و ایذا کشی۔ بہتر از کارِ نیکی کہ ترا بعجب آرد و سر کشی۔

نکتہ اخلاص ونیت پاک ساختن علت از ریا و سائر علل و راست کردن نیت با خدای عزوجل۔

بزرگی فرمود۔ خوب زمینیست نفس اگر تخم خیر در ان کاری۔ و نیک سعادتیست قوت اگر کسی را نیاز اری

کتبہ صحیفہ سلیمان علیہ السلام حکمت با توانگری در بدایست۔ و با درویشی در خواب

در خبرست کہ اصل عقل پس از ایمان دوستی نمودنست با خلق خدا۔ و نیکی کردن با پارسا و ناپارسا۔

رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود عالمیکہ مقصود او از علم حقتعالی بود ہمہ کس از وی بترسند

و چون مقصود دنیا بود او از ہمہ کس بترسد۔

دانائی فرمود۔ کہ صاحب حزم بدو نوع باشد اول احزم کہ پیش از ظہور خطر چگونگی آن را

شناختہ باشد۔ دوم حازم کہ چون بلا برسد دل برجای داشتہ باشد

علی کرم اللہ وجہہ فرمود۔ عاقل کسیست کہ ہمہ چیزہا را در جایہای آن گفتند وصف

کن از برای ما جاہل را فرمود جاہل نقیض عاقلست۔

سیامک بن کیومرث فرمود۔ کہ بخواہش خود بمیر تا زندہ ہر دو سرا گردی۔ و اگر

بمرگ اضطراری بمیری مردہ دنیا و آخرت باشی۔

علی کرم اللہ وجہہ فرمود۔ دو خصلت از کم خردیست یکی شتاب کردن در کارے

پیش از امکان آن۔ دوم کاہلی کردن در وقتیکہ فرصت دست دہد در تحصیل آن۔

فیثاغورس فرمود۔ از شریر طمع نیکی مدار چہ تدبیر ہر کس برای نفع خود و برای غیر

بحسب آن چیزیست کہ در خاطرش گذرد و شریر بالغیر شرارت ہیچ در دل نیست۔

ابودردا رضی اللہ عنہ را پرسیدند کہ فلان برادر تو بمعاصی مشغولست او را دشمن میداری یا نہ

گفت آں فعلِ او را دشمن میدارم ولی او همچناں برادر منست۔

پادشاهی پسرِ خود را نصیحت کرد کہ ای پسر حقتعالی عزت را آفرید کلفت و مشقت را با آں قرین ساخت و ذلت را خلق کرد آرام و راحت را با او رنشیں گردانید۔

علی کرم اللہ وجهہ فرمود۔ نشاید بندہ را کہ اعتماد کند بر دو چیز یکی صحت دوم غنا چہ بسیار باشد کہ یکی را در عافیت بینی ناگاہ بیمار شود۔ و بسیار باشد کہ یکی را غنی بینی ناگاہ فقیر گردد۔

نقل شخصی سلمان رضی اللہ عنہ را ناسزا گفت سلمان گفت ای برادر اگر در موقفِ قیامت ترازوی من بدی گراں گردد من بدتر از انم کہ تو میگوی۔ و اگر ترازوی من بہ نیکی گراں گردد از انکہ گوی مرا هیچ زیاں نخواهد بود۔

علی کرم اللہ وجهہ فرمود۔ دوستی کن با دوستِ خود باندازہ چہ دانی کہ آں دوست روزی از روزها با تو دشمن شود۔ و دشمنی کن با دشمنِ خود باندازہ چہ دانی کہ آں دشمن روزی از روزها با تو دوست گردد۔

عیسی علیہ السلام مردی را دید گفت تو چکار کنی گفت عبادت کنم۔ گفت قوت از کجا خوری گفت مرا برادری هست کہ او قوتِ من راست دارد گفت برادرت از تو عابد ترست۔

صدیقی فرمود هر چہ از دنیا بتو دادہ اند بر دو نوع ست اول آنست کہ او پیش از تو خواهد رفت دوم آنست کہ تو پیش از و خواهی رفت۔

رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود۔ خوشنودیِ خدا در خوشنودیِ مادر و پدرست و غضبِ خدا در قهرِ مادر و پدرست۔

حکیمی فرمود- سعادتمند آنکہ ستینی را بر احوالِ خود بطور محافظ مامور گرداند تا ہر خطائے وصوابیکہ ازو سرزدہ باشد بخوف خطر مطلع کردہ باشد۔

فاضلی فرمود- اکثر عادتِ بنی نوع بر دو نوعست نوع اول انچہ از نیکی بزبان آرند در دل ندارند نوع دوم ہر چہ از بدی در دل دارند بر زبان نیارند۔

خواجۂ عبد اللہ انصاری فرمود- طاعتیکہ بریا آراستہ چون جامہ ایست عاریت خواستہ ہر کہ نورِ اخلاص یافت از ریا خلاص یافت۔

سَیِّدُ الْقَوْمِ خَادِمُهُمْ اشارتِ سیدِ عالم صلی اللہ علیہ وسلم درین عبارت بدین معنیست کہ ہر کہ باکسی تواضع خواہد نمود او محکوم و تو مخدوم و او صید و تو صیاد خواہد بود۔

عقیل بن ابی طالب فرمود- چون کریم از دوستی برنجد بکنج مفارقتِ مہاجرت نماید نہ گمانِ اذیت نماید و نہ زبانِ غیبت کشاید۔

مولوی معین الدین اونٹ ابادی فرمود دو کس احمقترین مردم اند- یکی آنکہ در شہر ماند و بتحصیلِ علم بسر نبرد- دوم آنکہ در دہ ماند و جانور نپرورد۔

لا ریب بدترینِ کارہا افعالِ حرام و بدترینِ چیزہا اموالِ حرام کہ دل و دماغ را تیرہ و ناکارہ میگرداند۔

عجیبہ- بنی آدم میخواہند کہ در نقصانِ خود دیگران را ہم شریک گردانند و شرکتِ آنہا در منافع روا نمیدارند۔

حکیم پسر را گفت باید کہ بامداد از خانہ بیرون نیائی تا نشیتں لب بطعام نکشای زیرا کہ سیری

تخمِ حلم و بردو بار یست، و گرسنگی مایۂ خشک مغزی و سبکساریست۔

علی کرم اللہ وجہہ فرمود۔ عجب دارم از کسانیکہ بندہ آزاد میکنند و باحسان آزادیرا بندہ نمیسازند کہ واقعست۔

عتیق گفتہ ہر قدر امید و بیم و عجز و انکسار باکسیکہ فراواں تعلق دارد صرف نمیشود یعنی حاکمِ بنیاز۔ و باکسیکہ چنداں تعلق ندارد صرف میشود یعنی حاکم مجاز۔

حکیم مہادرجیس فرمود۔ کہ آدمیرا دو چیز باید۔ اول تمیز کہ خطای خود در کارہا بشناسد دوم ہمت کہ زبوں سازد باں حرصِ خود را۔

سکوت سببِ معموریِ بنایِ عمر و راحتِ روحست چنانکہ گفتہ اند۔

الفرق بین النطق والسّکوت کالضفدع والحوت

متفق علیہ حکما راحت الجسم فی قلت الطعام و راحت الروح فی قلت الکلام

شیخ برہان الدین غریب فرمود۔ چوں مسافری بر مقیم رسد او را باید کہ دو آبِ گرم پیشِ مسافر آرد۔ یکی آبِ گرم بجہت دست و رو شستن۔ دوم شوربایِ گرم۔

حکیمی فرمود۔ حسد آتشیست کہ اول بر نفسِ حاسد میرسد و فہم و دانشِ او را میسوزد۔ بعد ازاں التہابِ شعلۂ آں بمحسود میرسد۔

ابو نعیم روایت نمود کہ رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود۔ در امتِ من دو گروہ اند چوں وی نیک شوند تمام مردم نیک شوند یکی علما و دیگری امرا۔

حاذقی فرمود۔ کہ مہربانیِ آدمی در حقِ دو طائفہ رائگانست یکی آنکہ مطلق خیرخواہی را نشناسند

دوم جماعتیکه از خیر خواہی مخصوص ایشانرا آگاہی نبود۔

شیخ ابو عبد اللہ مختار فرمود۔ کہ طعام چناں خور کہ تو او را خوردہ باشی نہ او ترا۔ کہ اگر تو او را خوری ہمہ نور موجود آید و اگر او ترا خورد ہمہ دود بوجود آید۔

عاقلی فرمود۔ کہ عاقل چوں جنگ درمیاں بیند از انجا کنارہ گیرد و چوں صلح مشاہدہ کند رخت اقامت نہد کہ آنجا سلامت برکنار ست و اینجا حلاوت درکنار۔

ایرج بن فریدون فرمود۔ مردن بہتر از زندگانیست ہم صالح و ہم طالح را کہ صالح را تن زندانست و طالح را زیادہ زیستن خسراں۔

لقماں حکیم بفرزند ارجمند فرمود کہ ای پسر دنیا بآخرت بفروش تا ہر دو سود کنی و آخرت بدنیا مفروش کہ ہر دو زیاں کنی۔

مبصری فرمود۔ خویش این زمانہ چوں چشم و ابروست کہ چشماں باوجود قربت یکدیگر را بنظر نمی آرند و ابرواں باوجود پیوستگی باہم کجی دارند۔

دیمقراطیس فرمود مغلوبان غضب و مطیعان شہوت را محسوب بآدمیاں نباید کرد۔ و مردم را بایام فراغت و فراخ دستی امتحاں باید کرد۔

حکیمی فرمود نشان ثبات دو چیز ست۔ اول ہر کاریکہ شروع نماید اتمام آں بر ذمہ اہتمام لازم داند۔ دوم ہر سخنیکہ بر زباں جاری شود بنقیض آں تا ممکن باشد تکلم نکند۔

فریدوں را پرسیدند کہ ملازمانرا چگونہ نگاہ تواں داشت گفت بملاطفت و بردباری۔ گفت مشکلہا چگونہ حل تواں کرد گفت بملائمت و سازگاری۔

حکما گفته اند زنِ نیک شبیه است با دداں در محبت وبکنیزاں در بذلت۔ وزنِ بد شبیه است بدشمناں در مخالفت وبدزداں در خیانت۔

خواجۂ عبد اللہ انصاری فرمود۔ سگِ گزنده در مزبله افگنده به که صوفی پراگنده۔ از عارف نشاں در جهاں نیست۔ زباں که از معرفت نشاں دهد روجاں نیست۔

پند آدمی را باید که در کاریکه مافوقِ استطاعتِ او باشد قدم ننهد که مصدرِ تضحیکِ ابنای روزگار شود۔

کیفیت عادت فرومایگانِ دوں همت ست که خود را از دیگراں بهتر شمارند و دیگراں اگرچه بزرگ باشند از خود کمتر دانند و ایمعنی آخر موجب تباهی و رسوائی آنها میگردد۔

نصیحت) خیانت همیں نیست که بامانت کسی باشد بلکه بعبادت خدا کوتاهی کردن و باطاعت آقا تن دهی نکردن خیانتیست عظیمتر۔

حکیم دیوجانس کلبی دوکس را دید که دوست یکدیگر بودند۔ یکی توانگر و دیگری درویش بود گفت میانِ اینها دوستی نباشد اگر دوست بودندی یکی توانگر و دیگری درویش نبودی۔

امام محمد غزالی نقل فرمود که حق سبحانه تعالیٰ میفرماید که ای بنده اگر تو نزدِ خود بیقدر هستی نزدِ ما باقدر هستی۔ و اگر تو خود را باقدر میدانی پیشِ ما بیقدر هستی۔

ابوالحسنِ بغدادی فرمود۔ هیچ چیز از زندگی بهتر نیست۔ و هیچ نقصان و غبن ازیں بدتر نیست که عمرِ عزیز در کاری صرف شود که باعثِ حیاتِ جاودانی نباشد۔

افلاطون فرمود۔ بدتریںِ حاجت آں بود که کریمی از لئیمی حاجت خواهد و روا نگردد۔

وسخت‌ترین ذلت آن بود که بزرگی بر در سفله رود و راه نیابد۔

خسرو پرویز پسر خود را وصیت کرد که ای پسر چنانکه تو بر رعیت حاکمی همچنان عقل بر تو حاکم است چون رعایا را بفرمان خود میفرمای تو هم از فرمان عقل بیرون مرو۔

فاضلی فرمود۔ که سخاوت کنایه از بذل مالست بمستحق وفتوت عبارت از ایثار نفس و مالست همچنین شجاعت که متضمن دفع خصمست۔ فتوت مستلزم آشتی با دشمن۔

حاذقی فرمود۔ آدمی را باید که ضد و اصرار و لجاج را کار نفرماید که موجب هزار فتنه و فساد خواهد بود زیرا که در وقت ضد عقل دور اندیش تیره و چشم بینش خیره میگردد۔

شکایت سینه صافیها گران۔ وگران جانیها ارزان۔ آن بفردی از افراد انسانی یافته نمیشود۔ و این شخصی از اشخاص آدمی زاد خالی نیست درحقیقت آن نیست و این هست۔

داؤد علیه السلام اکثر اوقات بصحبت لقمان مراغبت نمودی۔ از ین رو که صحبت ارباب درایت بغایت سنجیده و پسندیده است چه طبع از اکتساب فضائل یگانه و از ارتکاب رذائل بیگانه میباشد

افلاطون را پرسیدند که آن کدام چیزست که دران صعوبت بیکرانست جواب داد که سخن و آنرا دو مقامست زبان و دل۔ اگر گفته آید سامع را رنج و الم افزاید و اگر نگفته آید نقصان عظیم پیدا آید

تنبیه کارکنان قضا و قدر چیزهای مستعار که برای چندی حسب طلب مرحمت فرمایند و باز بر حسب وعده مسترد نمایند برین خود را ذی اختیار و دیگرا بی اعتبار شمار نتوان کرد۔

حکیم اسحاق بن حنین بمکتفی خلیفه نصیحت کرد که هرکه مهمات خلق بذمهٔ خود گیرد او را بعضی بنیکی و بعضی ببدی ذکر کنند تو فکر نما که خود را لائق تحسین و آفرین کنی۔ و برا قوال تملق نورزی۔

اده م قدس سرہ فرمود - جوانمردآنست کہ برادرانِ خود را معذور دارد و در ذلتیکه واقع شود از ایشاں و با ایشاں چناں معاملہ نکند کہ از ایشان عذر باید خواست -

فائدہ حق سبحانہ تعالیٰ بقدرتِ کاملہ خود تحصیلِ معاش حسبِ احتیاج بحسن طریق سہل کرد مگر چیزیکہ خلافِ قیاسست بسعی آں پرداختن جاں باختنست -

ابنِ عباس رضی اللہ عنہما فرمود ہیچ مسلمانی نیست کہ بر سرِ دلِ او شیطانی مسلط نباشد اگر ذکرِ خدا بکند پس میرود - و اگر خدا را فراموش بکند وساوس میکند -

حکیمی فرمود - عامۂ خلق در صلاح و سداد تابعِ پادشاہند اگر او را بر نہجِ صلاح بینند ہمہ طریقِ صلاح پیش گیرند - و اگر از و فساد مشاہدہ نمایند ایشاں نیز در فسق و فجور گرایند -

شیخ الشیوخ فرمود - چہ خوشست چنانکہ بودں و نمودں - و چہ بدست چنانکہ نمودں نبودں

شیخی بزنِ فاحشہ گفتا مستی | کز خیر گسستی و بشر پیوستی
زں گفت چنانکہ مینمایم ہستم | تو نیز چنانکہ مینمائی ہستی

تنبیہ تعصب و نادانی در غالب اوقات آدمیرا در خطیات می اندازد - و او را بریں می آرد کہ در مقدمات، جداگانہ خلافِ صواب را اختیار کند -

بھلول بدرخواستِ یکی از خلفای عباسیہ نصیحتیکہ در دنیا و عقبی بکار آید فرمود - برای گذاشتن سوای نیکنامی و بدنامی ہیچ نیست - و برای برداشتن سوای نیکی و بدی ہیچ نیست -

نیکبختی فرمود - کہ عادتِ فرومایگانِ دوں ہمتست، کہ با مردم حلیم و سلیم بی ادبی میکنند و چوں زورآورانِ تندخو را بینند تن بذلت و خواری در دہند -

ناصحی فرمود۔ شکرگزاری کن کسیرا کہ بتو انعام دہد۔ و انعام دہ کسیرا کہ شکرگزاری تو کند بدرستیکہ بقا نیست در نعمتیکہ کفران کنی و زوال نیست نعمتی را کہ شکر گوئی۔

زیرکی فرمود۔ کبر از خصائص ناقصان و ساقطان ست و غرض ایشان پوشیدن نقصان خویش اما بحقیقت قبایح خود را لایح میگردانند۔

ادیبی فرمود۔ آنکہ بنفس الامر بزرگ قدر عالی مرتبہ است از تواضع نترسد ازین روکہ تواضع ار بزرگی و جلالت او ہیچ کم نکند بلکہ بنہایت (بلندی) و شوکت او نزد خالق و خلائق میفزاید۔

حضرت اویس قرنی ہرگز با کسی اختلاط نمیداشت کسی بحبت ملاقات میرفت میگفت کہ اگر ترا با خدا کار ست باس چکار و اگر با خدا کار نداری با تو ہیچ کار ندارم۔

سقراط را پرسیدند کہ چرا شنیدن تو بیشتر از گفتنست گفت بدلیل اینکہ را دو گوش داده اند و یک زبان ازین رو دو میشنوم و یک میگویم۔

بہلول را گفتند کہ دیوانگان بصرہ را بشمار گفت آن از حیز شمار بیرونست اگر گوید عاقلان را بشمارم کہ معدودی چند بیش نیستند۔

بہمن فرمود۔ دلیر آنست کہ مانند نام نیک را بستایش زبانی برگزینند۔ و کم دل کسیست کہ ستایش زبانی را از نام جاوید برتر داند۔

نقل خواجہ حسن بصری را گفتند کہ فلان غیبت شما میکرد۔ خواجہ طبقی پر از خرما بر غیبتگر باین بیان فرستاد کہ شما محاسن خود کہ بحسن داده اند بعوض آن خرما فرستاده اند۔

حکیمی یحیی بن عدی را ارسطو بعالم رؤیا فرمود۔ لذت حکمت بآنشخص نیست کہ خود را از

فضیلت خود سرور دارد۔ و آشنا و بیگانہ را مبتلای مرض گذارد۔

سقراط فرمود۔ بد حال کسیکہ حکمت و صحت با و عطا شدہ در فقدان طلا و نقرہ اندوہناک باشد چہ نتیجۂ حکمت صحت و راحتست و ثمرۂ طلا و نقرہ زحمت و محنت۔

ابراهیم خواص فرمود۔ رنج مکش در طلب انچہ در قسمت ازلی برای تو کفایت کردہ اند و آں روزیست و ضایع مگردان انچہ از تو طلب کفالت کردہ اند و آں اتقیا احکام الٰہیست از ادا امر و نواہی

عبد الرحمن جامی فرمود۔ آدمی اگرچہ بحسب جسمانیت در غایت کثافتست اما بحسب روحانیت در نہایت لطافتست۔ چہ بہر چہ روی آرد حکم آں گیرد و بہر چہ توجہ کند رنگ آں پذیرد۔

شیخ سری سقطی فرمود۔ معصیتیکہ بشہوت صادر شود امید عفوست و معصیتیکہ از تکبر متولد گردد امید مغفرت ندارد کہ زلت آدم از شہوت بود و گناہ ابلیس از تکبر۔

شیث علیہ السلام فرمود۔ نسبت پادشاہ با رعایا چنینست کہ نسبت روح با جسم یعنی بمناسبتیکہ روح یکدم از حال بدن غافل نیست ہمچنان پادشاہ را نشاید کہ یکدم از حال رعایا بیخیال باشد

قول اشعب بن اردوان۔ مترجمہ سعدی۔ معصیت از ہر کہ صادر شود ناپسندیدہ است و از علما ناخوبتر۔ زیرا کہ علم سلاح جنگ شیطانست چون خداوند سلاح را با سیری برند شرمساری بیش برد

نکتہ۔ کبر و نخوت از اوج حشمت بحضیض نکبت اندازد و عجز و انکسار از ورطۂ ذلت بدرجات عزت رساند چہ عجز مقبول حضرت ذو الجلالست و اہل عجز را لطف ایزدی ہر وقت شامل حال۔

فیلسوفی فرمود۔ عاقل خادم احمقست پرسیدند چرا گفت زیرا کہ احمق بلند مرتبہ تر از عاقلست یا فروتر۔ اگر بلند مرتبہ ترست از مدارا نمودن او چارہ ندارد و اگر فروترست از بر داشت شکیبائی و لا علاج جست

پادشاهی از حکیمی پرسید که تدبیر بهتر است یا شجاعت - جواب داد که شجاعت بمثابهٔ تیغ است و رای بمثابهٔ دستِ قوی که آنرا کار فرماید چه هرگاه دست بیتیغ باشد کاری تواند کرد اما تیغ اگر دست نباشد ضایع ماند

حکایت اسکندر را گفتند که چه سبب یافتی از دولت و سلطنت با صغرِ سن و حداثتِ عهد گفت باستمالت دشمنان تا از غائلهٔ دشمنی زمام تافتند و از تعاهد دوستان تا در قاعدهٔ دوستی استحکام یافتند

عتیق گفته هر که بمزاج و علاجِ خویش حفظِ ماتقدم را کار نخواهد فرمود آخر کار بر ذات و صفاتِ خویش (یعنی تیمار کنندگان) ظلم خواهد نمود -

خواجهٔ نصیر الدینِ طوسی فرمود - هرگاه در دو کار مناقض بهم یگر ندانی که حق و صواب کدام باشد پس از ان هر چه موافقِ نفس باشد آنرا ترک کن و آنچه مخالفِ نفس باشد بعمل در آر که با حق و صواب نفس مخالفت دارد -

خواجهٔ عبد الله انصاری فرمود - الیعز یز هر که دانست که خالق در حقِ مخلوق تقصیر نکرد از غیبت پاک شد و هر که دانست که قسامِ روزی قسمت بی تدبیر نکرد از حسد پاک شد -

عتیق گفته - نیک سیرت از ضایع شدنِ وقت افسوس می کند - و پست فطرت از ضایع شدنِ خواب و راحت افسوس میکند -

بزرگی را التماس نمودند که متفرقاتِ حسنِ خلق را در دو کلمه درج کن که ضبط کردن آن آسان باشد فرمود که ترکِ غضب جامعِ مکارمِ احوال و غضب مستجمع (جمع کننده) قبایحِ اعمال و فضایح افعال است

دارا از حکیمی پرسید که پیرایهٔ سلطنت چیست گفت در عزت زیستن گفت عزت را چگونه نگاه توان داشت گفت بخوار داشتنِ زر - چه هر که زر خوار دارد اعتبار دارد -

عتیق گفته - ہر طعام کہ با مصالحہ ساختہ و پختہ شود بامزہ گردد - اما ہر کلام کہ با مصالحہ پختہ و ساختہ شود بیمزہ گردد -

حکیم مہادرجیس فرمود - دو چیز ست کہ آدمی بآن دنیای خود را بصلاح می آرد - اول او بیکہ نفس خود را بآں عادت دہد - دوم سعی در کسبیکہ زندگانیش بفراغت گذرد -

کیفیۃ - شخصے سیکہ نسبی داشت و از حکمت عاری بود با حکیمی گفت ترا ننگ نمی آید از پدراں کہ نسب خسیس داری گفت نسب تو بتو منتہی شد و نسب من از من ابتدا شدہ است -

حاذقی فرمود - میانِ شک و یقیں چہار انگشت بیش نیست - چہ ہر چہ بچشم ببیند بیقیں حق بود - وانچہ بگوش شنودہ شود در حد بطلانِ او شک و گمان داخلی باشد -

حکیمے را یکی دشنام داد ملامت کردند کہ چرا مقاومت نکردی - حکیم گفت اگر نکیم دشنام او ہیچ زیاں ندارد پس لد نخواہم کرد - و اگر بد سخن بحق گفتہ باشد پس رد نخواہم کرد -

عتیق گفتہ چنانکہ از مذمت دلخوشش میشود ہمچناں اگر از مذمت ہم ناخوشی نشود چہ خوشتر است چراکہ در مذمت اظہار عیوب خوب کہ از اں گماہی آگاہی نمی باشد -

وزیری فرمود - مقرباں سلاطیں چوں گردہی اند کہ بکوہی بلند میروند عاقبت بزلازل قہر و زوال دہر ازاں بالا بزیر خواہند افتاد کہ افتادن بلند تراں سخت تر خواہد بود و بزیر آمدن فروتراں سہلتر -
(جمع زلزلہ)

فاضلی فرمود - طاعت بر دو نوع است - لازمہ و متعدیہ منفعتِ لازمہ بصاحب او کفایت کند کالصلوۃ والصوم وغیر ذلک - و منفعتِ متعدیہ بغیری سرایت کند کالاتفاق والاشفاق وغیرہما -

حاذقی فرمود- قبل از وجود مولود والدان را پیش از فہم و تمیز محافظان را تربیت باید یا ابتدا ابتدا اینها در تربیت نماید و مادہ قابلیت درست آید-

جلال الدین رومی فرمود- چنانکه گدا عاشق کریمست همچنان کریم عاشق گداست اگر گدا را صبر بودی کریم بر در او آمدی اما صبر گدا کمال گداست و صبر کریم نقصان کریم-

رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود- برای مہمان تکلف مکنید که آنگاه او را دشمن گیرید هرکه مہمان را دشمن دارد خدا تعالی او را دشمن دارد-

نکته زشت روی را از اقوال و افعال قبیحه اجتناب ضرورست تا حامل قبایح نگردد و خوبروی را دامن اخلاق از لوث قبایح نگاه داشتن ناگزیر تا جامع محاسن باشد-

من تخیلات العتیق آفریدگار هر انسان را متوسط الحال آفریده- چه اگر کسی گوید که اعلیٰ ترم ممکنست که از وی اعلیٰ تری پیدا آید- و اگر کسی گوید که ادنی ترم ممکنست که از وی دیگرے ادنی تری پیدا آید و همین سببست که شکر بر همه و حلبست و کبر ناواجب-

حکیمی فرمود- اگرچه آدمیت مقتضی اینست که تا وسع امکان همسایگان را که در محنت و سختی باشند اعانت کنیم ولیکن باید که خبردار باشیم تا از بهر آنها خود را و متعلقان خود را در ہلاک نه اندازیم-

حکایت یکی پیش جالینوس پہلوانی را بدینگونه تعریف میکرد که گاو مذبوحه را گرفته تا سر برداشته گفت سالها گذشته که گاو جسم خود برداشته چرا العظیم او فرو گذاشته-

پادشاهی از درویشی پرسید- موجب چیست که از ما بر ما وقدم از آمد و شد بازکشیدی گفت آنکه دانستم که از سبب نا آمدن سوال یه که از جهت آمدن انظهار ملال-

اسکندر را گفتند چگونه ست که تعظیمِ استاد بیش از تعظیمِ پدر کنی گفت ازانکه پدر سببِ حیاتِ
فانیست و استاد سببِ حیاتِ باقی پدر مرا از آسمان بزمین آورد و استاد مرا از زمین بآسمان برد۔

حکما گفته اند۔ چنانکه جهان بعدل آبادان گردد بجور ویران۔ چه عدل از ناحیتِ خویش ہزار
فرسنگ روشنائی بخشد۔ و جور از طرفِ خود ہزار فرسنگ تاریکی دہد۔

فائده که ہر گاه بر آدمی تکلیف غلبه نماید باید که بر حالِ کہان ملاحظه فرماید و ہر گاه غرور مستولی شود
باید که بر حالِ مهان معائنه نماید تا از ان افزایشِ شکر و ازین کاہشِ کبر پیدا آید۔

دیوجانسِ کلبی را پادشاهِ وقت پرسید که ثواب از کدام چیز حاصل میشود گفت به نیک
اعمالها اما تو در یک روز اینقدر ثواب حاصل نمودن میتوانی که دیگران بسالها۔

حاذقی فرمود۔ بر تقدیریکه در دروغ بیمِ عقاب و در راستی امیدِ ثواب نبودی بایستیکه عاقل
از دروغ احتراز نمودی و بجانبِ راستی میل فرمودی ازانکه در ہر زمان دروغ بیفروغست۔

پارسائی فرمود۔ که اگر مرد بسیار خوبست بسیار خواہشِ نیکوی میکند زیرا که نیکوئیها ہر قدر
که خواہش کرده شود بهم میرسد۔ و خواہشِ نیکوی چندانکه جوہرِ پاک و اصلِ خوب باشد
پیدا میشود و اگر نیست کم۔

حبیبِ لبیب فرمود۔ دوستان را عقوبتِ شرمندگی عصیان از حرارتِ دوزخ سنگین
ترست و حلاوتِ تسلیم و رضا از کوثرِ جنت الماوا شیرین تر۔

پادشاہی فرمود۔ بہترینِ تاجداران ہمانکه بعهدِ او بدان خوی نیکان گیرند۔ و بدترینِ فرمانروایان
ہمانکه در عهدِ او نیکان خوی بدان پذیرند۔

حکیم ابوالحسن عربی را پرسیدند که جوانان کدام هنر بیاموزند۔ فرمود آنچه که بآموختن آں در پیری شرم آید (یعنی علم) که اگر بعالم شباب حاصل نیاید بعالم پیری خجالتی فزاید۔

عتیق گفته نزد روسا و امرا بنوعیکه مال هر قسم مثل الماس۔ و یاقوت۔ وزمرد۔ ولولو۔ ونیلم۔ وپکھراج۔ ومرجان۔ وغیره وغیره موجود میباند همینساں کمال هر قسم مثل علم اخلاق۔ وآداب ومناظره۔ وانشا۔ وبدیهه۔ وقیافه۔ وحسن الخط وغیره وغیره هم موجود باید ماند۔

دیوجانس کلبی را پرسیدند که طعام وشراب کدام وقت خوشتر است گفت باہل دولت وقتیکه اشتها غلبه نماید۔ وباہل عسرت وقتیکه میسر آید۔

عارفی فرمود پیش ازیں مردماں همه داروبودند که از وجود ایشاں اصلا بکسی دردے نرسیدی۔ وایں زماں همه درداند که از وجود ایشاں اصلا بکسی دوای نیرسد۔

فیلسوفی فرمود۔ خردمندان روزگار از مقدمات نتائج اخذ میکنند وسفها تاآنکه فرصت دفع مضرت از دست نرود سخنان آنها را باور نمیکنند۔

اسکندر از حکیم بلیناس پرسید که فلاں سر من افشا کرد سزای او چه باشد حکیم گفت هیچ بلی زیرا که سرِ خود را خود افشا کرده باآنکه سرِ تو تراهم بوده بار آں نتوانستی کشید اگر دیگری تحمل آں بار نکند بعید نباشد۔

تنبیه حسد آنست که یکی مترصد زوال نعمت دیگری باشد بمحبت وصول خویش وایں بغایت شوم است ومردم ایں صفت مذموم اما اگر مثل نعمتیکه دیگری راست از خدا تعالے خواهد بابقاء آں نعمت مر منعم را حرجی نیست وایں را غبطه خوانند۔

افلاطون فرمود - طرف رومی خود را در آئینه معائنه نما اگر ہست صورت خوب کارہائی نیز بمناسبت صورت کن - واگر ہست صورت بد پس مکن کارہای بد با صورت بد کہ جمع کردن دو بدی پسندیدہ نباشد -

عتیق گفتہ مال حلال ہمانست کہ بکسب حلال درآید یا بسوال میسر آید چہ سوال اگر با پادشاہ خواہد بود ممزوج اکراہ خواہد نمود وہر چہ بکراہت موجود خواہد بود در حلت وطلاوت آن مکارہ بے نہایت موجود خواہد بود -

سقراط فرمود - چون فعل نیک بخاطر درآید زود بر آن عمل باید کرد کہ شاید تامل ازان باز دارد) وچون فعل بد بخاطر درآید تامل باید کہ (شاید خاطر ازان تنفر آرد)

سنجر بن ملکشاہ فرمود - چون مہم بزرگ بخردان وکار خرد بہ بزرگان دادم ہر آئنہ زوال مملکت خود دران دیدم چہ بزرگانرا در مہم خرد ننگ بود وخردانرا در مہم بزرگ حوصلہ تنگ -

در نگارستان آوردہ کہ خداوند قدر را عفو کردن از خطاہای زیردستان نشان رفعت قدرست وعلامت ہمت بلند وسخن شفیع بہانہ ایست کہ سبب ظہور مرحمت ایشان میگردد -

کلام ما لا کلام نور وظلمت کہ در نہاد انسان نہادہ اند ہر یکی را خصلتی دادہ اند خصلت نور اسلام وایمان وعرفان وطاعت واجابت وآثار آن قرب حقتعالی ست - وخصلت ظلمت کفر وشرک ونفاق وبدعت وضلالت وآثار آن بعد حقتعالی ست -

دانایان فرمودہ اند کہ ما فی الضمیر آدمی از دو چیز بیرون نیست نشان نعمتست یا بیان محنت اگر نشان نعمتست نہان باید داشت تا چشم حسودان بران کار نکند - واگر نوائب محنتست

ہم پنہاں باید داشت تا دوستاں را سبب ملالت نشود و دشمناں را موجب شماتت نگردد۔

عتیق گفتہ ایعزیز دریں دار فانی آثار شادمانی و بدار باقی کار جاودانی کہ اصل اصول ضیافتہا و قابل قبول عبادتہا بہبودی خود و خوشنودی خدا دریں دو عمل مکمل خواہد بود از اں یکی مردم را از فائدہ مسرور نمودن و دیگری خود را از ظلم دور نمودنست۔

دعا برای تحصیل منفعتست یا برای دفع مضرت و آں عرض نیازست بدرگاہ الٰہی و درخواست مرادات از فیض نامتناہی و ہر صاحب دولتی را کہ کلید دعا بدست آمد ہر آئینہ بوعدۂ ادعونی استجب لکم در اجابت بروی کشادہ میشود و اسباب امید آمادہ

شاہ ولی اللہ محدث دہلوی فرمود۔ لباس ورزی مردہاں باید کہ بر کمال و صنعت او مشعر باشد مثلاً مردیکہ دانشمندست او را باید کہ لباس دانشمنداں پوشد و بآئین آنہا زندگانی کند و اگر مرد فقیرست او را باید کہ لباس فقرا پوشد و بآئین آنہا زندگانی کند۔

عجیبہ حیا و احتیاج باہم سناقشہ دارند حیا میخواہد کہ بجرم آبرو سازم۔ احتیاج برنیست کہ حیا را از پایہ براندازم چوں مد احتیاج میشوم حیا از مس دست الفت میفشاند اگرچہ پایۂ حیا بلندست اما پیش احتیاج قدری ندارد۔

پادشاہی از حکیمی طلب نصیحت کرد حکیم گفت مسئلہ از تو پرسم بینصاف جواب گوئی کہ زر را دوست داری یا خصم را گفت زر را گفت چیزیرا کہ دوست میداری یعنے زر را اینجا میگذاری و کسی را کہ دوست نمیداری یعنی خصم را با خود میبری پادشاہ بگریست و گفت کہ نیکو پند ست کہ ہمہ پندہا دریں بندست

حدیث اذا رایتم المتواضعین فتواضعوا یعنی تواضع کن با درویشاں متواضع

اذا رأیتم المتکبرین فتکبروا و تکبر کن با خواجگان متکبر۔ اگرچہ تواضع محمود ست اما با اہلِ تکبر مذموم۔ و اگرچہ تکبر مذموست اما با اہلِ تکبر محمود۔

نقل روزی حسن بصری برای عیادت رابعہ بصریہ رفت حضرت رابعہ پرسید کہ یا حضرت اگر از طرف دوست اذیتی رسد چہ کند فرمود کہ صبر نماید و لب بشکوہ نکشاید رابعہ چشم پر آب کردہ بعرض رسانید کہ ای استاد بہتر اینست کہ ازاں اذیت لذت گیرد و اظہار مسرت کند کہ تحفہ از دوست رسیدہ

صاحبدلی فرمود در روز رستاخیز بدکاراں و نیکوکاراں ہر دو پشیماں خواہند بود۔ بدکاراں بدیں واسطہ کہ چرا حکم پیغمبراں نپذیرفتیم تا امروز از آتشِ دوزخ نجات می یافتیم و نیکوکاراں بایں وجہ کہ چرا عبادت زیادہ نکردیم تا امروز درمیانِ بہشت درجۂ بلند و مرتبۂ ارجمند حاصل مینمودیم۔

شیخ زین الدین خلد آبادی فرمود۔ در کارِ دین متابعت بہتری از خود باید کرد (و ایں ظاہر است) و در کارِ دنیا متابعت کمتری از خود مثلاً مردی دویست تنگہ حاصل دارد اگر او خواہد کہ بطریق کسی زندگانی کند کہ چہار صد تنگہ حاصل دارد فضیحت شود۔ پس او را باید کہ بطریق کسی رود کہ صد تنگہ حاصل دارد۔ و صد تنگۂ دیگر در صدقات و خیرات خرچ کند تا ہم دنیا خوش گذرد و ہم دین۔

ماجرا۔ دعا پیش از نزول بلا باید کرد چوں بلا نازل شد دعا دفع نتواند کرد۔ چنیں گویند کہ وقتی بلای مغول در حدِ نیشاپور رسید پادشاہ وقت بر درویشی کسی فرستاد کہ دعا کن درویش گفت اکنوں وقتِ دعا نیست وقتِ رضاست۔

رقعۂ ارسطو بسکندر۔ کہ ای فرزند خلقت بر دو حال تو در حیر ت است یکی بر گرفتن سکھا ی بسیار دوم بر ہمت استوار۔ دو و سببست کہ مردم با تو محبت میدارند یکی تواضع و فروتنی و دیگری مواسات کہ با مردم سکنی پس سعی نما کہ ہمیشہ حیرت آنہا با محبت تو جمع باشد۔

مطائبہ علوی با شخصی در اثنای خصوصت گفت کہ مرا چوں دشمن میداری حال آنکہ تو ماسوی بہر نماز کہ بر س صلوۃ فرستی اَللّٰھُمَّ صَلِّ عَلٰی مُحَمَّدٍ وَّعَلٰی اٰلِ مُحَمَّدٍ ۔گفت من الطیبین والطاہرین نیز میگویم و توازاں بیرونی۔

امام محمد غزالی در درۃ البیضا مفاسد زنا کہ افادہ فرمودہ دوازدہ است نقصان عقل و نقصان ذہن و نقصان علم و نقصان عمر و نقصان رزق و غضب الٰہی و فقر و نسیان و زوال نور حق و جای گرفتن عداوت زانی در دل صالحین و رد دعا از جناب احدیت و عدم قبولیت عبادت پس غیبت را کہ سخت تر از زنا ست بریں قیاس میتواں کرد۔

نقل بزرگی از عمل معزول شدہ جزع میکرد گفتند روا باشد کہ چوں تو وایں جزع گفت از معزولی نیست کہ عمل بعزل نمیباشد ایں جزع برای آنست کہ اگر با کسی نیکوی کردہ ام کاشکی نیکی زیادہ کردمی و اگر از من بہ نسبت کسی بدی صادر شدہ می اندیشم کہ کاشکی بدی نکردمی۔

کیفیت۔ لقمان حکیم در اوائل حال بندہ خواجہ بود روزی خواجہ بامتحان گوسفندی حوالت وی نمود و بفرمود کہ بہترین عضوی بیار لقمان دل و زبان پیش نمود باز فرمود کہ بدترین عضوی بیار لقمان ہماں دل و زبان پیش نمود۔ ازیں ثابت میشود کہ از دل و زبان ہیچ بہتر و بدتر نخواہد بود۔

سائی فرمود کہ اکثر اراوتِ نفسانی ضدِ اقتضای عقلست چنانچہ آدمیرا شیطان حصمیست راہزن نفسِ امارہ نیز دشمنیست قوی گردد۔ وچون اکثراوقات شیطان معتمد باطاعت نفس گشتہ وباستظہاروی باغوادلیرست پس اگر نفسِ مجہول مقہور خواہد بود شیطان از خود مخذول ودور خواہد بود۔
خار کردہ شدہ

رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود۔ مقرر کہ لقمان بفرزند خود گفت کہ ای فرزند لازم گیر مجالستِ علمارا۔ وگوش کن کلام حکمارا مقررست کہ اللہ تعالےٰ دلِ مردہ رازندہ میکند بنورِ حکمت چنانکہ زندہ میکند زمینِ مردہ را آب باران۔

ابنِ عباس رضی اللہ عنہ فرمود۔ اول خطیہ کہ بر آسمان واقعشدہ حسدِ ابلیس بود بر آدم علیہ السلام۔ ونخست گناہیکہ در زمین صادرگشت حسدِ قابیل بود بر ہابیل۔

حسد آتشی داں کہ چوں برفروخت، حسود لعیں راہماں لحظہ سوخت
گرفتم بصورت ہمہ دیں شوی حسد گر گزاری کہ حق بیں شوی۔

سید محمد بن ابراہیم وزیر۔ در کتاب ایثار الحق فرمود۔ اصل معنی حکمت افضل اعمال راد انستن وموافق دانستن آں عمل کردن۔ مثلاً ایں سخن باور کردن کہ صدق اولست از کذب وعدل اولست از جور پس مطابق دانستنِ آں عمل کردن یعنی راست گفتن وکذب راگذاشتن وعدل اختیار نمودن واز جور بیزار بودن۔

باب الثالث

رسول صلے اللہ علیہ وسلم دعا فرمودی۔ بار خدایا تندرستی وعافیت وخوی نیک ارزانی دار

نصیحت - بہترین ذکر ذکرِ خدا - و بہترین عمل عملِ نماز - و بہترین خصلت خصلتِ حلم -

کتبۂ کاخ ابراهیم علیه السلام - الرزق مقسومٌ - والحریص محرومٌ - والبخیل مذمومٌ

علی کرم الله وجهه فرمود - الطمع مرضٌ - والسوال نزعٌ - والحرمان موتٌ -

بطلیموس فرمود - سایۂ ابر - و دوستیِ عوام - و صحبتِ اہلِ ریا را اعتباری نباشد -

لقمان حکیم فرمود - کاریکہ سپردِ یکی بداناکن - واگر میسر نیست خود کن - وگرنہ ترک کن -

شاہ ولی الله محدثِ دهلوی فرمود - بخاطبۂ بزرگان سخن مغلق - و موجز و بستہ روا نیست

زیرکی فرمود - سہ کس را چیہاں باید داشت کہ خیرہ نشوند - یکی زن دوم فرزند - سوم بندہ - کلام مشکل مختصر

دانائی فرمود - دوستاں سہ گروہ اند - دوستِ تو - و دوستِ دوستِ تو - و دشمنِ دشمنِ تو -

همچنیں دشمناں نیز سہ فرقہ اند - دشمنِ تو - و دشمنِ دوستِ تو - و دوست دشمنِ تو -

محققی فرمود - سرِ همہ نیکیہا حلمست - و بیخ همہ آفتہا زبانست - و توبہ دوای همہ گناہاں -

زیرکی فرمود - جاہل کسیست کہ تقصیرِ خود نداند - واگر ازاں آگہی کنی نفهمد و نصیحت ناصحاں نشنود -

ارسطو فرمود - از خندہ وقار میرود - و بحرارتِ عزیزی ضعف می آید - و پیری بزاری میشود -

وعظ راحتِ دنیا و عقبیٰ در سہ چیز است - اول ذکرِ سبحاں دوم تلاوتِ قرآں - سوم زیارتِ اہلِ اللہ

سعدی فرمود - سہ چیز بی سہ چیز پایدار نماند - علم بی بحث - مال بی تجارت - ملک بی سیاست

حکیمی فرمود - قدرِ سہ چیز سہ طائفہ دانند - قدرِ نعمت محتاجاں قدرِ جوانی پیراں قدرِ صحت بیماراں

نکتہ بہترین خصالِ پادشاہاں - سخاوت - و شجاعت - و عدالتست -

همچنیں بدترین خیال پادشاہاں ظلم - و جبن - و بخالتست -

صاحب دلی فرمود - سه چیز هلاک کننده است - اول بخل شدید - دوم خودپسندی مزید - سوم اتباع نفس مرید

حکیم جعفر بن بابویه فرمود - چون اثر دین و عقل و حیا ثابت نخواهد گردید فنا و به درجهٔ نهایت خواهد رسید

سهل تستری فرمود - پرهیز کن از صحبت سه کس - ظالمان غافل - و عالمان غیر عامل - و صوفیان جاهل

حکمای هند گفته اند که دنیا به سه چیز خوش گذرد - اول صحت - دوم ایمنی - سوم توانگری -

همچنین به سه چیز ناخوش گذرد - اول ترس - دوم فقر - سوم رنجوری -

صوفی فرموده - بدی با نیکان خونخواریست - و با بدان سبکساریست و نیکی با بدان دینداریست

زیرکان گفته اند که سه کس در سه حال توان شناخت حلیم را نزد غضب شجاع را نزد خوف - برادر را نزد حاجت

خواجهٔ عبدالله انصاری فرمود - نشان زهد سه چیز است - کوتاه گرفتن امل - حقیر گرفتن عمل - نزدیک دیدن اجل

ارسطو فرمود - هر که بکار خیر علم کند - یا کار خیر آموزد - یا کار خیر بیاموزد - هر سه به سعادت مساوات دارند

سعدی لادمی

عارفی فرمود - انسان سه جزو است - دل و زبان - و جوارح - دل برای توحید است - و
زبان برای شهادت - و جوارح برای عبادت -

مناجات خواجهٔ عبدالله انصاری، الهی عبدالله را از سه آفت نگاهدار -
وساوس شیطانی - و خواهش نفسانی - و غرور نادانی -

رسول صلی الله علیه وسلم فرمود - پدران تو سه اند کسیکه بوجود آورد ترا - و کسیکه علم
آموخت ترا - و کسیکه زوجه داد ترا - و بهترین پدران تو کسیست که علم آموخت ترا -

نقش که بر پیشانی زانی کرده میشود - هٰذَا عَبْدٌ بَعِيْدٌ مِنَ اللهِ وَ
بَعِيْدٌ مِنَ النَّاسِ - وَبَعِيْدٌ مِنَ الْجَنَّةِ -

عاقلی۔ فرمود۔ بخشش بہر کہ کنی بلند تری ازو۔ وحاجت بہر کہ بری فروتری ازو۔ و تنہا
بہر کہ بری برابری ازو۔

ابوالحسن محمد۔ فرمود۔ ہر سخنیکہ از ذکرت خالی باشد لغوست۔ وہر خموشیکہ از
فکرت خالی باشد سہوست۔ وہر نظریکہ از عبرت خالی باشد لہوست۔

عاقلی۔ فرمود۔ فائدۂ خود بنقصان دیگری معصیتست۔ وفائدہ خود بفائدہ دیگری
علو ہمتست۔ وصرف بر فائدۂ خود نظر دوختن خصلتست۔

نکتہ چیزیکہ بیفزاید و بکاہد نور قمرست۔ چیزیکہ نکاہد و بیفزاید حرص مردست۔
چیزیکہ نکاہد ونیفزاید وی مقدرست۔

صدیقی۔ فرمود۔ طلب را صدق درکارست۔ وآنرا سہ نشانست یعنی انچہ گوئی آنی
وانچہ نمائی داری۔ وازانجا کہ آوازدہی باشی۔

ابراہیم نخعی۔ فرمود۔ بیشک ہلاک شدند آنہا کہ قبل شما بودند بسہ خصلت۔
اول آن زیادتی کلام بود۔ دوم آن زیادتی در طعام۔ سوم آن زیادتی در منام

فزیکی فرمود۔ کسیکہ سہ چیز بعمل آید در دنیا بامن وعافیت گذارد۔ اول عطای
الٰہی را پسندیدن۔ دوم گرد مردم آزاری نگردیدن۔ سوم از امید جہان
دست کشیدن۔

عمر رضی اللہ عنہ فرمود۔ سہ چیز موجب ازدیاد محبتست۔ اول سلام کردن۔
دوم در مجلس جادادن۔ سوم بہترین نامہا خواندن۔

سید احمد رذاعی - فرمود - نشانِ خردمند در سختی صبر نمودن - و در فراخی تواضع کردن - و در ہر چیز خوبی گرفتنست -

عارفی - فرمود - محبت بر سہ قسمست - اول محبتِ دنیا کہ مآلِ آں حسرتست - دوم محبتِ دیں کہ منفعتِ آں بہشتست - سوم محبتِ الٰہی کہ مایۂ سیاہی و ثمر آگیست -

خواجہ عبد اللہ انصاری - فرمود - بر سہ چیز اعتماد مکن - بر دل - و بر عمر و بر وقت - کہ دِل زنگگیرست - و عمر در تقصیرست - و وقت در تغیرست -

حکیمی فرمود - ہر کہ خود رائی کرد گمراہ شد - و ہر کہ از مالِ خود امیری خواست محتاج گردید - و ہر کہ از مخلوق عزت خواست ذلیل گردید -

رسول صلی اللہ علیہ وسلم - فرمود - منافق را سہ نشانست - اول سخنِ لغو گوید - دوم وعدہ شکنی کند - سوم در امانت خیانت کند -

لقمان حکیم فرمود - بدترینِ خصلتہا سہ خصلتست - وغا با یاراں و دوستاں - و افشاے رازِ مرداں - و امیدِ احساں از لئیماں -

حکیم محمد زکریا فرمود - سہ چیز از سمیاتست - گوشتِ خشک کباب شدہ - شیر خراب شدہ - ماہی دیر جدا از آب شدہ -

شقیقِ بلخی - فرمود - اگر کسی خواہد کہ ہمہ وقت خوش باشد - آں خورد کہ یابد - و آں پوشد کہ دارد - و راضی باشد بداں چہ حق رحق او فرماید -

حکیم عبداللہ بابلی - فرمود - چیزیکہ از فوت گردیدن او - ونبودن او - وندیدن او - رنجی رسد جمع نباید کرد -

حکیمی فرمود - مزاح نباید کرد اگر با بزرگ کنی کینہ گیرد - اگر با کوچک کنی دلیر گردد - و با ہمسر کنی ہم بخیر نگردد -

شخصی از بزرگی سوال کرد کہ در دنیا چگونہ باشم اشارہ بستون کرد گفت بفہم نزدیک نیست گفت راست - ومتحمل - وخاموش -

لقمان حکیم - فرمود - دو رشوید از مردمان بدتا سالم مانند دلہای شما - وراحت یابد بدنہای شما - ونیکو شود نفسہای شما -

خواجہ عبداللہ انصاری - فرمود - رنج مردم در سہ چیز ست - از وقت پیش میخواہند - واز قسمت بیش میخواہند - وآن دیگران از آن خویش میخواہند -

شیخ ابوسعید ابوالخیر - را پرسیدند کہ تصوف چیست - گفت انچہ در سر داری بنہی - وانچہ در کف داری بدہی - وانچہ بر وآید نجہی -

بزرجمہر از اوستاد پرسید کہ چیکنم تا زندگی بسلامت گذرد گفت پرہیز کن از استحقاق پادشاہ وقت - وعلماء دین - ودوست صادق -

افلاطون - فرمود - بر سہ کس ترحم باید کرد - اول دانائیکہ محکوم جاہل باشد - دوم کریمیکہ محتاج لئیمی باشد - سوم ضعیفیکہ بندہ قوی باشد -

صاحبدلی فرمود۔ سہ چیز نجات دہندہ است۔ اول خوفِ الٰہی بدرجۂ کمال۔ دوم بعشرت و عسرت میانہ حال۔ سوم بطرب و غضب حدِّ اعتدال۔

نصیحت۔ سہ دعاست کہ آں ہرگز رد نشود۔ دعای والدین۔ دعاے مسافر۔ دعای مظلوم۔

عرب۔ فرمود۔ اَحسَنُ الاَشیَاءِ کَلَامٌ صَحِیحٌ مِن لِسَانٍ فَصِیحٍ فِی وَجہٍ صَبِیحٍ یعنی نیکتر چیزہا۔ سخنِ صحیح از زبانِ فصیح در روی خوب۔

سید احمد رفاعی فرمود۔ علم آنست کہ ترا از رتبۂ جہل برآرد۔ و از منزلِ غرور دُور دارد۔ و در راہِ اُولو العزم بیندازد۔

فاضلی فرمود۔ سہ رنیس بالتحقیق نیس اند۔ رنیسِ اول مالِ حلالست بغیر۔ دوم اہل و عیالِ نیک افعالست۔ رنیسِ سوم خوبی اعمالست۔

خواجہ عبداللہ انصاری۔ فرمود۔ بطاعت حریص باش ولی بران تکیہ مکن تن را در دریای آرزوہا غرقہ مکن۔ تا بتوانی نیاز خود را بخلق عرضہ مکن۔

حکیم ابوبکر العوس۔ فرمود۔ نیکترین مردماں ہانکہ بدی را عوضِ نیکی دہد تا ازاں گردد۔ و با اہلِ خیر نیکی جوید تا مانندِ ایشاں گردد۔ و با اہلِ شر دوری تا پشیمان نگردد۔

صوفی۔ فرمود۔ اہلِ رضا چوں تفحصِ نیک و بدِ خود نشوند تعرضِ احوالِ دیگراں ہم

نکنند۔ وایشان از سہ نشانست۔ حفظِ قلب از وسواس۔ خوشنودی در حال۔ خاموشی بر زبان۔

باقیات الصالحات۔ سہ چیز ست کہ بعدِ حیات آثارِ فیض و برکتِ آن بروحش واصلست۔ یکی صدقۂ جاریہ۔ دوم علمیکہ بدان مردم مستفع شوند۔ سوم فرزندِ صالح کہ او را دعاے خیر کند۔

حکیمی فرمود۔ ہر کہ غرور دارد حسد لازمۂ اوست۔ و ہر کہ بخل دارد جُبن لازمۂ اوست وہر کہ سخاوت دارد شجاعت لازمۂ اوست۔

خواجہ عبد اللہ انصاری رحمۃ اللہ علیہ فرمود۔ بہار سہ است۔ بہارِ تن۔ و بہارِ دل و بہارِ جاں۔ بہارِ تن ادبست۔ و بہارِ دل وفاست۔ و بہارِ جاں بقاست۔

حکیمی۔ فرمود۔ سہ کس را ممات از حیات بہتر خواہد بود۔ مالداریکہ محتاج شود عزیزیکہ ذلیل گردد۔ حکیمیکہ جاہل بر وے مسلط گردد۔

ہرمسِ اکبر یعنی ادریس علیہ السلام۔ فرمود۔ بہترین چیزہا سہ چیز ست اول عفو در حالتِ غضب۔ دوم موہبت در حینِ عسرت۔ سوم تحمل در وقتِ قدرت۔

صاحبدلے فرمود۔ بدبخت کیست کہ ویرا علم دہند و عمل ندہند۔ و توفیق دہند و اخلاص ندہند۔ و بصحبتِ نیکاں راہ دہند و قبول ندہند۔

صوفی۔ فرمود۔ مردی آنست کہ ہر کہ با تو بد کند با او نیکی کنی۔ و ہر کہ از تو قطع کند با او پیوندی۔ و ہر کہ از تو ناامید شود در دائرۂ احساں در آری۔

لقمان حکیم را پرسیدند کہ بدین پایگاہ چگونہ رسیدی۔ گفت بسہ چیز۔ اول براست گفتن۔ دوم باکثر خاموش بودن۔ سوم از صحبت بداں احتراز نمودن۔

بزرجمھر۔ از اوستادِ خود پرسید کہ چیست تا مردمان مرا دوست دارند۔ گفت در معاملہ ستم مکن۔ و دروغ مگوی۔ و بزبان کسی را مرنجاں۔

افلاطون۔ فرمود۔ ہرگاہ کہ بیائید نند دِ بزرگی۔ پس لازمست شمار اندک گفتن۔ و اندک خوردن۔ و بشتاب برخاستن تا بملامت و ملالت نانجامد۔

بایزید بسطامی قدس سرہ در آئینہ نظر کرد و گفت ظهر الشیب ولم یذھب الغیب۔ ولا ادری ما فی العیب۔

دانائی فرمود۔ ما در زمانی ہستیم کہ نیکوی در وزلست۔ و احساں در وشل۔ و صوا در د فسادِ خلل۔

وحی آمد بہ عیسیٰ علیہ السلام کہ ای پسر مریم پیشتر خود را پند دہ اگر پند پذیری دیگراں را پند دہ وگرنہ از من شرم دار۔

علی کرم اللہ وجھہ۔ فرمود۔ سینۂ عاقل صندوقِ اسرار اوست۔ و تازہ روی دام دوستیست۔ و تحمل مرقد بہاست۔

یعقوب بنِ اسحاق۔ فرمود۔ قوتِ شہوی مثل خوک و قوتِ غضبی مانند سگ و قوتِ عقلی مشابۂ ملک پس ہر قوت بہر کہ غالب خواہد بود از آنہا خواہد بود۔

ھوشنگ فرمود۔ خردمنداں را بچیزِ نیامدنی امید نیست و چیزہا کہ در خورِ خود ندانند نخواہند

وکاری را که نتوانند بگردن نگیرند۔

محققی - فرمود - سه چیز بخداوندش زیان میرساند - اول باعتماد نیروی تن کار کردن - دوم باعتماد صحت بسیار خوردن - سوم باعتماد قدرت تکلف را بکار آوردن -

خلیل بن احمد فرمود - عزلت نگهدارندهٔ ناموس و عزت ست - و پنهان کنندهٔ نقر و سکینت - و برطرف نمائندهٔ عوض حقوق مردم از پرسش و عیادت -

تنبیه - عاقل را سزاوار آنست که نگهبان نفس خود باشد - و خطای خود را اگرچه خرد باشد بزرگ شمارد - و ثواب خود را اگرچه بزرگ باشد خرد انگارد -

خاقان چین از اسکندر پرسید که لذت سلطنت بکدام چیز یافتی گفت اول غلبه یافتن بر دشمنان - دوم سرافرازی دوستان و خیرخواهان - سوم بر وای حاجت محتاجان -

مذاکره وقتی توانگری درویشی را گفت مرا نیک دوست میدارم گفت دروغ میگوئی گفت چگونه گفت بدین گونه که اسپ تو دو جل دارد و من درچنین زمستان یک گلیم هم ندارم -

بطلیوس فرمود - نیکوترین مردمان همانکه قول و فعل او موافق باشد - و بدترین آدمیان همانکه مغلوب اهل دنیا نشود و بدترین انسان همانکه مغلوب زنان باشد -

حکمت ہر نعمتیکہ مرگ و زوال پذیرد آنرا خردمند در حساب نگیرد عمر اگرچہ دراز بود چوں مرگ روی نمود از آن درازی چہ سود قدر نعمتی را بود کہ جاودانہ باشد و از آفت زوال برکرانہ۔

نوشیروان فرمود۔ دشمنِ خویش شمار کسی را کہ جوانمردی خود در آزارِ مردماں پندارد و دوست ہیسندار کسی را کہ دوستانِ ترا دشمن دارد۔ و پرہیز از نادانیکہ خویش را دانا شمارد۔

کیخسرو فرمود۔ ناداں کسیست کہ در نہانی دلِ او از یادِ خداتہی باشد۔ و دانا آنکہ بیشتر ترس کسی از گنہ شرم دارد۔ و پرستشِ پروردگار بخواہشِ دل کند نہ بامیدِ سود و آسایشِ آں جہاں۔

نوشیروان فرمود۔ اگر خواہی رازِ تو دشمن نداند پیشِ دوست مگوی۔ فرمایہ کسیکہ مردم آزار بود خواہشی افتد و او را توانائی باشد و اعراض کند و ہرچند کسیکہ ہنرمند باشد اگر او را خرد نباشد ہنرِ او دشمنِ او باشد۔

حکیم ابوالقاسم عبدالرحمن فرمود۔ طبیب آنست کہ از امورِ خسیسِ دنیا پرہیزد۔ و علاجِ نفسِ خود بفضیلت و کمال سازد۔ بعد ازاں بمعالجۂ اسقامِ اجسام پردازد۔

نوشیروان از موبد موبداں پرسید کہ زوالِ مملکت در چہ چیزست گفت در سہ چیز۔ اول پوشیدنِ اخبار از پادشاہ۔ دوم تربیتِ مردم فرومایہ۔ سوم در ظلمِ عمّال۔
(حکیم دانشمند)

آزمودگاں گفتہ اند کہ دوستاں سہ قسمند۔ نانی۔ و زبانی۔ و جانی۔ پس نانی را ناں باید و زبانی را شیریں زبان شاید۔ و از جانی دریغِ جان نشاید۔

کیفیت حضرت صمدیت تعالیٰ و تقدس دنیا را سہ جزو کردہ - جزوی بمومن داد - و جزوی بمنافق و جزوی بکافر فالمؤمن یتزوّد - والمنافق یتزیّن - والکافر یتمتّع

سقراط فرمود - فاضلترین عملہا سہ چیزست یکی آنکہ دشمن خود را دوست سازی - دوم آنکہ نادان را بتعلیم و تربیت دانا گردانی - سوم آنکہ اہل فسق و فجور را بپند و نصیحت بصلاح در آری

زیرکان گفتہ اند - اگر کسی ترا مذمت کند - رنجور شدن - و خشم گرفتن با او جہل بود - چہ اگر راست میگوید فرشتہ ہست - و اگر دروغ میگوید و میداند کہ دروغست شیطانست - و اگر نمیداند کہ دروغست خری و ابلہی بود -

فائدہ مزاح و مطایبہ اگر باعتدال باشد مزیل کلفتست، و سبب مزید انس و الفت - اما مزاح سہ طرف دارد افراط بیباکی و تمسخر ست - و تفریط عبوست و گرفتہ گی -
زیادتی ترشروئی کمی
و اوسط بشاشت و حسن معاشرت -

سانحہ اہل دنیا از وارفناسہ حسرت بشدت میبرند - اول اینکہ مال جمع نیامد حسب حال دوم حاصل نشد مقاصد دنیا تمام و کمال - سوم کاریکہ دم مرگ بکار آمد از ان ہم نجیان -

منازعہ میان حکیم اسمعیل ہروی و خطیب ہرات در امری نزاع واقع شد خطیب گفت میان دو خطبہ برای تو دعای بد کنم - حکیم گفت باکی نیست چہ اگر دعای تو کہ (ہر ہفتہ برای امیر میکنی) مستجاب بودی خدا تعالیٰ او را صلاحیت عطا فرمودی -

ابراہیم علیہ السلام را پرسیدند کہ خلت جلیل را چگونہ یافتہ اید خلیل جواب داد کہ بسہ چیز اول اختیار کردم حکم جلیل را بر حکم غیر - دوم فکر نکردم بچیزیکہ او تعالیٰ بر ذمہ خود گرفتہ -

سوم نخورد و صبح و شام مگر با مهماں۔

شاہ ولی اللہ محدث دہلوی فرمود۔ اگر از تو شجاعت یا سخاوت یا فتوت ظہور یابد باید که ابنای روزگار آنرا از تو ببینند چہ عیادت که مقصودِ اعظم ازاں رضا مندی مریض است نہ محض اطلاع بر کیفیتِ مزاجِ آں ہمچنیں تعزیت و سفارش و مثلِ آں۔

نظام الدین محبوبِ الٰہی فرمود۔ درویش را باید که اگر کسی بر درویش آید۔ باید که اول سلام نماید۔ بعدہ اطعام فرماید۔ پس ازاں زباں بکلام کشاید۔ چنانکہ گفتہ اند۔ ابتداءً بالسلام ثم بالکلام۔

حکیم عبد الرحمن خازنی فرمود۔ بنا عدل گاہی ویراں نمیشود۔ اگر وجودِ پادشاہاں نبودی یکی دیگر را میخوردی۔ اگر وجودِ ابدال نبودی زمین خسف نمودی۔ اگر وجودِ علما نبودی مردم بہایم سیرت بودندی۔

(دھنس جانا)

محققی فرمود۔ اگر نتوانی کار کردن نتوانی باری شر کار ہم مکن یعنی اگر نیکی کردن نتوانی باری بدہم مکن۔ واگر مسلمانی را منفعت رسانیدن نتوانی باری مضرت ہم مرساں۔ واگر روزہ داشتن نتوانی باری گوشتِ مسلماناں ہم مخور۔

شارعی فرمود۔ کہ اگر علما بجمعِ الِ حلال مشغول شوند عامۂ خلق در شبہ در آیند۔ واگر علما در شبہ مشغول شوند عامۂ خلق در حرام در آیند۔ واگر علما در حرام در آیند عامۂ خلق کافر شوند که حلال را حرام دانند و حرام را حلال۔

فاضلی فرمود۔ تا اینِ سخاوجود و ایثار ہمینکہ از مالِ خود یکحصہ براہِ خدا دہد و حصۂ ثانی بخود نہد

سخیست - و ہر کہ ہمہ زائد براہِ خداداد و حصۂ کمتر بخود نہاد جواد ست - و ہر کہ بر قدر دارد بفقرا سپارد صاحب ایثار ست۔

عارفی فرمود - سہ چیز تا وقت خود ہمراہی میکند - چیزیکہ ہمراہ است تا وقتِ قبض روح مال و منالست - و چیزیکہ تابعت تا لبِ گور خویشاں و دوستان و عیال و اطفالست - و چیزیکہ ہم پیوستہ است تا روزِ قیامت اعمال و افعالست۔

تنبیہ ہر کہ ہوا و خود دست داست ود و - انسان آنست کہ دستِ دشمنانست و - ایں کار دشوار ترست از ہمہ دشوار و خاصۂ خاصانِ پروردگار - لیکن اینقدر باید کہ برائے نفعِ خود نقصانِ دیگران نخواہد بلکہ تا تواند نفع رساند چہ از دامی چہ از گامی و چہ از پایمی۔

فیلسوفی فرمود - ہر کہ دوست بےعیب جوید سے میر نیابد یکی از ہزار - و ہر کہ با دوست بہر خطائی عتابی کند او را دشمنان بسیار - و ہر کہ از دوستان چشم آن دارد کہ در تحصیلِ فوائد بر نفسِ خود مقدم دارند پیوستہ در رنج و آزار خواہد بود۔

پیر بسطام راقدس سرہ گفتند چہ می باید - ت بخواہ گفت میخواہم کہ مراخواست نباشد - رضای نظر رحمانست و تصرف اثر حرمان - آن نشانِ حرمت داین دلیلِ خذلان۔

علی کرم اللہ وجہہ فرمود - دوست آں باشد کہ در سہ حال دوستی را محفوظ وارد و جانبِ رعایت برادرِ خود مہمل نگذارد - یکی حالِ نکبت و پریشانی - دوم حالِ غیبت - و سوم حالِ وفات۔

در خبر ست کہ دیواں گناہاں سہ است - دیوانیکہ بیامرزند و آن شرکست - و دیوانیکہ بیامرزند و آن گناہانست کہ میان بندہ و خدا تعالیٰ بود - و دیوانیکہ فروگذارند و آن

دیدار مظالم بندگانست۔

روایت۔ ابلیس با موسیٰ علیہ السلام التماس نمود کہ اگر حاجت مرا از حقتعالیٰ خواہی ترا سہ چیز بیاموزم موسیٰ فرمود بیان کن۔ گفت از تیزی حذر کن کہ با تیز و سبک جیاں بازی کنم کہ کودکاں باگوئی۔ واز زناں حذر کن کہ ہیچ دامی فرونکردم کہ براں اعتماد دارم چوں زناں۔ واز بخل حذر کن کہ دنیا و دین بخیل بسبیل زیاں برباد میدہم۔

رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ۔ نیکی مردم بسہ حال باید آزمود۔ اول درحالت مناکحت تواں دید۔ دوم درحالت مسافرت تواں فہمید۔ سوم درحالت معاملت تواں سنجید۔

حکیمی فرمود۔ آدمی چوں بر عیب ظاہر و باطن خود نظر افتد زباں از عیب دیگراں کوتاہ دارد وزباں بر عیب دیگراں آنزا دراز شود کہ خود را بےعیب انگارد۔ وخود را بےعیب آنکس پندارد کہ صاحب جہل مرکب باشد۔

منقول حقتعالیٰ سہ گروہ را دشمن دارد و سہ گروہ را دشمنتر۔ فاسق را دشمن دارد و پیر فاسق را دشمنتر۔ بخیل را دشمن دارد و توانگر بخیل را دشمنتر۔ متکبر را دشمن دارد و درویش متکبر را دشمنتر۔

ہمچنیں سہ فرقہ را دوست دارد و سہ فرقہ را دوستتر۔ پارسایاں را دوست دارد و جواناں پارسا را دوستتر۔ جوانمرد را دوست دارد و فقیراں جوانمرد را دوستتر۔ متواضع را دوست دارد و بزرگاں متواضع را دوستتر۔

حاذقی فرمود - انسان بر سہ قسمت عاقل نیم عاقل جاہل - عاقل آنکہ قبل از وقوعِ واقعہ بعقل و تدبیر کار با نجام رساند - نیم عاقل آنکہ بوقتِ حدوثِ حادثہ بفکر و تردد کار باتمام رساند جاہل آنکہ بعد سنوحِ سانحہ حیران و پریشان بودہ درماند و ہیچ نتواند کہ بداند -

روایت ملکی نزدیکی از انبیا آمدہ گفت کہ عقل و علم و دین برای تو آوردہ ام یکی را ازیں اختیار کن - نبی عقل را اختیار کرد - پس آں ملک بعلم و دین گفت بروید گفتند ماموریم کہ از عقل جدا نشویم -

محدثی فرمود - مخالفتِ سنت و احکامِ شریعت مانع مرتبۂ ولایت و بزرگیست یعنی پاکیِ ظاہر بمتابعتِ شریعت غرا حاصل نمیشود - و پاکیِ باطن بقطعیتِ محبتِ دنیا حاصل نشود -

نقل در مجلسِ کسری سہ تن از حکما جمع آمدند و سخن بآنجا رسید کہ سخت تریں چیزہا چیست - رومی گفت پیری و سستی و ناداری و تنگدستی - ہندی گفت تنِ بیمار با اندوہ بسیار - بزرجمہر گفت نزدیکیِ اجل با دوری از حسنِ عمل - ہمہ بقول بزرجمہر باز آمدند -

خواجہ عبد اللہ انصاری فرمود - دی رفت و باز نیاید فردا اعتماد را نشاید - امروز را غنیمت داں کہ دیر نپاید -

دی از تو گذشت ہیچ ازاں یاد مکن فردا کہ نیامدست فریاد مکن
بر رفتہ و نیامدہ بنیاد منہ حالی دریاب و عمر بر باد مکن

قصہ گویند کہ ملکشاہ ہرگاہ فتحِ روم نمود قیصر زندہ بدست آمد پرسید کہ سزای تو چہ دہم گفت اگر ظالمی بکشش - و اگر سوداگری بفروشش - و اگر کریمی بخشش -

حکما گفته اند که دوستی با سه طائفه لازمست اول ارباب علم و عمل که بصحبت ایشان برکت دنیا و آخرت حاصل تواں کرد۔ دوم اہلِ اخلاص که خطای دوست پوشند و نصیحت دریغ ندارند سوم جمعیکه بیغرض باشند و بنای دوستی بر صدق و اخلاص نهند۔

حکیمی فرمود۔ هر که نصیحت کند بپذیر۔ گو فضیحت معلوم گردد۔ و هر که ادب بیاموزد بیاموز گو گراں گذرد۔ و هر که عذر پیش آرد قبول کن گو ناگوار گردد۔ چه هر که نصیحت نشنود نادانست و هر که ادب نیاموزد حیوانست۔ و هر که عذر نپذیرد شیطانست۔

صوفی فرمود۔ انسانِ کامل آنست که باوصافِ جمادی موصوف باشد و شرائطِ تسلیم از جماد بیاموزد و مراتبِ رضا ازاں سند کند۔ چه اگر لختی از سنگ تبراشند و آنرا بر سرِ گنجی بگذارند پس بردارند و بکنجی بیفگنند۔ هرگز از جراحت دردمند۔ نه بوصول گنج فراواں فرحمند۔ و بفقدانِ آں اندوه مند شود۔

علی کرم الله وجهه فرمود۔ سه چیز در مرداں مذموم و در زناں اجتماعِ آنها محمود۔ و آں صفاتِ آں یکی بخل۔ دوم ترشروی۔ سوم جُبن۔ نتیجهٔ اول مالِ خود و مالِ زوج خود محفوظ دارد۔ نتیجهٔ دوم از هر کس کلامِ لین نکند و موجبِ فساد نگردد۔ نتیجهٔ سوم از مکاں بیروں نرود بخوفِ زوج و از مواضعِ تهمت دور باشد۔

سلطان المشائخ نظامِ اولیا روایت فرمود که زکوة بر سه نوعست۔ اول زکوة شریعت آنست که بر دویست درم پنج درم صدقه نماید۔ دوم زکوةِ طریقت آنکه از دویست درم پنج درم نزد خود دارد و باقی را صدقه فرماید۔ سوم زکوةِ حقیقت آنکه اگر دویست درم موجود آید همانه دم ایثار نماید

که درویش را مال نشاید۔

نوشیروان از بزرجمهر پرسید که حلیم کدامست گفت آنرا سه نشانست۔ اول آنکه اگر ترش روی سخن تلخ بیان آرد جواب شیرین بر زبان آرد۔ دوم آنکه چون صولت غضب او بغایت رسد خاموش ماند۔ سوم آنکه پیش مستحق عقوبت نشر افزو خورد۔

پادشاهی یکی را تربیت کرده گفت که اگر خواهی کار تو بالا گیرد سه کار مکن۔ اول دروغ مگوی که کذاب خوار و بی اعتبار میباشد۔ دوم در پیش من مرا ستایش مکن که خود را به از تو میدانم سوم از سعایت برکران باش که از ان راحت تو و راحت دیگرانست۔

شیخ زین الدین خلد آبادی فرمود نصیحت بطریق کنایه باید بحکایتی و نظیری حسب حال کسی۔ چه نصیحتست و فضیحت و خصومت۔ انچه در خلا گویند نصیحت خواهد بود۔ وانچه بر ملا گویند فضیحت خواهد بود۔ وانچه صریح گویند خصومت خواهد بود۔

عجیبه بر زبان معجز بیان حضرت رسالت صلی اللہ علیه وسلم گذشته که متولد شدم در زمان ملک عادل۔ پس مامون الرشید غرامت مداین کرد و دخمۂ نوشیروان بادشاه۔ دید شخصیکه در خواب بانده و سه انگشتر در دست داشت و بر هر یک نگین پندی نوشته۔ اول آنکه با دوست و دشمن مدارا کن۔ دوم کارها بمشورت خردمندان شروع نما۔ سوم رعایت رعیت فرو مگذار۔

ابعض از اهل توکل سه طائفه اند۔ عامست و خاصست و خاص الخاص۔

عام آنست که از جمیع مخلوقات روی گردانند و بجانب او کنند و انچه خواهد او خواهد

خاص آنست که هر آرزو که دارد از خدا نخواهد و گوید که حقتعالی از احوال ما دانا ست آنچه
او میخواهد همان میخواهم

خاص الخاص اینست که اگر دنیا بحساب و بعذاب حقتعالی اورا دهند قبول نکند۔

رسول صلی الله علیه وسلم فرمود که سه صفت ست از صفات سعده که دارندهٔ آنرا سعادت
دنیوی و اخروی ست۔ اول دل شاکر یعنی شناسای نعمت منعم بود۔ دوم زبانیکه از یاد حق غافل
نگردد۔ سوم نفسیکه بر صدمات بلیات پائدار و صابر باشد۔

اعتدال نیکه ترین خصالست و افراط و تفریط مذموم ترین افعالست چنانکه
شجاعت اعتدال غضب را مانند و آنچنانست که انسان انکار اختیار نماید که از روی شرع همه نیک آید و
تهوّر افراط غضب را مانند و آنچنان باشد که انسان ملاحظهٔ حال خود نفرماید و بموقع جرأت نماید و
جبن تفریط غضب را مانند و آنچنانست که انسان بجای دربیم و هراس آید و براه یاس گراید۔

همچنین عفّت اعتدال شهوت را مانند و آنچنانست که چیزهارا که شریعت اذن فرموده بدان نفس را میلان و رغبت باشد و
فجور افراط شهوت را مانند و آن اکتساب لذات و ارتکاب سیّات نامشروعه باشد و
خمود تفریط شهوت را مانند که نفس را از لذات شرعیه و طیبات مرغوبه انقباض باشد۔

باب الرّابعی

حقسبحانه تعالی همان نیکی مقبول فرماید هر که بوالدین۔ و فرزند۔ و قبیله۔ و اوستاد خود نماید

رسول صلی الله علیه وسلم فرمود۔ ایمان برهنه است ولباس او تقوی۔ و زینت او حیا
و ثمرهٔ او علم۔ و عمل بران۔

عاقلی فرمود - حاکمِ ظالم - وزیرِ بیخرد - و مالِ حرام - وگردشِ ایام را بقای نباشد -

نکته مال برای سازِ قوت وجامہ ومسکن وضرورتِ تن - وتن برای حواس است - وحواس برای عقل - وعقل برای دل تا معرفت حقتعالی آراستہ شود -

عاقلا علم وعمل اسم ورسم ست همہ نتیجۂ وہم وقیاس ست - سعادت آں باشد کہ ترکِ عادت کنی ونماز یکہ برسم گزاردۂ اعادت کنی -

حکیمی فرمود - ہر کہ از چہار چیز محترز باشد ہیچ مکروہی باو نرسد یکی خشم دوم عجب سوم کاہلی چہارم حرص

فاضلے فرمود - چہار گروہ بہترینِ مردم اند - یکی عالمِ عامل - دوم حکیمِ گویا - سوم عابدِ مجرد - چہارم واعظِ بیطمع

حاذقی فرمود - دشمنِ بسیار - وقرضِ بسیار - وکثرتِ عیال - وخیالِ محال - مردم ضعیف ونحیف میگرداند

عتیق گفتہ صحبتِ چہار فریق بہر طریق فائدہ مند خواہد بود - یکی علما - دوم حکما - سوم فقرا - چہارم امرا

کاملے فرمود - چہار چیز را چہار چیز ببرد - ناسپاسی نعمترا - تکبر مروترا - کسالت دولترا - شہوت قوترا

خواجۂ عبد اللہ انصاری فرمود - چہار چیز مکن کہ نشانِ بدبختیست - ناشکری در نعمت - بیرضای در قسمت - کاہلی در خدمت - بیحرمتی در صحبت -

ارسطو فرمود - نشانِ زندگی شایستہ چہار ست - اول گفتارِ نیک - دوم کردارِ نیک - سوم نیتِ نیک - چہارم صحبت نیک -

مناجات الٰہی غفلت بیکران رفت بر ما مگیر تقصیر کہ آید از ما در پذیر نفس را با نفس برادری دہ - قدرا با نظر ابری بخش -

نصیحت باید کہ کم گوید چہ بسیار گفتن نشانۂ خفتتِ دماغ - وسخافتِ عقل - وموجب سقوط

مهابت۔ و قلت وقعت خواہد بود۔

عاقلی فرمود۔ قضا ر رفتہ۔ و تیر انداختہ۔ و سخن گفتہ۔ و عمر گذشتہ را کسی نتواند کہ باز گرداند۔

فیلسوفی فرمود۔ چہار چیز بچہار کس ہرگز نباشد۔ بدخو را امارت۔ دروغگو را محبت۔ بخیل را سعادت۔ حسود را مروّت۔

عارفی فرمود۔ بر چہار چیز مغرور نباید بود۔ بقرب سلطان۔ و بنرم شب زندہ داران۔ و بپند حاسداں۔ و بدوستی زناں۔

پارسائی فرمود۔ چہار چیز عقل را زیادہ گرداند۔ اول کلام فضول ترک کردن۔ دوم مداومت بمسواک کردن۔ سوم با علما صحبت داشتن۔ چہارم صلحا را از ہمہ بہتر پنداشتن۔

سلطان ابوسعید ابوالخیر فرمود۔ ہرگز نبود شکست کس مقصودم آزردہ نشد دلی ز دستم تا بودم
صد شکر کہ چشم عیب بینم کورست شادم کہ حسود نیستم محسودم

ناصحی فرمود۔ یاد داشتن ایں چہار از آثار اختیار است۔ اول حیات مستعار۔ دوم تجربہ روزگار۔ سوم احسان محسناں۔ چہارم پند ناصحاں۔

بزرجمہر از استاد پرسید کہ چہ چیز است کہ ہمہ آنرا بجویند و نیابند گفت چہار چیز۔ یکی دوست خالص۔ دوم شادی۔ سوم تندرستی۔ چہارم راستی۔

خواجہ عبداللہ انصاری فرمود۔ ہوا جلیس گلست۔ و خدا انیس دلست۔ اگر میدانی کہ میداند از بد پشیماں شو۔ و اگر میدانی کہ نمیداند مسلماں شو۔

حکیم یوسف ہمدانی فرمود۔ دنیا مانندِ سرابست۔ وزندگی مثلِ حباب۔ ولذائذِ دنیوی همه خیال وخواب۔ وعمرِ عزیز گوهرِ نایابست۔

صالحی فرمود۔ بهترینِ مردم کسیست که بعبادت پیشرو ماند۔ وبخلق خدا نفعی رساند۔ وکسی را نیازارد۔ وازکسی چشمِ نیکی ندارد۔

امامِ شافعی فرمود۔ ارکانِ مروت چهارست۔ اول نیکوخوی۔ دوم تواضع۔ سوم جوانمردی۔ چهارم مخالفتِ نفسست۔

حکیمی فرمود۔ عاقل بچهار چیز شاغل میباشد۔ اول اطاعت خدای عزوجل۔ دوم تبعیتِ حاکمِ وقت۔ سوم برزقِ مقسوم قناعت۔ چهارم با یار واغیار انکسار وملائمت۔

علی کرم الله وجهه فرمود۔ ثباتِ نفس از غذا۔ وقوتِ روح از غنا۔ ورای آزرو از استغنا۔ وبرکتِ عمر از عملِ زیبا حاصلست۔

حاذقی فرمود۔ چهار چیز خدادادست هرکه باشد هردلعزیز باشد۔ اول تقریرِ خوش ادا۔ دوم ذهنِ رسا۔ سوم حسنِ ولجو۔ چهارم اخلاقِ نیکو۔

مناجات الٰهی گرهیکه نفس بندد بگشای۔ راحتیکه روح خندد بیفزای۔ شکستگی مارا باعتقادِ درست پیوند کن۔ آلودگی مارا بیقینِ خالص، پاک گردان۔

صاحبدلی فرمود۔ چهار چیز بمراد رساند۔ اول پیوستن با بزرگان۔ دوم مشورت با نیکان۔ سوم اجتناب از بدان۔ چهارم یاری خواستن از درویشان۔

هوشنگ فرمود۔ سختیِ دنیا چهارست۔ بینوائی در شیخوخت۔ وبیماری در غربت۔ وقرض

وقتِ قلت - و باز ماندن از رفیق در رحلت -

بقراط فرمود - تواضع بحالتِ دولت - و عفو بوقتِ قدرت - و سخاوت ہنگامِ عسرت - و عبت بغیرِ منت - شیوۂ نیکبختان و سعادتمندانست -

هو الله المعبود فرمود - اگرچہ خانۂ دل خاصۂ منست ولی نہ ہر دلی کہ خرابست از آن من باشد
مگر دلیکہ باوصافِ من بود معمور بجو مرا کہ دران دل نشانِ من باشد

علی بن زید طبری فرمود - تکلف باعثِ نقصانست - و عیبِ سخن کہ نقیض واقع شود دران نتیجۂ ہر خوف و خطر موجبِ سلامتیست - و تجربۂ بسیار عقل را سبب زیادتیست -

فاضلے فرمود - چہار چیز دلیلِ بزرگیست - اول علم را عزیز داشتن - دوم بدرا بنیکوی دفع کردن سوم خشم فرو خوردن - چہارم جواب با صواب ادا کردن -

حکیم عبد الرحمن خازن فرمود - اکثر اغنیا را چہار چیز باعثِ نقصانست - یعنے رنجِ تن - مشغولیِ دل - نقصانِ دین - حسابِ قیامت -

همچنین اکثر فقرا را چہار چیز باعثِ امن و امانست یعنی آسایشِ تن - فراغتِ دل - سلامتیِ دین - رستگاری از حسابِ قیامت -

حکیم یعقوب بن اسحاق فرمود - خوشنودیِ حق مطلق در چہار چیز ست - اول علم و حکمت دوم معائنۂ قدرت - سوم کرم و عدالت - چہارم عفو و رحمت -

خواجۂ عبد الله انصاری فرمود - پیرانِ کار دیدہ را حرمت دار - واز آموختنِ علم شرم مدار جمعِ مال را اقبال مپندار - و فرج نا کردنش ادبار -

بقراط فرمود - چہار چیز باصرہ را زیان دارد - طعامِ شور خوردن - وبسیار آبِ گرم بر سر ریختن ودر آفتاب گریستن - وروی دشمنان دیدن -

ہمچنیں کاملی فرمود - چہار چیز باصرہ را قوی کند - بر سبزہ نظر کردن - ومستقبلِ قبلہ نشستن وسرمہ در وقتِ خواب کشیدن - ولباسِ پاکیزہ پوشیدن -

هوالله الموجود فرمود - من بدیں ذات وصفات وہمہ اسمارِ کمال از سرِ کوچہ وہر چشم وزباں میگذرم

ای خوشا آں دل کہ بداند کہ منش میدانم خورم آں دیدہ کہ بیند کہ منش منگرم

جالینوس فرمود - عاقل چہار چیز پیوستہ عادتِ خود کند - اول دوستِ بسیار فرا آوردن دوم با خلق اللہ بشفقت بسر بردن - سوم بقدرِ مقدور بخشش نمودن - چہارم در افزونیِ علم کوشش نمودن -

دُعا - اللهم انی اعوذبك من علمٍ لا ينفع - وقلبٍ لا يخشع - وبطنٍ لا يشبع - ودعاءٍ لا يسمع -

ترجمہ - ای بار خدا بدرستیکہ من پناہ میخواہم بتو از دانشیکہ فائدہ نمیکند - واز دلیکہ عاجزی نمینماید - وشکمیکہ سیر نمیشود - ودعائیکہ شنیدہ نمیشود -

عالمی فرمود - بدانکہ ہر مومنی را چہار جوہرست - جوہرِ اول ایمان - جوہرِ دوم عقل - جوہرِ سوم حیا - جوہرِ چہارم عملِ صالح -

ہمچنیں ہر یک را دزدیست - دزدِ ایمان حسدست - دزدِ عقل غضبست - دزدِ حیا طمعست ودزدِ عملِ صالح غیبتست -

همچنین هر یکی را از چهار چیز دزدی بهم میرسد حسد از حرص غضب از سیری - طمع از دوستی دنیا - غیبت از همنشین بد -

وحی بر یکی از انبیاء بنی اسرائیل - که خاموشی از باطل روزه است - و حفظ اعضا از محارم نماز است - و مایوسی از خلقت صدقه است - و ترک ایذای مسلمین جهاد است -

دانشمندی فرمود - چهار چیز نشان خوار سیت - اول از اصل خود بیخبر ماندن - دوم کسی را بد گفتن - سوم از خلق اللہ بجنگ پیش آمدن - چهارم پیش دوناں دست طمع دراز کردن -

ادیبی فرمود - چهار چیز پادشاہی را زیاں دارد - خندیدن در روی کهتراں - و صحبت داشتن با حقیراں - و مشورت کردن بازناں - و رضا دادن بفساد مفسداں -

تابعی مسعود فرمود - چهار چیز از تاریکی دل پیدا میشود - اول سیر خوردن - دوم با ظالماں صحبت داشتن - سوم از گناہاں فراموش شدن - چهارم بامید دراز ماندن -

لقمان حکیم فرمود - از چهار ہزار کلمات چهار کلمہ برگزیدم - دو را یاد باید گرفت یعنی خدا و مرگ را - و دو را فراموش باید کرد - یعنی نیکی کہ از تو بکسی رسد و بدی کہ بتو از کسی رسد -

شیخ بهاء الدین اورنگ آبادی میفرمود - کہ از جامۂ کہنہ - و نان شبینہ - و نعلین پارینہ و یار دیرینہ - بیزار بودن نشاید کہ گاہی وقتی بکار آید -

حکیمی فرمود - دوستی بچهار چیز محکم ماند - اول آنکہ بمصاحبت ملول نشود - دوم بمفارقت فراموش نکند - سوم در محنت و راحت متغیر نگردد - چهارم در حضور و غیبت مبدل نشود -

حقتعالی چهار چیز را اشرف موجودات گردانیده - اول اسپ کہ اشرف حیوانات است - دوم

درخت خرما که اشرف نباتاتست - سوم لعل که اشرف جماداتست - چهارم انسان که اشرف مخلوقاتست

بقراط فرمود - از چهار چیز احتراز لازمست - اول آنکه دروغ نگوید - دوم در حق ناشاکران جوانمردی نکند - سوم مفسدان را دوست ندارد - چهارم در کارها سبکی نکند -

ادیب لبیب فرمود - چهار چیز دلیل نادانیست - اول با کودکان صحبت داشتن - دوم از مکر زنان ایمن بودن - سوم با ناداں کارزار کردن - چهارم بر ناآزموده اعتبار کردن -

کتبه گنبد سلطان عبد الله قطبشاه بر سر خاکم گذر کردی صفا آورده
پیش ازین پیش که ما هم جسم و جانی داشتیم
از فریب باغبان غافل مشو ای عندلیب
پیش ازین ما هم درین باغ آشیانی داشتیم

نوشیروان فرمود - فاضلترین بادشاهان از دزیر - و عاقلترین زنان از شوهر - و بهترین اسپان از تازیانه - و نیکوترین شمشیر از صیقل بنیاز نیستند -

خواجه عبد الله انصاری فرمود برترین نعمتها و بهترین لذتها حیاتست - و حیاتیکه بیاد خدا صرف شود عین مماتست - مدت حیات و عمر را مغتنم دان - فرصت وقت را عزیز و محترم دان -

رسول صلی الله علیه وسلم فرمود سخی نزدیکست بحقتعالی - و نزدیکست بهشت - و نزدیکست بمردمان - و دورست از دوزخ -

همچنین بخیل دورست از خدای و دورست از بهشت - و دورست از مردمان - و نزدیکست بدوزخ -

در خبرست که عاقل را بود که اورا چهار ساعت باشد - ساعتیکه حساب خود کند - و ساعتیکه باحقتعالی مناجات کند - و ساعتیکه تدبیر معاش کند - و ساعتیکه با انچه اورا مباح

کردہ اند یا ساید۔

نکتہ اگر حسبت و اگر جاہ است کہ جام مرگ او رکشید نیست۔ و اگر دار است و اگر داری و اروی اجلرا چشیدنی۔ ہر شاہ رُشد شہد رحلت ارشد نیست۔ و جسم بی قبا بوسیدنی۔

علی کرم اللہ وجہہ فرمود۔ قیام دنیا بوضع خوب ما دامکہ ایں چہار چیز بیک اسلوب باشد۔ یکی عالم کہ عمل بعلم خود کند۔ دوم جاہل کہ از تعلیم عار نماید۔ سوم توانگر کہ بخشش بفقرا نماید۔ چہارم فقیر کہ نفروشد آخرت خود بدنیا۔

علی کرم اللہ وجہہ را مدح گفتند پس آنحضرت گفت بار خدایا بدرستیکہ تو داناتری بمن از نفس من۔ و من داناترم بنفس خود از ایشان۔ بار خدایا بگردان مرا بہتر از انچہ گمان دارند و بیامرز برای من گناہ نیکہ ایشان نمیدانند۔

حکیم عبد الرحمن خازنی فرمود۔ راحت جسم از قلت طعام۔ و راحت دل از قلت انتقام۔ و راحت روح از قلت منام۔ و آبادی ملک از حسن انتظام حاصلست۔

فیلسوفی فرمود صحبت با جاہلاں داشتن۔ و نصیحت از فضولاں شنیدن۔ و نکوئی با بداں کردن۔ و عمل بقول زناں کردن۔ قباحت، و شقاوت آرد۔

خواجۂ عبد اللہ انصاری فرمود۔ بدترین عیبہا ار بیار گفتن داں۔ عمر را بنادانی آخر رساں عیبیکہ درست دیگر انرا ازاں ملامت مکن۔ طاعت نکردہ دعوی کرامت مکن۔

سقراط فرمود۔ کمال مردم آں باید شناخت کہ اگر رای صواب از وسر زند باں افتخار نماید۔ و ہنگام ندامت او را غیرت از جای نبرد۔ و ہنگام مدح نخوت باو راہ نیابد۔ و کار خیر بتکلف نکند۔

خواجۂ عبد اللہ انصاری فرمود - طالبِ خدا را کہ بہانہ است - مقصدِ خداوندِ خانہ است آنکہ بہشت میتازد مزدور است - وآنکہ بغرض بخدا پردازد دستور است -

ارجاسپ فرمود - بخدمات شایان دلہای پادشاہان بدست آید - وبادوستان لطف واحسان کنید - ودشمنانرا باستمالت مطمئن گردانید - وبازن وفرزند مراعات نمائید - تا عیشہای شما ہیچگاہ منغص نگردد -

شیخِ نصیر آبادی فرمود - متقی را چہار نشانست - حفظ الحدود - وبذل المجہود - والوفا بالعہود - والقناعۃ بالموجود - متقی را بود چہار نشان حفظِ احکام شرع اول آں ثانیاً انچہ دسترس باشد برفقیران بیکساں باشد عہد را باوفا کند پیوند ہر چہ باشد بداں شود خرسند

محققے فرمود - مردم چہار قسمند - یکی سخی کہ خود خورد و بدیگری ہم دہد - دوم کریم کہ خود نخورد و بدیگری دہد - سوم بخیل کہ خود خورد و بدیگری ندہد - چہارم لئیم کہ نہ خود خورد نہ بدیگری دہد -

فائدہ تخمِ راحت محنتست وثمرِ محنت راحت - ہر کہ محنت گزیند راحت بیند - برکت در حرکت است وآنروِ حرکت سکون - سکون موجبِ آرام - لیکن سکون بعدِ حرکت نہ قبلِ حرکت چہ آں محمود ست وایں مذموم -

خواجۂ ابوبکرِ وراق فرمود - امروز خلق چہار چیز میطلبد ا منیابد - مریدی پرسید کہ آں کدامند - فرمود - یکی لقمۂ حلال - دوم یارِ موافق - سوم طاعتِ بیریا - چہارم عالمِ بیطمع -

عاقلی فرمود۔ جرأتِ شجاع بمحاربت۔ دیانتِ مردم بمعاملت۔ محبتِ زن و فرزند بنکبت وفلاکت۔ امتحانِ دوستاں بحاجت ومصیبت۔ ملاحظہ تواں کرد۔

یحییٰ بنِ معاذ فرمود۔ از سیری گوشت پیدا آید وازاں شہوت فزاید۔ کہ شہوت باعث سیئات۔ وسیئات سببِ سختیِ قلبست۔ کہ ازاں فرورفت درآفتِ دنیا وزینتِ آن۔

عاقلی فرمود۔ تعریفِ خود بزبانِ خود نازیبا۔ وبتعریفِ لابہ گراں مغرور شدن ناسزا قہقہ بمسرت بحماقت تربیت۔ وبرنج وملال واویلا خلافِ تہذیب۔

رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود۔ چہار چیز بہشت بہتر از بہشتست۔ ہمیشگی بہشت بہتر از بہشتست۔ خدمتِ ملائکہ بہشت بہتر از بہشتست۔ ہمسائگیِ انبیا بہشت بہتر از بہشتست خوشنودیِ خدا تعالیٰ بہشت بہتر از بہشتست۔

ادیبی تشریحِ ضربِ الصبیاں کالمار فی البستاں۔ چناں فرمود کہ نفسِ انساں طفلیست خیرہ ونادان کہ پندِ ادیب گوش نکند وانچہ بیاموزد فراموش کند۔ وبزجرو توبیخ تادیب پذیرد وبمہر وشفقت راہ بطالت گیرد۔

حاتم اصم فرمود۔ چہار چیز بچہار چیز جستم ویافتم بدیگر چہار۔ روزی بزمین جستم ویافتم بآسماں۔ توانگری بمال جستم یافتم بقناعت۔ راحت بکثرتِ دولت جستم یافتم بقلت۔ ولذتِ نعمت جستم یافتم بصحت۔

حکایت معتصم خلیفہ نگینیکہ بانگشتِ خود داشت بہ فتحِ بن خاقان رکہ کم عمر بود معائنہ نمود وفرمود کہ ازیں خوبتر چیزی دیدہ فتح عرض نمود کہ بلی یا امیر المومنین دستیکہ دروایں نگین

نهاده است از نگیں عمده زیاده است خلیفه این جواب پسند نمود و انعام فرمود۔

خواجہ بزرگ معین الدین چشتی فرمود۔ چهار چیز از گوهر نفیس است۔ اول درویشی که توانگری در و جلوه گر باشد۔ دوم گرسنگی که سیری در و جلوه گر باشد۔ سوم غم که خوشی در و جلوه گر باشد۔ چهارم دشمنی که دوستی در و جلوه گر باشد

عبد اللہ بن مبارک فرمود۔ که حکیمی از چهار هزار کلمات انتخاب نمود۔ اول بکذبی حال اعتماد زن مکن۔ دوم هیچ خیال بمال مغرور مشو۔ سوم هیچگاه بر معدهٔ خود زیاده از طاقتش بار میانداز۔ چهارم علمیکه نفع نه دهد بکار دنیا و آخرت گاهی میاموز۔

عاقلی فرمود۔ در دنیا چهار چیز سخت است۔ و از دیگر چهار سخت تر۔ اول بیماری سخت است در سفر و غربت سخت تر۔ دوم سفر سخت است در پیاده روی سخت تر۔ سوم قرض سخت است در تنگدستی و مفلسی سخت تر۔ چهارم پیری سخت است در تنهائی و بیکسی سخت تر۔

عمر رضی اللہ عنہ فرمود۔ که ندامت بر چهار نوع است۔ اول ندامت روز آنکه کسی ناخورده از خانه بیرون رود۔ دوم ندامت سال آنکه کسی وقت زراعت را بمهلت انداز د۔ سوم ندامت عمر آنکه زوجهٔ کسی ناموافق باشد۔ چهارم ندامت ابد آنکه حق تعالی از کسے ناراض باشد۔

فاضلی فرمود۔ مردم را چهار صنف است صنف اول ایشانند که هم خود را نیک خواهند و هم دیگران را۔ صنف دوم ایشانند که نه خود را نیک خواهند نه دیگران را۔ صنف سوم ایشانند که خود را نیک خواهند و دیگران را نه۔ صنف چهارم ایشانند که

دیگر از آنیک خواہند و خورانند - وکار ہمین صنف وارد -

انتخاب توریت ہر کہ رضی شد بران چیز کہ خدا تعالیٰ او را داد راحت یافت بدنیا و آخرت

ایضاً زبور ہر کہ علیحدہ شد از آدمیان نجات یافت بدین و دنیا -

ایضاً انجیل ہر کہ دفع کرد شہوتہای نفس خود معزز گردید بہر دو سرا -

ایضاً فرقان ہر کہ نگہداشت زبان از اسلامت ماند بدنیا و عقبیٰ -

سقراط فرمود - مردم چہار گونہ اند - جواد - و بخیل - و مسرف - و مقتصد -
میانہ رو ۱۲

جواد آنکہ نصیب دنیا را بہ نصیب آخرت بدل کند -

بخیل آنکہ نہ ورا نصیب از دنیا بود و نہ از آخرت -

مسرف آنکہ نصیب او منحصر در دنیا باشد -

مقتصد آنکہ از دنیا و آخرت با نصیب بود -

رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود - بنی آدم چند طبقہ اند -

بعضے زود بغضب روند و زود باز گردند -

بعضے دیر بغضب روند و زود باز آیند -

بعضے دیر بغضب روند و دیر باز آیند -

بعضے زود بغضب روند و دیر باز آیند - بہترین ایشان صاحب قسم ثانیست -

و بدترین ایشان صاحب قسم اخیر -

فاضلے صورت چہار گانہ را بدینگونہ تفاوت فرمود -

یکی صورتاً و معنیً دنیاست وآں چیزیسیت کہ زائد بر کفافِ انکس باشد۔

دوم صورتاً و معنیً عقبی ست وآں طاعتِ باخلاصست۔

سوم صورتاً عقبی و معنیً دنیاست وآں طاعتیست کہ بریا باشد۔

چہارم صورتاً دنیاست معنیً نہ وآں ادای حقوقِ حرم خودست۔

رقعہ ارسطو بجوابِ اسکندر۔ کہ ای فرزند طوائف الملوک را چار نوعست۔

نوع اول بار عیت و باخود سخی۔ نوعِ دوم باخود سخی و بارعیت لئیم۔

نوع سوم بارعیت سخی و باخود لئیم۔ نوعِ چہارم باخود و بارعیت لئیم۔

قسمِ اول بالاتفاق نیکست۔ قسمِ دوم و چہارم بالاتفاق بد۔ بقسمِ سوم اختلافست حکماءِ ہند نیک وحکماءِ فارس بدمیگویند۔

ابنِ مقنع فرمود کہ از کتابِ حکماءِ ہند چہار کلمہ انتخاب نمودہ اند۔ کلمۂ اول درعدالتِ پادشاہان بعدالت کلمۂ دوم در وصیتِ رعیت بنیکوکارے و فرماں برادری۔ کلمۂ سوم در محافظتِ صحتِ ابداں کہ تا گرسنہ نشوند دست بطعام نیارند و پیش ازانکہ سیر شوند دست بدارند۔ کلمۂ چہارم در نصیحتِ زناں کہ چشم از روی بیگانگاں دور دارند وروی خود از چشم نامحرماں مستور۔

نقل۔ پیش حاکمی چہار کس بیک جرم گرفتار آمدند۔ حاکم بریکی نگاہ نمود۔ وبدیگری بیاں نمود کہ باتو ایں امید نبود۔ بسومی اشارت فرمود کہ ایں حرکت از تو بیجا نمود۔ چارمی را حکمِ تشہیر فرمود۔ اولیں ہماں روز زہر خوردہ مرد۔ دومی جلا وطن گردید۔ سومی عزلت گزید

چار می ہنگام تشہیر کہ مجانہ خود رسید پرسش طلبید گفت بپای کہ ایدون یکد رشہر بایست

بزرجمہر فرمود۔ لازمۂ ملوک و سلاطین است کہ از چہار چیز محترز باشند۔

اول۔ غضب کہ کارِ عاجزانست و پادشاہ عاجز نیست۔

دوم۔ دروغ کہ بامید و بیم باشد و پادشاہ از امید و بیم بریست۔

سوم۔ بخل کہ باندیشۂ احتیاجست و پادشاہ محتاج نیست۔

چہارم۔ سوگند کہ برای نفی تہمتست و پادشاہ از مقامِ تہمت بیرونست۔

اعتذارِ خواجہ عبداللہ انصاری علیہ الرحمۃ

الٰہی بیزارم از طاعتی کہ مرا بعجب آرد و مبارک معصیتی کہ مرا بعذر آرد۔

الٰہی پاکانرا استغفار باید ناپاکانرا چکار باید۔

الٰہی اگر کار بگفتارست بر سرِ گویندگان تاجم و اگر بکردارست چون سلیمان بموری محتاجم

الٰہی یافتِ تو آرزوی ماست دریافتِ تو نہ بازوی ماست۔

حاتمِ اصم فرمود۔ کسیکہ با چہار چیز بدون چہار چیز مدعی باشد دعوی او باطلست۔

اول ہر کہ مدعی طاعتِ خدا باشد و از چیزہای حرام نہ پرہیزد دعوی او باطلست۔

دوم ہر کہ مدعی محبتِ رسول مقبول باشد و مسکینانرا حقیر شمارد دعوی او باطلست۔

سوم ہر کہ مدعیِ بہشت باشد و صدقہ ندہد دعویِ او باطلست۔

چہارم ہر کہ مدعی خوفِ دوزخ باشد و از گناہان باز نماند دعوی او باطلست۔

شاہ ولی اللہ محدثِ دہلوی فرمود۔ در سخن گفتن و راہ رفتن و نشستن و برخاستن برہم

برسم و عادتِ اقویا کار کن اگرچہ ضعیف باشی واگر ناگاہ کدامی عیب یا جبن یا بخل از تو صادر شود در کتمان و اخفای آن کوشش باید نمود و ازاں شرمگیں باید بود کہ نفسِ تو بآں ادب خوگر شود۔

انتخاب باید دانست کہ آدمیاں را چہار نوع است۔

یکی آنکہ ہم در دنیا و ہم در عقبیٰ فراخ روزیست وھو الغنی الصالح

دوم آنکہ در دنیا تنگ روزی و در عقبیٰ فراخ روزیست وھو المومن الفقیر

سوم آنکہ در دنیا فراخ روزی و در عقبیٰ تنگ روزیست وھو الکافر الغنی

چہارم آنکہ در دنیا و ہم در عقبیٰ تنگ روزیست وھو الکافر الفقیر

محققؔ فرمود عَدُوُّكَ مِنْ صَدِيقِكَ مُسْتَفَادٌ ای دشمن تو از دوست حاصل میشود

فَلَا تَسْتَكْثِرَنَّ مِنَ الصِّحَابِ پس بسیار مخواہ از دوستاں۔

فَإِنَّ الدَّاءَ أَكْثَرَ مَا تَرَاهُ پس ہستی کہ بیماری اکثر آنست کہ بینی

يَكُونُ مِنَ الطَّعَامِ أَوِ الشَّرَابِ پیدا میشود از طعام و شراب۔

تصریح یعنی ہماں دوست دشمن میگردد پس باید کہ با دوست مراعاتِ مراتبِ دوستی شاید و از موجباتِ دشمنی احتراز باید کہ مبادا دوستی مبدل بدشمنی گردد۔

حکم ای ہرگاہ دوست دشمن میگردد پس بسیار کسانرا دوست نباید گرفت کہ مبادا در کثرتِ احباب بعضِ مراسمِ دوستی نامرعی ماند و دوست برہم خوردہ دشمن گردد۔

یعنی ہرچہ دعوی کردم کہ دشمن از دوست مستفاد میشود۔

دلیل بریں دعوی آنست کہ تو میبینی تحقیق مرضرا کہ عدوی جانست اکثر از زیادتیِ طعام

و آب که دوستانِ جانی اند حادث و پیدا میگردد۔

بَابُ الخُمَاسِیّ

کاملی فرمود پنج چیز طبعیست۔ یکی وفا۔ دوم مدارا۔ سوم تواضع۔ چہارم سخاوت۔ پنجم راست گوئی۔

همچنین پنج چیز موروثیست۔ یکی روی خوب۔ دوم خوی خوش۔ سوم ہمتِ بلند۔ چہارم متکبری۔ پنجم سفلگی۔

ناصحی فرمود پنج چیز بجد و جهدِ بنده حاصل میشود۔ یکی علم۔ دوم ادب۔ سوم شجاعت۔ چہارم یافتنِ بہشت۔ پنجم رستن از دوزخ۔

نوشیروان فرمود۔ پادشاہی با لشکر ست۔ و لشکر باندوخته۔ و اندوخته بباج۔ و باج از آبادانی۔ و آبادانی از دادگریست۔

حکیمی فرمود۔ که عاقل با پنج کس صحبت نمیدارد۔ اول احمقِ جاہل۔ دوم مبتدع۔ سوم حریص۔ چہارم بدخویِ متکبر۔ پنجم فاسقِ مصر۔

بدعت کنند ۱۴۱

دانشمندی فرمود۔ لذت را پنج قسمت۔ اول تندرستی۔ دوم دولت۔ سوم علم۔ چہارم عمارتِ عالی۔ پنجم نیکنامی۔

همچنین پنج آفت برعکسِ اینها۔ اول بیماری۔ دوم اولادِ ناخلف۔ سوم جہل۔ چہارم افلاس پنجم دشمنی با عزیز و اقارب۔

حاذقی فرمود پنج چیز علامتِ سعادتِ دو جہانست۔ اول راستیِ اقوال دوم نیکویِ افعال

سوم کوشش کسب کمال - چہارم فراخ دستی با اہل و عیال - پنجم خدمت اہل کمال -

حاتم اصم - فرمود - شتاب از شیطانست مگر در پنج جا - اول طعام مہماناں - دوم نکاح دختران - سوم ادای قرضخواہاں - چہارم توبہ از گناہاں - پنجم تجہیز مردگاں -

بطلیموس را پرسیدند کہ علامت مقبلان خدا چیست گفت کلام شیریں - و اخلاق حسین - و روی خنداں - و تواضع مہاں - و شفقت بر نیک و بد یکساں -

امام محمد غزالی فرمود بصحبت نیک نیکی - و بصحبت بد بدی - دولت دیں از علم و عمل و محبت خدا از مرشد کامل - و متاع دنیا بسخا و کرم حاصل میشود -

حدیث پنج چیز پیش از پنج چیز غنیمت دارید - جوانی پیش از پیری - تندرستی پیش از بیماری توانگری پیش از درویشی - فراغت پیش از شغل - زندگانی پیش از مرگ -

موعظت فرماں برداری خدا و رسول خدا - و علم و عمل - و رحم و کرم - و تہذیب اخلاق و آداب بزرگاں و دوستاں و خرداں و درویشاں منتہای شرافتست -

عارفی فرمود کسیکہ برحمت حق تعالی در آید او را پنج چیز میسر آید - اول ہر روز ترقی علم - دوم بندگی خدا - سوم شناسائی دل - چہارم راستی اقوال - پنجم صحبت نیکواں و اہل کمال -

آزمودگاں گفتہ اند - کہ از طبیعت انسان پنج علت دور نمیشود - اول علت دزدی - دوم علت گدائی - سوم علت قماربازی - چہارم علت دروغگوئی - پنجم علت افیوں خوری -

خواجۂ عبداللہ انصاری فرمود - از عمار چشم وفادار - ہر کہ از ملامت نترسد از وے بگریز - ستر خود باز مگوئی - بیمار و ناداں دوست را پند مدہ - بزیارت زندگاں و مردگاں برو -

حکیم غورس فرمود - پادشاہیکہ درو انصاف نباشد - امیر یکہ تدبیر درست نباشد عالمیکہ رای او صائب نباشد - بلیغکہ قول او موافق نباشد کریمیکہ نظر او جا و بیجا باشد محتاجند غنی نیستند

سفیان ثوری فرمود - دریں زمانہ مال و دولت جمع نشود تا پنجخصلت جمع نشود - اول آرزوی دراز - دوم غلبہ حرص و آز - سوم بخل بی انتہا - چہارم کمی اتقا پنجم فراموشی عقبی -

حقیقت جمود العین من قسوۃ القلب - وقسوۃ القلب من کثرۃ الذنوب - وکثرۃ الذنوب - من اکل الحرام - واکل الحرام من نسیان الموت - ونسیان الموت من طول العمل -

خواجہ عبد اللہ انصاری فرمود - ہر جائیکہ باشی خدا را حاضر دان - وعہد را بوفا رسان - وقت را غنیمت دان - وکمال مردم در طاعت و بندگیست - وعزت در تواضع و سر افگندگیست -

بزرجمہر فرمود پنجچیز وابستۂ قضا و قدرست وسعی بندہ دران کارگر نباشد - اول فرزندان بوجود آوردن - دوم جاہ بلند گردانیدن - سوم مال یافتن - چہارم زن موافق خواستن - پنجم عمر دراز یافتن -

ابو نصر فارابی فرمود - اموات اولاد امراض - وامراض اولاد اخلاط - واخلاط اولاد اغذیہ - واغذیہ اولاد نباتات - ونباتات اولاد زمیں - پس ہر چیز کہ از زمیں بر می آید بزمیں در میشود -

حدیث - بحقارت پنجچیز نقصان پنجچیز ہست - از حقارت علما زیان ملت - از حقارت امرا

نقصانِ دولت - از حقارتِ ہمسایہ زیانِ منفعت - از حقارتِ اقربا نقصانِ محبت - از حقارتِ اہلیہ نقصانِ راحت -

محمد بن دوری - فرمود - بدبخت شد شیطان بپنج چیز اول اقرار گناہانِ خود نکرد - دوم بران پشیمان نگردید - سوم نفسِ خود را ملامت نکرد - چہارم قصدِ توبہ نمود - پنجم ناامید گردید از رحمتِ حق سبحانہ تعالی -

ہمچنین - نیکبخت گردید آدم علیہ السلام بپنج چیز - اول اقرار گناہانِ خود نمود - دوم شرمندہ شد ازان - سوم ملامت کرد نفسِ خود را - چہارم عجلت نمود در توبہ - پنجم ناامید نگردید از رحمتِ حق سبحانہ تعالی -

لطیفہ - شخصی نزدِ مامون الرشید آمدہ گفت کہ غریب و بینوایم مامون گفت عجب نباشد - گفت میخواہم کہ بحج روم گفت راہ کشادہ است - گفت راحلہ ندارم گفت حج از تو ساقط شد - آنشخص گفت چیزی میخواہم نہ فتوی نمیخواہم مامون بخندید و چیزی بخشید -

کاملی - فرمود - پنج چیز دلیلِ نیکبختیست - اول در کارہا مشورہ کردن - دوم راز خود نہان داشتن - سوم قوت از کسبِ حلال خوردن - چہارم تکبر از سر دور نمودن - پنجم با خلق اللہ بسلوک و نیکی پیش آمدن -

خواجہ عبداللہ انصاری فرمود - ای عزیز دنیا جای ابتلا و آزمایشست - نہ جای بقا و آسایش - وعقبی ماوای پرسش و کاوش اینجا راحت و شادمانی را چہ گنجایش

پس در ہمہ حال بفکر حق بودن مفتاح کشایشست۔

پیغمبری۔ را الہام رسید کہ اگر صفت ملکی منظوری داری پنجخصلت اختیار کن۔ اول شفقت مثل آفتاب۔ دوم تواضع مانند زمین۔ سوم سخاوت مشابہ دریا۔ چہارم حلم ہمچو مردہ۔ پنجم پردہ پوشی مثال شب۔

نکتہ خودرا از ہرچہ داری پاک دار۔ بی خود ہرچہ داری باک مدار۔ تصوف اتارہ گشتنست۔ نہ ہموارہ گشتنست۔ طہارت رفتن بر بادہ است۔ نہ نشستن بر سجادہ است۔

فاضلی فرمود ہیچکس بر رنج صبور تر از حریص و طامع نبود۔ و ہیچکس را عیش خوشتر از قانع نبود۔ و ہیچکس را اندوہ درازتر از حسود نبود۔ و ہیچکس سبکسارتر از کسی نبود کہ بہ ترک دنیا بگوید۔ و ہیچ پشیمانی عظیمتر از عالم بدکردار نبود۔

علی کرم اللہ وجہہ فرمود۔ ہر آنکسیکہ باصلاح آرد نہان خود را حق سبحانہ باصلاح آرد آشکار او را یعنی دل چون صلاح پذیرد جمیع اعضا بصلاح آید۔ و ہر کہ سعی بکار دین خود کند خدا کار دنیای او را کفایت کند۔ و ہر کہ با خدای خود راست نماید خدا کارہای او را راست نماید۔

حکایت شخصی ابراہیم ادہم را دشنام داد۔ ابراہیم گفت بمکافات این بادہ نیکو کار کنم۔ اول جواب دشنام ندہم۔ دوم در دل از تو کینہ نگیرم۔ سوم سبقت

بسلام کنم - چہارم در نماز بدعا یاد آورم - پنجم اگر مرا خدا بہشت بردبنیو زوم -

مناجاتِ حکیم ابو النفیس - الٰہی عقلی دہ کہ از ان نفسِ خود را بشناسم ادبی بیا موز کہ سلوکِ آشنا و بیگانہ معلوم کنم - اینقدر بدہ کہ بفرومایگان عرض حاجت ننمایم - توفیق شکر عنایت کن کہ نعمتِ زبانی را مستحق شوم - صبری دہ کہ تلخیٔ زمانہ را متحمل باشم -

عارفی - فرمود - در کودکان پنجخصلتست اگر در بزرگان بودی بمقامِ ابدال رسیدندی اول غمِ روزی نمیخورند - دوم چون میتر سند آب در چشم می آرند - سوم چون باہم جنگ کنند کینہ در دل ندارند - چہارم چون بیمار شوند شکوی از خدا نمیکنند - پنجم ذخیرہ بتوقعِ آئندہ نمیکنند -

نوشیروان کہ ہرمز را ولیعہدِ سلطنت کرد نصیحت کرد کہ مدارِ سلطنت بر پنج چیز ست - اول حراستِ مملکت - دوم پیروی شریعت - سوم نیکوان را بنیکوی قائم داشتن - چہارم بدان را بسزای بد رسانیدن - پنجم لطف و عتاب را حسبِ موقع بکار آوردن -

مثالیہ جوادی را پرسیدند کہ ازانچہ بسائلان و محتاجان میدہی ہیچ در باطن خود رعونتی و بر فقیران منتی باز میابی گفت ہیہات حکم من در کوشش و بخشش حکمِ کفگیر ست کہ در دستِ طباخست چہ ہر چہ طباخ میدہد بر کفگیر میگذرد و اما کفگیر بر خود گمانِ دہندگی کی برد -

خواجۂ عبد اللہ انصاری - فرمود - دوستی او را شاید کہ در وقتِ خشم بر تو

بخشاید - مصاحب اہل راشفیق جان خوان - و مصاحب نا اہل را رفیق نان دان - صحبت با اہل بدرقۂ دل و جانست - و صحبت نا اہل تفرقۂ خان و مانست - آن مصاحبیست برای افزودن جان - و این مصاحبیست برای ربودن نان -

انتخاب - فضائل ہرمز بن نوشیروان کہ سلطان سلجوق بغایت پسندید پنجست - اول اینکہ کسی را دشنام نداد - دوم در نیکی کردن باکسی مشاورت نمیمود - سوم در سزا رسانیدن سہ بار مشورت باز زرا میکرد - چہارم از مسکرات کہ موجب زوال عقلست اجتناب میکرد - پنجم در وقت غیظ باکسی سخن نمیگفت -

متفق علیہ حکما کہ پنج گوہر بیبہا از عطایای کبریاست و پنج دشمن برای اینہا - اول گوہر علم کہ عدوی او غرورست - دوم گوہر ایمان کہ عدو او دروغست - سوم گوہر شرم کہ عدو او سوالست - چہارم گوہر سخا کہ عدو او ریاست - پنجم گوہر عقل سلیم کہ عدو او خشمست -

ہمچنین - در وجود آدمی پنج گوہرست و ہر گوہری را دشمنیست - اول گوہر عقل دشمن او شہوتست - دوم گوہر ایمان دشمن او کفرست - سوم گوہر علم دشمن او حرصست چہارم گوہر زہد دشمن او ریاست - پنجم گوہر جوانمردی دشمن او منتست -

امام جعفر صادق رضی اللہ عنہ - فرمود - کہ شیطان میگوید کہ پنج کس در قبضۂ من نیستند - اول آنکہ ہمہ امور توکل بخدا کند - دوم آنکہ شب و روز بذکر خدا مشغول باشد - سوم آنکہ آنچہ بخود نپسندد بدیگری نپسندد - چہارم آنکہ ہر مصیبتیکہ باو رسد جزع نکند - پنجم آنکہ بہمہ حال بقسمت خود راضی باشد -

سقراط - فرمود - از پنج طائفہ غم و اندوہ جدا نمیشود - یکی حسود کہ ہمیشہ در فکر باشد کہ نعمت از دیگری زائل شود و باو رسد - دوم حقود کہ دشمنی کسی در دل خود محکم ساختہ ہمیشہ

در پی آزارِ او ماند۔ سوم غنی که از پریشانی خود ترساں باشد۔ چہارم کسیکہ مرتبہ خواہد کہ لائق آں نباشد۔ پنجم ہمنشیں بد کہ ہمیشہ در فکرِ نقصاں باشد۔

حکیمی فرمود۔ موجبِ غرورِ دنیا پنج چیز ست اول شرافتِ نسب و آں استخواں فروشیست دوم امتیاز حسب و آں بر چہار نوع ست۔ اول غرورِ علم کہ رہبرِ ہاویہ عُجبست۔ دوم غرورِ قوت کہ شعارِ ستورانست۔ سوم غرورِ حُسن کہ بیشتر از سایۂ ابر نیست۔ چہارم غرورِ دولت رانزورِ اعظم ناسند کہ فرعون و نمرود را مردود نمود۔

عمر رضی اللہ عنہ۔ فرمود۔ اگر نبودی دعویٰ غیب گواہی دادنی بہشتی بودن پنجگروہ۔ اول محتاج صابر عیالدار۔ دوم زنیکہ راضی باشد شوہر او از و۔ سوم زنیکہ بحل نماید مہرِ خود بشوہرِ خود۔ چہارم کسیکہ مادر و پدر را راضی دارد۔ پنجم کسیکہ توبہ کند بر گناہانِ خود۔

پند سودمند آدمی چوں بر مسندِ دولت و حکومت متمکن شود۔ و ابوابِ معصیت بروے کشادہ و ظاہر و باطنِ وی ازاں آمادہ باشد۔ دریں وقت ہوشیار کسیست کہ از حضرت رب العزت استمدادِ توفیقاتِ حسنہ جوید۔ و ہمگی اوقات را بخوفِ مرگ و قیامت معمور گرداند۔ و بداند کہ محکِ امتحاں پیشِ من نہادہ اند و عاریتی بدستم دادہ۔

اکثر علما براند کہ فکر بر پنج نوع باشد۔

فکر در آیاتِ سبحانی و ثمرۂ آں توحید و یقینست۔

وفکر در نعمتہای ربانی۔ و نتیجۂ آں شکر و محبتست۔

وفکر در وعدہ ہای رحمانی و حاصلِ آں رغبت و شوقست۔

وفکر در وعید ہای یزدانی و مطلوب ازاں ہیبت و اجتناب از معاصیست

ذکر در تقصیرِ نفسانی و غرض ازان شرم و حیا و توبه و استغفار است۔

حکیمی فرمود۔ امتحانِ محبان وقتی ظاهر میگردد که بضرورت یکدیگر جان و مال دریغ نمیکنند وباہم نفعیکه رسانند متوقع پاداشش نمیشوند۔ و بحمایتِ یکدیگر فکر کنند و بنیکوئی ذکر۔ و محبتیکه زود پیدا آید بقرار نشاید و محبتیکه بدیر آید مستحکم باید۔

نکته۔ غیرِ ذی روح راهم بزبانِ حال مقالیست یعنی۔ لباس گویا مرا بعزت دار تا ترا بعزت دارم۔ علم گویا اگر مرا بخوری ترا بخورم۔ همت۔ گویا اگر مرا نمایش دهی ترا نمایش دهم۔ عدل گویا ازمن خلق را خوش گردان تا خالق را از تو خوشنود گردانم۔ شجاعت گویا زورِ من پیش آنکس که رعبِ تو بزبانه افگنم۔

هرمزبن شاپور را۔ فرمود۔ هرکرا پنج خصلت باشد لائقِ سپه سالاری و سروری باشد اول پیش اندیش که در اوائلِ حال خواتیمِ اعمال بداند۔ دوم دراک که از امورِ ناپسندیده ممتنع گردد۔ سوم مستغنی که مزخرفاتِ دنیا را پیشِ او قدری نباشد۔ چهارم شجاع که از حدوثِ حادثات باکی ندارد۔ پنجم مستقل که ایفای وعده را از لوازمِ ذاتِ خود پندارد۔

امانت محمود ترینِ اعمال و مسعود ترینِ افعالست و آن بهر عضوی از اعضای انسانی تعلق دارد۔

امانت چشم۔ چیزهای دیدنی را دیدن و نادیدنی را هرگز ندیدن۔

امانت گوش۔ اقوالِ ناشایسته را نشنیدن و شنیده را که قابلِ ذکر نباشد بسمع کسی نرسانیدن۔

امانتِ زبان۔ سخن راست گفتن و بدروغ و غیبت و بهتان میل نکردن۔

امانتِ دست۔ بمال و متاعِ دیگران بغصب و خیانت دستِ تصرف دراز نکردن۔

امانت پاں ۔ بیہودہ نگردیدں وبکارِ نیک منگاپو کردں ۔

عیسی علیہ السلام وقتی بشخصی فرمود کہ ترا چیزی بیاموزم کہ در دنیا وآخرت منفعت دہد ۔ گفت بجکلمہ یاد دارم وبدیگر حاجت ندارم فرمود آں چیست گفت تا راست باشد دروغ نگویم ۔ وتا حلال باشد حرام نخورم ۔ وتا حاجتم از خدا باشد از دیگری نخواہم ۔ وتا خدارا حاضر بینم بعصیاں نسازم ۔ تا عیبِ خود بینم بعیبِ دیگری نپردازم فرمود ہمیں کافیست

حکایت روزی اسکندر با ہمنشیناں خود نشستہ بود یکی از ایشاں گفت کہ خدای عزوجل ترا ملکی عظیم دادہ است زناں بسیار بخواہ تا فرزنداں بسیار یادگار باشد جواب داد کہ یادگارِ من وفرزنداں من سخنانِ خوب وسیرتہای مرغوبست ۔ وآنکہ بر مردانِ جہاں غلبہ کردہ است نیکو نبود کہ زناں بروی غلبہ کنند ۔

صوفی فرمود ۔ ای شب گردیدہ روز بیہودہ سالِ عمر بچہل رسیدہ وتو از جہلِ خود ہمچناں نارسیدہ بنگر کہ سرت ۔ اہمہ شیب وفراز گرفت پایت ہنوز ترکِ شیب وفراز نگرفت ای دو موبہ گشتہ کہ یک موی از خود ست آگہ نیست ای کہل کاہل وقتِ زوالست وتو قریب الانتقال ـــ

نہفتہ قامتِ سروِ بلندت ✦ ز آسیبِ فلک چوں نستریں شد

سیہ دل ہمچو لالہ چند باشی ✦ کہ شاخِ سنبلت چوں یاسمیں شد

حکما گفتہ اند کہ علامتِ حماقت پنجست ۔ اول منفعتِ خود در مضرتِ دیگراں خواستن

دوم بدرشت گوی و تند خوی امید محبت بان نداشتن سوم ثواب آخرت را بریاضت پند اشتن - چهارم بہ تن آسانی زود تانی علوم دانستن - پنجم بیرعایت حقوق یاری توقع دوستی از مردم داشتن -

امام جعفر صادق رضی اللہ عنہ - فرمود با پنجکس صحبت مدارید - اول کذاب چون سرابست کہ میفریبد - دوم احمقیکہ ہرچند خواہد کہ نفعی رساند بزیان اندازد - سوم بخیلیکہ در حال احتیاج وی از تو بگرداند - چهارم بدزہرہ کہ وقت حادثہ بجہت خلاص خود ترا بدشمن سپارد - پنجم فاسقیکہ ترا بلقمہ فروشد -

حکیم بیکن فرمود - علم چیزیست کہ از طبیعت انسان خونخواری و وحشت و بیباکی دور میکند چراکہ ہرگاہ بدریافت مطالب علمی تردد ات و دقتہا کہ پیش می آید و دل بسبب غوص و سنجیدگی دلائل طرفین بغور و تامل کہ خوگر میشود لامحالہ غرور و خودبینی و تہور ولاف و گزاف ہمہ از طبیعت دور خواہد بود - اما در کم علم عکس آن ضرور -

فقیہی - فرمود - برای قبول صدقہ پنج شرطست - دو پیش از عطا و دو در حال عطا - و یکی بعد از عطا - دو پیش از عطا یکی آنکہ از وجہ حلال دہد - دوم آنکہ بکسی دہد کہ در وجہ صلاح خرج کند - و دو در حال عطا یکی آنکہ بتواضع تمام دہد دوم آنکہ خفیہ دہد - و یکی بعد از عطا آنکہ انچہ دہد گاہی بر زبان نہند -

حکایت وقتی درویشی پیش ابراہیم ادہم آمد و از درویشی خود گلہ کرد - ابراہیم گفت ای درویش بہ دو تو انگر شدہ ی ہرچند رو ز آن درویش غنی گشتہ پرسید کہ

که ای خواجه از برکت نفس تو غنی شدم اما از کجا دانستی که غنی خواهم شد۔ گفت بمجرد آنکه از درویشی گله کردی دانستم که از تو این دولت خواهند برد۔

طبیبی۔ فرمود۔ که صحت او را دائم باشد که به پنج امر قایم باشد۔ اول قوانین طب را خود داند یا اطاعت طبیب کند۔ دوم اہل مقدور باشد که ماکول و مشروب بهتر و صالح استعمال کند۔ سوم ذی اختیار باشد که هر چیز را بر وقت آن استعمال کردن تواند۔ چهارم بخیل و تنگدل نبود۔ پنجم بر خواهش نفسانی حریص نباشد۔

شکایت۔ صحبتها بتکلف و نفاق در معرض فراموشی همه عهد و میثاق۔ سینها مالامال کینها در دلها از متاع کدورت گنجینها۔ محبت دلی ناپدید۔ آشنائیها دیدبدید همه از سر و مهری در کینه جوی یکدیگر گرم نه از خدا ترس و نه از رسول خدا شرم چراغ اتحاد و یگانگی بینور ہر که از دیده دور از دل دور۔

مالیہ۔ ہریک فرقه را بغرض و انتفاع خود کار است و فکر گلو فشردن بیمار۔

طبیب منضج و مسهل تجویز کند و اجزای نسخه را از عطار خود گرفتن گوید۔

رگزن گوید احتراق خونست اگر فلان رگ کشاده نشود آئنده را زبون۔

عزیمت گر آسیب جن تمیز کند و تعویذی تجویز کند۔

افسونگر سگوید که همانا دشمنی ساحر ست۔

منجم سفر باید که کوکب نحس بطالع او ناظر ست۔

عارفی۔ تفاوت مردمان به پنج صفت بیان فرمود۔

صفت اول آنکہ ظاہرِ ایشاں آراستہ و باطن خراب آں بندہ اِن دنیا دارانہ۔

صفت دوم آنکہ باطنِ ایشاں آراستہ و ظاہر خراب آں مجانینِ مجذوب اند۔

صفت سوم آنکہ ظاہر و باطنِ ایشاں خراب آں عوام خلقند۔

صفت چہارم آنکہ ظاہر و باطنِ ایشاں برابرست آں علماء ربانیند

صفت پنجم آنکہ ظاہر و باطنِ ایشاں معمورست اگر بہفتم زمیں درآیند از ہفت آسماں حکایت کنند و اگر بہفتم آسماں روند از ہفتم زمیں نشاں دہند۔

اسکندر۔ از ارسطو حکیم پرسید کہ ملازمتِ ملوک را کدام طائفہ موفقند و کدام نالائق حکیم فرمود لائقِ خدمتِ ملوک کسیست کہ

امیں باشد نہ خائن (کہ امانت سببِ عزت ست و خیانت موجب اہانت)

قانع باشد نہ طامع (کہ قناعت گنجیست گراں و طمع رنجیست بیکراں)

نکوگوی باشد نہ عیب جوی (کہ نکوگوی محبوب و مقبولست و عیب جوی مردود و مخذول)

موافق باشد نہ منافق (کہ نتیجۂ اتفاق مہر و وفاست و ثمرۂ نفاق جور و جفا۔)

بر طریقِ سنت باشد نہ بر راہِ بدعت (کہ تابعِ سنت بروضۂ جناں میرود و داعیِ بدعت را بہاویۂ ضلالت میفگند۔

لقمان حکیم را پسرش پرسید کہ اگر بندہ را یکنعمت مختار کنند کدام را اختیار باید کرد۔ گفت نعمتِ دیں را۔ باز پرسید کہ اگر دو نعمت مختار کنند۔ فرمود نعمتِ دیں و مالِ حلال را۔ باز پرسید اگر سہ نعمت اختیار دہند۔ فرمود نعمتِ دیں و مالِ حلال

وسخاوت را باز پرسید که اگر بچہار نعمت اختیار دہند فرمود نعمت دین و مال حلال و سخاوت و حیا را باز پرسید اگر بہ پنج نعمت مختار سازند فرمود نعمت دین و مال حلال و سخاوت و حیا و خلق نیک را باز پرسید اگر بشش نعمت اختیار دہند فرمود ای فرزند بہر کہ این شش نعمت مرحمت کنند ہماں مرد کامل ست کہ جملہ نعمای الٰہی او را شامل ست۔

واقعہ۔ چوں ارکانِ دولت نعشِ اسکندر را بتابوتِ زر بمجلس آوردہ اشارت بحکما کردند کہ دریں وقتِ عبرت انگیز و حیرت خیز کلمۂ چند بطورِ اختصار اعلام گردد کہ تنبیہ خاص و نصیحتِ عام گردد۔

اول یکی از شاگردانِ ارسطو بیاں نمود کہ ای شیریں زباں آں کدام چیز بود کہ امروز ترا ابکم نمود۔

دیگری گفت کہ سکندر مال و خزائن از نظرِ مردم نہاں مینمود امروز مثلِ مال و خزائن اورا نہاں خواہند نمود۔

سومی گفت دیروز بپیشِ اسکندر ہیچکس را یارای کلام نبود امروز او را ہیچ یارای کلام نیست۔

چہارمی گفت کہ دیروز اسکندر کارِ خاص و عام بذاتِ خاص انجام میداد امروز بسر انجامِ کارِ خود عاجز ست۔

پنجمی گفت ایں پادشاہیست عالیجاہ کہ از شرق تا غرب بر بسیطِ زمیں محیط بود امروز دو ذرعۂ زمیں بر و احاطہ خواہد نمود۔

خسرو پرویز از بزرگی پرسید کہ از طبقاتِ خلق لائقِ سیاست کیست و لائقِ مروت

کدام۔ گفت پنج طبقه اند۔ طبقهٔ اول در ذاتِ خود نیک و همه نیکی ایشان بخلق میرسد ایشان را تقویت باید داد و با ایشان صحبت باید داشت طبقهٔ دوم بخود نیک اند اما اثرِ نیکی ایشان بکس نمیرسد ایشان را نیز عزیز باید داشت و بر خیر تحریص باید کرد۔ طبقهٔ سوم میانه حال نه از ایشان خیری بمردم میرسد و نه شر ایشان را راه خیر باید نمود و از شر تحذیر باید فرمود۔ طبقهٔ چهارم که بد باشند اما بکسی بدی نسازند ایشان را خوار باید داشت تا ترکِ بدی کنند طبقهٔ پنجم که هم بد باشند و هم بدی ایشان بمردم میرسد ایشان را سیاست باید کرد بوعده و وعید و تنبیه و تهدید انگه ضرب پس حبس و آخر کار قتل۔

باب السادس

خواجه عبدالله انصاری۔ فرمود۔ تا نخوانند مرو۔ تا نپرسند مگو۔ راست گوے۔ و عیب مجوی۔ اگر داری بگوی۔ و اگر نداری دروغ مگوی۔

طبیبِ لبیب فرمود۔ سلامتی تن در نگهداشتِ اعتدال میانِ شش چیز یعنے امتلا۔ و خلو۔ و نوم۔ و بیداری۔ و حرکت۔ و سکون میباشد۔

نکته پادشاه را باید که شش کس را تربیت فرماید و بخود راه نماید۔ اول وزیرِ دانا۔ دوم دبیرِ راست قلم۔ سوم شاعرِ خوشگوی۔ چهارم مهندسِ کامل۔ پنجم ندیمِ جامع ششم طبیبِ حاذق۔

حکماءِ هند - گفته اند که شش چیز مانعِ وسعت معیشت است - اول کاہلی - دوم رغبتِ زناں - سوم رنجوری دائمی - چہارم الفتِ وطن - پنجم قناعت ششم خوف -

متفق علیه حکما - که نیکوخوی کم گوئی - و صلاح جوی - صبور و شکور نیکوکردار - و بردبار - خواهد بود -

عاقلی فرمود - لطافت شش چیز از شش چیز ضایع میشود - توانگری از بخل شرافت از بے ادبی - اولاد از نالائقی - علم از بے عملی - زندگی از نفاق - حسنِ صورت بسیرتِ بد -

حاذقی فرمود - شش چیز بے شش چیز فائده ندهد - یکی قول بے عمل - دوم دوستی بے تجربه - سوم علم بے صلاحیت - چهارم مال بے تجارت - پنجم صدقه بے نیت ششم زندگانی بے صحت -

فاضلی فرمود - هر که نرسید دانشِ او بیقین - و یقینِ او بخوف - و خوفِ او بعمل - و عمل او بورع - و ورعِ او باخلاص - و اخلاصِ او بمشاهدات - پس او از هالکین است -

علی کرم الله وجهه فرمود - اسلام عبارت از تسلیمست - و تسلیم عبارت از یقین - و یقین عبارت است از تصدیق - و تصدیق عبارت از اقرار - و اقرار عبارت از ادائے سعی - و ادای عبارت از عملست -

افلاطون را پرسیدند که کیست سالم از کردار ناستوده - گفت آنکه کند عقل را امیر و زہد را وزیر - و موعظت را مہار - و صبر را راہبر - و ترس خدا را دوست - و ذکر مرگ را مصاحب -

لقمان حکیم - فرمود - با خالق و خلق یکساں باش - با دوستان خدا دوستی کن - احسان کسا ں از بسیار داں - و احسان خود را اندک داں - فروتنی را دوست دار - و از شر و ریشوں پر حذر باش -

مولانای روم فرمود - تا خیال فکر خوش روی زند فکر شیرین مرد را فربه کند

جانور فربه شود لیک از علف آدمی فربه ز عزت و ز شرف

آدمی فربه شود از راہ گوش جانور فربه شود از حلق و نوش

بزرجمہر فرمود - شش چیز ست که برابر باشد تمام دنیا را - اول عقل کامل - دوم تندرستی بدن - سوم طعام خوشگوار - چہارم اولاد نیکوکار - پنجم زن فرمانبردار - ششم گفتگوی استوار -

موعظت قول دور از صدق بیکار ست - و مال بخیر بار دل آزار - علم بعمل آئینہ زنگ آلود ست - و عمل بعقیدت محض بیہودہ - ملک بسیاست و عدالت خانۂ بیچراغ ست - و لئیم مالدار باغ بیبہار و سر بیدماغ -

خواجہ عبداللہ انصاری فرمود - در جہانگیری سلاح از سخاوت و مدارا ساز - ملک را بوزیر خداترس مضبوط دار - شریعت را حق شمار - طریقت را

را دل حقیقت راجاں ۔ رعیت بی اطاعت را رعیت مداں ۔

فردوسی ۔ فرمود ۔ درختیکہ تلخست ویرا سرشت گرش در نشانی بباغ بہشت
وراز جوی خلدش بہنگام آب بہ بیخ انگبیں ریزی و شہد ناب
سرانجام گوہر بکار آورد ہماں میوۂ تلخ بار آورد

مولانای روم ۔ فرمود ۔ سنت بد کز شہ اول بزاد آں شہ دیگر قدم بروی نہاد
ہر کہ او بنہاد ناخوش سنتی سوی او نفریں رود ہر ساعتی
نیکواں رفتند و سنتہا بماند وز لئیماں ظلم و لعنتہا بماند

رسول صلی اللہ علیہ وسلم ۔ فرمود ۔ شش نوع انسان از شش چیز گناہاں بدوزخ روند ۔ امیراں از ظلم ۔ عربیاں از تعصب ۔ مالداراں از تکبر ۔ سوداگراں از خیانت ۔ دہقاناں از نادانی ۔ عالماں از حسد ۔

حکیمی ۔ فرمود ۔ عادتیکہ ہیچ نصیحت اثر نمیکند جہالتست ۔ مرضیکہ ہیچ دوا فائدہ ندہد حسدست ۔ بنائیکہ گاہی ویراں نیست عدلست ۔ و ثمریکہ ہمیشہ شیریں نیست صبرست ۔ و بلائیکہ آدمی ازو گریز نمیکند عیشست ۔ و عیشیکہ ازاں گریہ میشود یاد الٰہیست ۔

مناجات الٰہی خلوتی دہ کہ آنجا او من نگنجد ۔ سلوتی دہ کہ دو عالم را بیکجو نسنجد ۔ شناسائی دہ بپندار معرفت ۔ روشنائی دہ بخیال محبت ۔ بر مجلس انس نشاط کرم نمای ۔ بر بساط قرب انبساط کرامت فرمای ۔

خواجہ عبد اللہ انصاری - فرمود ہیچکس را بچشمِ حقارت منگر - سعادتِ دنیا و آخرت در صحبتِ دانا شناس - محال را ہیچ تاویل باور مکن - نادان را زندہ مداں خود شناسی را سرمایۂ بیکراں داں - اندکِ خود را بہتر از بسیارِ دیگراں داں -

بزرجمہر - از اوستاد پرسید کہ چہ چیزست کہ تخورده تن را سود دہد - گفت شش چیز اول گرامی معتال - دوم بوی خوش - سوم جامۂ نرم - چہارم دیدارِ نیکواں پنجم صحبتِ نیکاں - ششم نیکی رسیدن از دوستاں -

بطلیموس - فرمود - نقصانِ پادشاہ در شش چیزست - اول سختی زمانہ بیصبر گردید دوم خزانہ خالی بودن - سوم باراں نہ باریدن - چہارم بنشۂ شراب سرشار ماندن - پنجم با زناں صحبت ورزیدن - ششم بد مزاجی در سزا و جزا مبالغہ کردن -

بادشاہی فرمود - کہ پادشاہ را باید کہ شش چیز اختیار نماید کہ ازاں آبادی سلطنت و خوشنودی رعیت ست - اول محافظتِ ارکانِ دین - دوم وزیرامین - سوم عدل و انصاف در معاملات - چہارم حفظِ اوقات - پنجم عادتِ سخاوت - ششم قوتِ شجاعت -

ذی تجربہ - فرمود - کہ قدرِ شش چیز در شش وقت یعنی قدرِ سپاہی در وقتِ محاربت - و در بیماری قدرِ صحت - و قدرِ نصیحت وقتِ آفت - و قدرِ دولت وقتِ فلاکت و قدرِ آدمی بعد ہلاکت - و یادِ خدا بوقتِ مصیبت میفزاید -

سقراط - بشاگرداں خود وصیت کرد کہ اول حرصِ دنیا بگذارید - دوم بافزونی نعمت

شکر بجا آرید - سوم بوقوعِ حوادث دلهای خود را قوی دارید - چهارم هر کار حرز و حقیر را ادنی مانگارید - پنجم در انتظامِ کارِ دوستان باخلاص غافل مباشید - ششم هنگامِ شدائد بصبر کوشید -

خواجه عبدالله انصاری - فرمود - بر هر مومن شش چیز واجبست - دو بر زبان و دو بر دل - و دو بر تن - انچه بر زبانست ذکرِ خدا تعالی و سخن نیکوست - وانچه بر دل ست بزرگ داشتنِ امرِ خدا تعالی و شفقت بر خلقست - وانچه بر تنست طاعتِ خدای تعالی و رنج برداشتن از خلقست -

حکما - گفته اند - هر که بصفاتِ ششگانه درست آید دوستی را شاید - اول اگر عیب کسی بداند مخفی گرداند - دوم هنرِ کسی بیند عیب نبیند - سوم احسان کند بر زبان نیارد - چهارم احسان کسی بردار در طاقِ نسیان نگذارد - پنجم از کسی جرمی بیند بجسارت نگیرد - ششم اگر کسی عذر پیش آرد بپذیرد -

خلاعه - بسفاهت و دنائت اشبه است و بدول همتی و ریتی مشبه و اشاره الحرب خدعة بجهتِ تسخیرِ قلاع و تسلط بر اعادی و رهائی از چنگِ ظلمه آست چه اگر مطلب بمصلحتِ حیلست رواست و اگر مقصد بمفسده قبیحست خطاست پس مردِ خردمند را همان بهتر که با اهلِ قرابت و ابنای جنس و مصاحب و رفیق و اهلِ خانه راستی مرعی داشته بکجی و حیلت نگراید و از جادهٔ مستقیمِ صدق منحرف نشده بانخداع رغبت ننماید -

خواجہ حسن بصری - فرمود - کہ فسادِ دلہا از شش چیز ست - اول آنکہ بامید توبہ گناہ میکنند - دوم آنکہ علم آموزند و عمل نمیکنند - سوم آنکہ عمل نیک میکنند و خلوص نمیدارند - چہارم آنکہ روزیِ رزاق میخورند و شکر بجا نمی آرند - پنجم آنکہ حرص کثرت مال میدارند و از تقسیمِ قسامِ ازل راضی نیستند - ششم آنکہ مردگان را دفن میکنند و از عبرت خالی ہستند -

یحیی معاذ - فرمود - نزدِ من تمام طمع خامست کہ بغیر عمل منتظرِ جزا بودن و بدونِ اطاعت آرزو از خدا نمودن - و بندامتِ گناہ از بخشش امیدوار بودن - و بیتقویٰ طاعت امید قربِ الٰہی نمودن - و نہالِ اعمال بدوزخ کاشتن و امید ثمرہ جنت داشتن و جستجوی مکانِ فرمانبران بمعصیت پنداشتن -

شمعون - را پرسیدند ای فتی بچہ یافتی گفت بانس گرفتن باکسیکہ شما با او انس نمیگیرید یعنی تنہائی و بوحشت گرفتن ازکسیکہ شما از و وحشت میگیرید یعنی خلق و بدیدنِ غائبی یعنی عقبے و بنادیدنِ حاضری یعنی دنیا و بزیانیدنِ مردہ یعنی دل و بمیرانیدنِ زندہ یعنی نفس -

خواجہ عبداللہ انصاری - فرمود - تقوی بشریعت بکاری نیاید - و مومن آنست کہ پیروی شرع نماید - غرض از بعثتِ انبیا اظہارِ شریعت - و شریعت از حق بخلق ودیعتست - و خیانت در ودیعت و زرست و گناہ - و از ارتکاب و زر و گناہ معاذ اللہ -

سعدی - فرمود که در ایام طفولیت شبی در خدمت پدر نشسته بودم - وهمه شب دیده برہم بسته - ومصحف عزیز در کنار گرفته - وطائفه گرد ما خفته - پدر را گفتم ازینان یکی سر بر نمیدارد که دوگانه بگذارد - گفت ایجان پدر اگر تو نیز بخفتی به که در پوستین خلق افتی -

حکیم ابوسهل کوفی - فرمود که خاطرداری مهمان میکرده باشید - وتلافی عمر گذشته بکوشید - وتوقیر فقرای گوشه نشین بر خود لازم گیرید و در دلهای دشمنان گنجائش صفائی باقی دارید - وبا زنِ بدمزاج بدرشتی پیش میائید - وتعلیم فرزندان از علم دین شروع کنید - تا علم حکمت انجام رسانید که نتیجهٔ کارهای دین ودنیا علم حکمتست -

علی کرم الله وجهه - فرمود - هر که جمع کرد شش خصلت طلب جنت و ستگاری و وزخ را تدبیر کرد - یعنی هر که شناخت خدا تعالی را پس فرمانبرداری کرد اورا وهر که شناخت شیطان را پس نافرمانی کرد آنرا - وهر که شناخت آخرت را پس طلب کرد اورا - وهر که شناخت دنیا را پس بگذاشت اورا - وهر که بشناخت حق را پس پیروی کرد اورا - وهر که شناخت باطل را پس بگذاشت اورا -

حکایت - یکی از ملوک بدیدن درویشی رفت درویش فی الحال سجده بجا آورد وزیر شاه پرسید که این چه سجده بود گفت سجدهٔ شکر پرسید که برای چه شکر کردی گفت خدا را سپاس کردم برای آنکه سلطان را نزد من آورد و مرا پیش سلطان نبرد که اول

شاہان نزد درویشان عبادتست و رفتن درویشان بدرگاہ شاہان معصیت چون سلطان از طاعتی حاصل شد و معصیتی از من صادر گشت محل شکرگزاری و سپاسداری باشد۔

سقراط۔ فرمود۔ بکسب حلال تحصیل مال و نفقہ باہل و عیال بہترین اعمالست۔ و بوقت قہر و غضب دست و زبان از فحش و آزار نگہداشتن بہترین خصالست۔ و کسیکہ اطلاع عیب نماید اعزاز او باید۔ و ہر کہ بستائش لغو مغرور نماید التفات نشاید۔ و کامل آنکہ بر خواہشہای نفسانی غالب باشد و عاقل ہمانکہ و دشمن او بخوف و با دوست یکروح دو قالب باشد۔

نقل۔ حجاج بقتل خواجہ حسن بصری فرمان داد ایشان بصومعہ حبیب عجمی متوار شدہ بنماز مشغول گشتند۔ سپاہیان ظالم در حبیب عجمی در گرفتہ نشان حسن بصری پرسیدند ایشان گفتند کہ بصومعہ نشست و نماز میگزارد۔ سپاہیان داخل گشتند چندانکہ جستند نیافتند۔ باز پرسیدند باز بصومعہ نشان داد۔ سپاہیان گفتند کہ تو زاہد معروفی دروغ میگوئی۔ گفت ستار اخدا نابینا کردہ است۔ چون سپاہیان برگشتند خواجہ بیرون آمد و گفت کہ ای حبیب تو کہ سخن راست فرمودم اسلامت رو نمود۔

شیخ الرئیس فرمود جَمِیْعُ الطِّبِّ فِی الْبَیْتَیْنِ جُمِعْ یعنی تمام طب در دو بیت جمعست وَحُسْنُ الْقَوْلِ فِیْ قَصْرِ الْکَلَامِ و خوبی گفتن در کمی کلامست۔

تَقَلَّلْ اِنْ اَکَلْتَ وَبَعْدَ اَکْلٍ کم خور اگر خوری و بعد خوردن ۔
تَجَنَّبْ فَالشِّفَا فِی الْاِنْهِضَامِ پرہیز کن پس شفا در ہضم شدنست ۔
وَلَیْسَ عَلَی النُّفُوْسِ اَشَدُّ بَاْسًا ونیست بر ذاتہا سخت تر خوف
مِنْ اِدْخَالِ الطَّعَامِ عَلَی الطَّعَامِ از داخل کردن غذا بر غذا

لطیفہ شخصی پیش قاضی آمد و گفت اگر خرما خورم خللی در دین باشد گفت نہ گفت اگر قدری شونیز دراں داخل کنم مضایقہ ہست گفت نہ گفت اگر آب بر وریزم حرام شود گفت نہ گفت شراب از ہمیں چیزہاست چرا حرامست ۔ قاضی گفت اگر قدری خاک بر سرت ریزم المی رسد گفت نہ گفت اگر آب بیامیزم و بزنم تکلیفی دہد گفت نہ گفت اگر آنرا خمیر سازم و خشتی تیار کنم و بر سرت بزنم چگونہ باشد گفت سرم بشکند قاضی گفت شراب نیز ہمیں حکم دارد ۔

اتفاقِ جمہاد طول کلام مذموست مگر در شش موضع کہ استثنا یافتہ ۔ اول ذکر واجب الوجود عز شانہ کہ اشرف الاذکار فاذکروہ بالعشی والابکار ۔ دوم ذکر محامدِ افضل المرسلین و ائمۃ المعصومین ۔ سوم الحاح والحاح در مناجات از واہب العطیات ۔ چہارم نصیحت اربابِ خسراں و شرریں بشرطِ تاثیر ۔ پنجم مواعظ ہدایت قریں کہ عامہ را از چاہِ ضلالت بجاہِ ہدایت رساند ۔ ششم شکرِ منعم مجازی و حقیقی و مابقی بیکار و نا سزاوار ۔

بَابُ السَّابِعْ

قال علیه السلام - حیاۃ الدّنیا بالنّاس - وحیاۃ النّاس بالعلم - وحیاۃ العلم بالعمل - وحیات العمل بالاخلاص - وحیاۃ الاخلاص بالقلب - وحیات القلب بالرّوح - وحیات الرّوح بالحق -

حاذق - فرمود - ہفت کس از ہفت چیز مسخر شوند - حق از یاد - سلطان از فرماں برداری - زن از زر - دشمن از زور - دوست از صدق - فرزند از شفقت - نجات از عقل -

ارسطو - فرمود - خاموشی ہیبت را زیادہ کند - و راستی قدر را - و تواضع محبت را - و انصاف مہتری را - و حلم یار و دوست را - و بخشش نام و آوازہ را - و عدالت زبونی دشمن را -

لقمان حکیم - فرمود - عقلمند سعادتمند آنست کہ احسان نا ید و شکر گوید - سخن گوید از روی علم - خاموش باند از راہ حلم - در توانگری میانہ رو - حقگو و حقشنو - خطا پسند عیب نہ بیند - ادنی را بچشم حقارت نہ بیند -

عاقلی - فرمود - صحبت نیک بحی موہن کیمیای سعادتست - عقل رہنمای او علم دوست او - حلم برادر او - ثبات پدر او - نرمی مادر او - صبر سپہ سالار او - عمل سپردار کار او -

حکما - در خاموشی ہفت حسن دیدہ اند - اول عبادتست بیرنج - دوم زینت

بپیرایہ - سوم ہیبت بسلطان - چہارم حصار ست بدیوار - پنجم بینیاز یست ازعذرخواستن - ششم راحت کرام کاتبین - ہفتم پردۂ عیب -

ابن عباس رضی اللہ عنہ - فرمود کہ عاقل اختیار نکند ہفت چیز بر ہفت چیز - یعنے ذلت بر عزت - انکسار بر استکبار - غم بر خوشی - پستی بر بلندی - موت بر زندگی - گرسنگی بر سیری - فقیری بر امیری -

حکیم عبدالرحمٰن خازنی - فرمود - پیر بےعقل چشمۂ بی آبست - وجوانِ بی ادب چون باغ امانہ شاداب - درویش بےمعرفت دیدۂ بےنور - توانگر بخیل درخت بےثمر و از خدا دور - عالم بےعمل اسپ بےلجام - وحسین بےشرم بےنمک - نام سلطان بعدل ابرنمایان و بیاران -

لطیفہ - پادشاہی بشکار میرفت - آزادہ دید سگی بپہلو بستہ - وخودش خرم نشستہ - گفت ای آزاد سگت خوبترست یا توئت - گفت قربان شاہ - سگ ہرگز از فرمان این گدا سر نتابد - پس شاہ و گدا اگر خدا را فرمانبریم از سگ بہتریم - ورنہ ہر دو از سگ بتریم -

خواجہ عبداللہ انصاری - فرمود - منت نہ ومنت منہ - عمر را غنایت دان - تندرستی را غنیمت دان - فخر از فقر وجہاد کن - بر زاہد جاہل اعتقاد مکن - کسی را بخصومت وجنگ وعدہ مکن - دوست را بتواضع بندہ کن -

شیخ ابو علی حسین بن عبداللہ بن سینا ملقب بشیخ الرئیس - فرمود طبیعت

چون مدعیست - و مرض مانندِ خصم - و علامت مانندِ شاهدان - و نبض و قاروره چون سند و دستاویز - و روزِ بحران چون روزِ انصاف - و مریض مثالِ متوکل - و طبیب مانندِ قاضیِ انصاف کننده است -

جنیدِ بغدادی علیه الرحمه - فرمود - صوفی آنست که

دلِ او چون دلِ ابراهیم ولتسلیمِ او چون تسلیمِ اسمٰعیل

وصبرِ او چون صبرِ ایوب وشوقِ او چون شوقِ موسیٰ

واندوهِ او چون اندوهِ داوُد وفقرِ او چون فقرِ عیسیٰ

واخلاصِ او چون اخلاصِ محمد مصطفےٰ صلے الله علیه وسلم باشد

خواجه عبد الله انصاری - فرمود - نیارا اگر دوست داری بده تا بماند - و اگر دشمن داری بخور تا نماند - چون روزیِ تو از دیگران جداست پس اینهمه رنج بیهوده چراست - مُهر از کیسه بردار و بر زبان نه - مُهر از زبان بردار و بر ایمان نه - انچه از آنِ ماست از ما نگردد - وانچه از ما نیست بر ما نگردد -

روایت یکی از بنی اسرائیل بتلی بزرگ از ریگ بگذشت - ووقتِ قحط بود گفت اگر اینهمه گندم بودی همه بدرویشان دادمی - وحی آمد برسولِ روزگار که اورا بگوئی که خدا تعالیٰ صدقۀ ترا پذیرفت و چندان ثواب داد ترا اگر تو داشتی وبصدقه دادی همان بودی - پس نیتِ مومن بهتر از عمل وکردار او ست - که کردارِ بی نیت عبادت نبود - ونیتِ بی کردار طاعت بود -

عمر رضی اللہ عنہ۔ فرمود۔ ہر کہ بسیار خندید ہیبتش کم گردید۔ ہر کہ خفیف کرد مردم را خفیف کردہ شد۔ ہر کہ کثرت کرد بیک کار شہرت یافت بدان کار۔ ہر کہ بسیار کرد کلام زیادہ شد بیہودگیِ او۔ چوں بسیار شد بیہودگیِ او کم گردید شرم او چوں کم گردید شرمِ او کم شد پرہیزگاریِ او۔ چوں کم شد پرہیزگاریِ او مردہ شد دلِ او۔

ہوشنگ۔ فرمود۔ دانش نیکوئی برای دست یافتن بہ نیکوئی۔ و دانش بہ بدکاری برای پرہیز از انست۔ و دانش و کردار چوں جان و تن اند۔ دانش بخیست و کردار بر۔ دانش پدر است و کردار پسر۔ دانشِ بکردار پسندیدہ نباشد۔ و کردار بی دانش بانجام نرسد۔

نقل۔ در جشنِ کسری کہ ہمہ اقربای او حاضر بودند کسری یکی را دید کہ جامِ مرصع بدزدید۔ چوں مجلس بپایاں رسید ساقی آواز داد کہ ہیچکس نرود تا جام مرصع پیدا نشود کسری فرمود کہ خبردار بگذار چرا کہ آنکس کہ گرفتہ است باز نخواہد داد و زیرا کہ آنکس دیدہ است باہیچکس نخواہد گفت۔

بزرگی فرمود۔ کہ مقبلاں را ہفت صفت است۔ اول العلم نافع توغل و تحمال۔ دوم خیالِ سخن خود بہمہ حال۔ سوم رغبتِ صحبتِ نیکواں۔ چہارم سخاوتِ پنہاں۔ پنجم نیکنامی و شہرت را عادت۔ ششم تندرستی و فرحت را رغبت۔ ہفتم عمر طویل از رب جلیل۔

محققے باملِ قبقے سوال کرد کہ از آسمان فراختر چہ باشد	گفت	ذاتِ حقجل وعلا
پرسید از زمین کدام شی گران ترسیت	گفت	بر بیگناہ بہتان
پرسید از دریا کدام شی توانگر ترست	گفت	دلِ قانع
پرسید از آتش کدام شی گرم ترست	گفت	حسد
پرسید از خارا کدام چیز سخت ترست	گفت	دلِ منافق
پرسید از سیم کدام شی ذلیل ترست	گفت	غماز
پرسید از زمہریر کدام چیز سرد ترست	گفت	کسیکہ باوجودِ قدرت برائے اجرائے حاجت نکند

حکیم یوسفِ ھمدانی۔ فرمود۔ لفظ دوستی بر زبانہا جوشیدہ و دشمنی درون دلہا پوشیدہ۔ دوستی لبہا صورت بگیرد و دشمنی بکلیجہ کہ درست مے پذیرد۔ بنیادِ آن بقینیست و بنیادِ این بگمان۔ خریدارِ آن یکی نیست و مشتری این ہزار۔ ہرچہ بر زبانہاست اثرِ آں بر دلہانیست۔ اقرارِ نیکی بزبان نسبتہً بدل ایفای آنست۔ خیالِ بدی وقتیکہ بیش از پیش درآید اظہار آں ہمانوقت بیش از بیش برآید۔

بزرگی۔ فرمود صاحبدل آنست کہ موتِ خود را ہر دم یاد دارد۔ متقی آنست کہ از آلایش بغض وحسد پاک باشد خوشخوی آنست کہ بدا نرا بہ نیکوئی یاد کند۔ ہنرمند آنست کہ ترکِ زیادہ طلبیِ ہنر نکند۔ بلند ہمت آنست کہ در دولت ونکبت تغیری در عادتش راہ نیابد

جوانمرد آنست که در حق مردم احسان کند و بر زبان نیارد جمیل آنست که از پیرایه علم و حیا و حسنِ اخلاق آراسته باشد۔

خواجه عبد الله انصاری ۔ فرمود حقیقت مثل آبست و شریعت مثل آفتاب ۔ و روشنی عالم بآفتابست و زندگانی آدم بآب ۔ شریعت کشتی و حقیقت دریاست بیکشتی از دریا گذشتن خطاست ۔ شریعت مرحقیقت را آستانست بیشریعت بحقیقت پیوستن بهتانست ۔ شریعت راه و حقیقت منزلست راه ناپیموده بمنزل رسیدن مشکلست ۔ حقیقت سرا و شریعت دروازه از دروازه نگذشته بسر آمدن کرا اندازه است ۔ شریعت کلیدست و حقیقت مثل سینه کشودن قفلِ سدید ممکن نیست الا بکلید۔

منقول ۔ عاداتِ هفتگانه که در سگ است اگر بر آدمی بودی از کاملان بودندی اول گرسنه بودن عادتِ صالحان ۔ دوم شب بیدار ماندن عادتِ زاهدان ۔ سوم در جور و جفا با مالک نزدیکی جستن عادتِ مریدان ۔ چهارم اگر برانند از جای برخاستن علامتِ رضا پنجم اگر دور کرده باز طلبند بکینه باز آمدن علامتِ تسلیم ششم بوقتِ خوردن دور نشستن علامتِ مسکینان ۔ هفتم هر که التفات کند عقبِ وی دویدن علامتِ محبان ۔

روایت ۔ بست مردم از قبیله عبد القیس که سردار آنها اشج عبد القیس بود

برای حصول ملازمت مصطفوی به مدینهٔ منوره رسیدند۔ وہمه بشتاب بحضور
نبوی حاضر شدند مگر اشج بمقام خود قرار گرفت وغسل نمود ولباس پاکیزه در بر
کرده آہسته آہسته به ثبات ووقار در مسجد شریف رسیده دو رکعت ادا کرد
و دعا کرد پس ازاں بحضور نبویؐ حاضر شد رسول مقبول را ایں طریقهٔ
اشج پسندیده نمود و فرمود که ثبات ووقار دو خصلتیست که با دوست الله تعالیٰ
آنرا دوست میدارد۔

مباحثه۔ باز از غلیواز پرسید که عمرت تا کجا میرسد گفت تا صد سال باز غلیواز
پرسید که عمرت تا کجا میرسد گفت ده سال۔ غلیواز لب تعجب کشاد که تو اینقدر عمر دراز
باز ہم بتعجب افتاد و گفت که ترا اینقدر عمر دراز و مرا قلت عمر موجب حیرت چه راز
ست۔ غلیواز جواب داد که پسماندهٔ درندگان را لقمه میکنم و ہر روز چند پرندگان را لقمه میکنی
حیرتم میفزاید که ظالم را اینقدر عمر دراز چه راز ست۔

خواجه عبد الله انصاری۔ فرمود۔ ایعزیز معیار عقل وتیز جوہر خود بشناس
ومکن بر قیمت گوہر خود قیاس۔ که متاعیست کاسد و بضاعتیست فاسد۔ نه باکس
باید نه اعتماد را شاید۔ پس صلاح آنست و مصلحت چنانست که نیت خیر اندیشی
مصروف داری وکار را برضای حق سپاری۔ وباخلق نیکو ورزی تا پیش حق
ہرچه گوئی ارزی۔

گر در ره شهوت وہوا خواہی رفت کردم خبرت که بینوا خواہی رفت

بنگر تو کہ ز کجا آمدہ میداں کہ چہ میکنی کجا خواہی رفت

حاتم اصم فرمود - مؤمن بفکر و عبرت مشغول بود و منافق بحرص و امل - مؤمن از ہمہ کس ایمن بود مگر از حقتعالی و منافق از ہمہ کس ترساں بود مگر از حقتعالی - مؤمن از ہمہ کس نومید بود مگر از حقتعالی و منافق از ہمہ کس امیدوار بود مگر از حقتعالی - مؤمن مال فدای دین کند - و منافق دین فدای مال - مؤمن طاعت میکند و میگرید و منافق معصیت میکند و میخندد - مؤمن تنہائی و خلوت را دوست میدارد و منافق زحمت و مخالطت را - مؤمن میکارد و میترسد کہ ندرود و منافق میکارد و طمع آں دارد کہ بدرود -

مجادلہ - درویشی جامۂ دزدیدہ و بپوشید صاحب جامہ خبر یافت و گفت اے درویش این جامۂ منست درویش گفت ما و تو و جامہ ہمہ اوست و خدا خود پوشیدہ است اینجا غیر نیست - صاحب جامہ کامل بود دانست کہ این در مقام ہمہ اوست چوب در دست گرفت و زدن آغاز کرد - درویش گفت چرا میزنی - گفت ما و تو و چوب ہمہ اوست خدا خود را میزند اینجا غیر نیست -

لطیفہ - وقتی شبلی علیہ الرحمہ بیمار شد خلیفہ طبیب ترسارا بمعالجت وی فرستاد طبیب پرسید کہ خاطر تو چہ میخواہد گفت آنکہ تو مسلماں شوی گفت اگر مسلماں شوم نیک میشوی گفت آری چوں وی ایمان آورد شبلی از بستر برخاست و از بیماری اثری نماند - پس ہر دو پیش خلیفہ ہمراہ رفتند و قصہ را باز گفتند

خلیفہ گفت پنداشتم کہ طبیب را پیش بیمار فرستادم بحقیقت بیمار را پیش طبیب فرستادم۔

شکایت ۔ پیش ازین از اصحاب علم سیئہ کم واقع میشد حالا حسنہ کم اتفاق می افتد۔ پیش ازین اقارب وعشائر معاون یکدیگر بودند حالا جواسیس عیوبند۔ پیش ازین بر توانائی برادران نازمیکردند حالا از شر آنہا احتراز میکنند۔ پیش ازین در پوشیدن افعال قبیحہ اصرار داشتند حالا در اشتہار آں افتخار میدانند۔ پیش ازین عفو با نیکی بگناہگاں لازم بود حالا نصیب بجفا ہا نست۔ پیش ازین ہمت در کار بود حالا از زر در کار ست۔ پیش ازین ہر چہ عیب بود حالا ہنر ست۔

خواجہ عبداللہ انصاری فرمود العزیز نیت بامر خیر باید کرد وقطع تعلق از غیر باید کرد۔ کہ وقت فرصت تنگست وشتابی عمر بیدرنگ۔ ورا ہی بیم وسفر عظیم در پیشست وصعوبت ومشقت این منزل بیش از بیش ست۔ راہی بسیار خطیر وباریک ومنزلی بنہایت تنگ وتاریک۔ ودرش بقفل انقطاع دربند وکلید آں بر طاق بلند۔ بدایت آں بہ رسم معروف ونہایت آں بفنا موصوف۔ دریں راہ بی توشۂ خیر قدم پیش نتواں نہاد وہیچ گامی از اندازہ بیش نتواں نہاد۔

حکیمی۔ فرمود۔ کہ ہفت طائفہ را در خدمت ملوک راہ نباید داد۔

اول حسود کہ نفس حسود بنہایت خبیثست کہ اوہام اصحاب نفوس خبیثہ را در زوال نعمت اثر تمام باشد۔

دوم بخیل که مردود و مبغوض چه سخا پوشندهٔ عیبها و بخل پوشندهٔ هنرها۔

سوم سفلهٔ دون همت که از بخیل بدتر باشد نه لائقِ عطیتست نه قابلِ عقوبت۔

چهارم غیبتگر که اگر بیانِ او واقعست غیبتست واگر غیر واقعست بهتان باشد۔

پنجم کافرِ نعمت و ناحقشناس که همیشه منکوب و مقهور می‌باشد و از دلهای آشنای و بیگانه دور۔

ششم کذاب که پیش خویش و بیگانه خوار و بی اعتبار۔

هفتم بسیار گویانِ سخن پریشان که از مخبوطانست و در خبر آمده که در سخنِ بسیار غلط و سقط بسیار۔

باب الثانی

عثمان رضی الله عنه فرمود۔ علامتِ عارف ششست۔ دلِ او بخوف و امیدست زبانِ او بتعریف و ثناست چشمانِ او بحیا و بکاست۔ و ارادهٔ او بترک و رضاست یعنی در ترک دنیا و طلب رضای مولا)

منفق علیه بنجبا که بانفس بقهر۔ با خلق بانصاف۔ با بزرگان بخدمت۔

باخردان بشفقت - بادرویشان بسخاوت - بادوستان بنصیحت - بادشمنان بحلم باجاہلان بخموشی باید پرداخت -

حکما - گفته اند که حق سبحانه تعالی ہشت عادت از ہشت آدمیان ناپسند فرمود - بخل از مالداران - تکبر از فقیران - طمع از عالمان - بیحیائی از نسوان - کاہلی از جوانان - محبت دنیا از پیران - ظلم از بادشاہان - ریا از عابدان -

میاد لہ - صدق و وفا در خواب مکر و فریب بیدار - دروغ موثر راستی بے اثر - حرص بافراط قناعت بتفریط - نتیجۂ الفت کلفت - حقوق بدل بعقوق - علما بعمل زہد باریا - خردان گستاخ بدان محظوظ نیکان رنجور - مسلمانی در کتاب مسلمانان درگور -

خواجہ عبد الله انصاری - فرمود - آہسته باید بود لیکن دانسته باید بود - دانسته بجز ابات شدن رواست - و نادانسته بمناجات رفتن خطاست - بهشت بہانه میدہند - اما بہانمیدہند - حال بہانہ است - وقال افسانہ است سالک ازیں ہر دو برکرانہ است -

من کلام علی کرم الله وجهه - ہیچ مالی نافع تر از عقل نیست - و ہیچ تنہائی موحش تر از خود بینی نیست - و ہیچ رفیقی مثل نیکو خوئی نیست - و ہیچ میراثی مثل ادب نیست - و ہیچ ایمانی مثل حیا و صبر نیست - و ہیچ فضیلتی مثل تواضع نیست - و ہیچ شرفی مثل علم نیست - و ہیچ پشتبانی محکم تر از مشورت

نیست۔

بزرگان - فرموده اند۔ که هشت چیز به هشت چیز وابسته است۔ حرمت زن بشوهر۔ و عزت فرزند بپدر۔ و دانش شاگرد باستاد۔ و قوت سپاه بلشکر کش و کرامت زاهد بتقوی۔ و ایمنی رعیت بپادشاه۔ و نظام پادشاه بعدل۔ و رونق عدل بعقل۔

لقمان حکیم فرمود۔ منافق را هشت نشانست۔ اگر چیزی گوید رسوا شود۔ و اگر خاموش ماند فضیحت شود۔ اگر سوال کنی بخل کند۔ اگر چیزی دهد منت نهد۔ و اگر چیزی گیرد شکر نکند۔ و راز دیگری فاش کند۔ و راز خود گوید تهمت دهد۔ و در امانت خیانت کند۔

پند کار زمستان در تابستان راست کنید۔ از همسایهٔ بد و مردم بد گریزان باشید۔ از بد اصلاں دختر مخواهید۔ درخت نو بنشانید آنگه درخت کهنه بر کنید۔ بر گفتهٔ زنان کار مکنید۔ و از مکر ایشان غافل مباشید۔ در جوانی از پیری بیندیشید۔ کار پیری در جوانی راست کنید۔

واقعه۔ مهر و کین اهل زبان در بی اعتباری همان حکم۔ تقرب سلطان۔ و جمال خوبان۔ و آواز نورسیدگان۔ و وفای زنان۔ و تلطف دیوانگان۔ و سخاوت مستان۔ و ارادت عامیان۔ و فریب دشمنان۔ دارد که هیچ یک از آن اعتماد نتوان کرد و در بقای آن دل را شاد نتوان کرد۔

هوشنگ - فرمود ہشت چیز از علامات جہالت است - اول بیموقع غضب کردن - دوم بغیر مستحق بخشیدن - سوم بدوست و دشمن تمیز نکردن - چہارم نسبت بیوفایان حسن ظن نمودن - پنجم بیفایده بسیار سخن گفتن - ششم رنج باطل گرفتن - ہفتم نا آزموده امید داشتن - ہشتم با نا اہل از خود سخن گفتن

اہلِ فرہنگ فرمود - که از شش چیز نادان را سلطنت فتور میشود - و مرتکب معاصی را از حیا دور - فریبِ زن مرد عاقل را رہزن - صحبتِ جہال علما را دشمن - بکاہلی و بیکاری جمعیتِ خاطر پریشان میشود - (و بناز و نعیم تعلیمِ اطفال) نقصان - قرض مقراضِ محبت است و از غفلت زوالِ دولت -

عاقلے فرمود - علامتِ نیکبختی ہشت است - اول اکلِ حلال - دوم صدقِ مقال - سوم نفسِ اماره را مقہور داشتن - چہارم از لہو و لعب خود را دور داشتن - پنجم بصحبتِ علما رغبت کردن - ششم مراتبِ بزرگان را محافظت کردن - ہفتم غربا را بلطف و احسان خوشدل نمودن - ہشتم دوست و دشمن را بجانبِ خود مائل نمودن

فاضلے فرمود - کسیکه حسابِ نفسِ خود کرد سود کرد - و ہر که غافل شد از آن زیان کرد و ہر که رحم کند رحمت کرده شود - ہر که عبرت گیرد بینا شود - و ہر که بینا شود فہم کند - و ہر که فہم کند بداند - و ہر که بداند عمل کند - و ہر که عمل کند سلامت ماند در ہر دو سرائے -

عارفے فرمود - که از ہشت چیز ہشت چیز حاصل است و باعثِ آسایشِ دل - از صبر مراد - از کوشش آسانی - و از فروتنی زہد - و از قناعت توانگری - و از خاموشی عافیت - و از نیکوکاری فراغت - و سرداری ثمرهٔ سخاوت است - و شکرگذاری

ترقی دولت۔

حالیہ خزان با بزرگان در جوشش۔ ہمسایہ با ہمسایہ در خروشش۔ وضیع و شریف اکثر حقیقت پوشش۔ و با ظہارِ کلمۂ حق خاموشش۔ و حلقۂ بندگیِ نفسِ امارہ در گوشش۔ و روزِ جزا مطلق فراموشش۔ و اکثر از بادۂ مکر و تزویر بیہوشش۔ سخن مختصر اکثر گندم نما و جو فروشش۔

مناجات۔ ملکا یا۔ تا ہا زبانِ ما را از ہرچہ زیانِ ماست خاموش کن۔ و از دلِ ما انچہ سببِ ذُلِّ ماست فراموش گردان۔ قالبِ ما را بتوفیقِ ہدایت کرداری دہ۔ قلبِ ما را از تلقینِ عنایت گفتارئی بخش۔ نوری دہ کہ ظلمتِ آب و گل را بباد دہیم۔ حضوری بخشش کہ از فضولی جان و دل باز رہیم۔ علیکہ عطا کردۂ بعمل رسان بیقینیکہ رہ نمودہ باہل رسان۔

نوشیروان نمود۔ بدگوی مردمان مباش تا بدگوئی تو نکنند۔ پردۂ کس مدر تا پردۂ تو ندرند۔ پسِ کس نخند تا پسِ تو نخندند۔ بی آزار باش تا بیبیم باشی۔ بگفتۂ خود کار کن تا بگفتۂ تو کار کنند۔ آز از دل بیرون کن تا در شمارِ آزادگان باشی۔ سخن بر خواہشِ مردمان ران تا در ہر دل جای داشتہ باشی۔ داد از خویشتن بدہ تا از داوری بینیاز باشی۔

ابیاتِ حقیقت آیات

قبلۂ شاہان بود تاج و کمر
قبلۂ اربابِ دنیا سیم و زر

قبلۂ صورت پرستان آب و گل
قبلۂ معنی شناسان جان و دل

قبلهٔ زہاد محراب قبول ٭ قبلهٔ بد سیرتاں کار فضول
قبلهٔ تن پروراں خواب و خورش ٭ قبلهٔ انساں بدانش پرورش
قبلهٔ عاشق وصال بی زوال ٭ قبلهٔ عارف جمال ذوالجلال۔

نصیحت شبی درویشی بتلاوت کلام الله مشغول بود۔ دانست که دزدی در درون خانه می آید آیتی بلند خواند۔ دزد دانست که کسی بیدار است بازگشت۔ چون خواب بر درویش غلبه کرد دید که قیامت قائم است۔ و فرمان شد که اعمال بندگان بسنجند۔ در نوبت درویش چون تلاوت آن شب سنجیدند آیت که بلند خوانده بود نسنجیدند۔ درویش گفت اینهم تلاوت من است گفتند این آیه برای حق نخواندی۔

ابوبکر صدیق رضی الله عنه۔ فرمود۔ زینت هشت چیز بهشت چیز وابسته و پیوسته است۔ زینت فقر بپرهیزگاری۔ زینت نعمت بشکر گزاری۔ زینت احسان نگذاشتن احسان۔ زینت مصیبت بصبر و شکر۔ زینت علم بسکون و حلم زینت خوف باری بگریه و زاری۔ زینت نماز بعاجزی و خاکساری (یعنی عبادت کننده را باید که بفروتنی گزارد) زینت شاگرد بذلت و خواری (یعنی پیش استاد خود را حقیر و بیتوقیر شمارد)

علی کرم الله وجهه فرمود۔ نیست بهتری بنماز یکه در و خشوع نیست۔ (خشوع: فروتنی) و نیست بهتری بصومیکه در و احتراز از لغو نیست۔ و نیست بهتری بذکر و قرارت که در و

تدبر و فکر نیست - و نیست بهتری بعلمیکه در وی پرہیزگاری نیست - و نیست بهتری بمالیکه در و سخاوت نیست - و نیست بهتری با قاریکه در و حفظ مراتبست - و نیست بهترے نعمتیکه در و شکرگزاری نیست - و نیست بهتری بدعائیکه در و اخلاص نیست -

پس کار از شنیدن ۱۲

کاملے - فرمود - دانا آنست که باقتضای وقت کار کند - بینا آنست که بر معائب خود و بر ہنر دیگراں ناظر باشد - صاحب سخن آنست که ہرچه گو بفہمیده گوید - خوشوقت آنست که بفوت مقاصدِ دنیا ملول نگردد - آسوده آنست که از بیم و امید فارغ باشد - بےغم آنست که ہیچکس را نیازارد - زورمند آنست که قوای غضبی و شہوی را مغلوب سازد - عزیزِ دلہا آنست که از خودبینی و خودپرستی وارہد -

شاه سلون علیه الرحمه - فرمود - اندیشهٔ آخرت پیشهٔ اہل معرفت - ذره یادِ او بے به از ہزار بادشاہی - تلاوت قرآں حلاوتِ ایمان - رضای دوست از ہمه نیکوست - حالا گوی در میدانست در دست چوگانست - فردا نه گوی در میدانست نه در دست چوگان - ہوشیار باش بیدار باش در بندگیِ پروردگار باش

بیت
نمیگویم که از دنیا جدا باش ہر جائیکه باشی با خدا باش

اللہ بس باقی ہوس -

عاقلاں - گفته اند که علامت ابلہی شش است - اول ناخوانده بر سفرهٔ کسی حاضر شود

دوم مہمان باشد و بر صاحبِ خانہ تحکم کند - سوم طلبِ خیر از دشمنان نماید - چہارم از ناکسان چشمِ احسان دارد - پنجم دو کس در سخن باشند و خود را ہم شامل سازد - ششم در استخفافِ حاکم و بزرگان کوشد - ہفتم بجای نشیند کہ لیاقتِ آنجا نداشتہ باشد - ہشتم پر گفتار بود و بیر غیبتِ سامعان سخن آغاز نماید -

لطیفہ - سادۂ (احمق) در رنگِ علما بمحفلِ قاضی آمد - از انجا کہ ظاہرِ انسان لباست قاضی تعظیم برخاست - وسادہ را بر وسادۂ خود جا داد - چوں سکوتی بسیار ورزید تا دیر خاموش نشست - قاضی را گمانِ فضلش بیقیں بدل دیگر شد - آخر گفت چیزی بفرمائید - گفت صائم روزہ کی افطار کند - گفت وقتیکہ آفتاب غروب شود - گفت اگر تا نیم شب غروب نشود - قاضی را خندہ گرفت وگفت معاف دارید کہ اولِ مسئلہ غلط کردم -

تاکید اکید - دلپذیرِ دانشوراں اقوالِ سنجیدہ است و افعالِ پسندیدہ ایزد دادہ کہ قوتِ گفتار داد و طاقتِ کردار - اگر گفتنیہا گفتہ آید و کردنیہا کردہ شود شکرانۂ نعمت وبہانۂ رحمت - آما پایگاہِ گفتار از کردار بالاتر ست - آن فرو ماندہ است و این فرمان پذیر - آن فائدہ نخست و این فائدہ گیر - پیشینیاں خرد نامہا آراستہ اند کہ پسینیاں گوش کنند و تا ہر ہی راست کردہ اند کہ پیروان کج نروند - تو دانستہ باشی کہ افسانہا برای آن سرائیدہ اند کہ بخواب روی - نی نی برای آن گزاردہ اند کہ از خواب بیدار شوی -

مناظرہ۔ روزی ہمای و غلیواز ی بر سر شاخی نشستہ و میاں ایشاں مناظرہ رفتہ غلیواز گفت مدتیست کہ اندیشہ میبرم کہ در زمیں با تو برابرم و در ہوا بہ از تو میپرم۔ اگر ہر دو ہم نوالہ و در یک قبالہ ایم اثر سعادت بچہ حجت در ناصیۂ تو بیں ست و داغ نحوست از چہ مرا در جبیں ست۔ چہ آنانکہ صاحب تخت و تاجند بسایۂ اقبال تو محتاجند۔ و ہمہ در سایۂ تو آویزند و از ہمایگی من میگریزند۔ تا در یں معنی حکم ساختہ ام تا حکم کنی کہ حکمت چیست۔ ہمای گفت اینہمہ تو راست گفتی اما عیبیکہ تراست نگفتی۔ غلیواز گفت آں کدام عیبست۔ گفت آنکہ ہمیشہ ایں ہنر را تو کہ خورا گہ نادہ و گہ نزداری۔

خواجہ عبد اللہ انصاری۔ فرمود۔ بدانکہ خداتعالیٰ در ظاہر کعبہ بنا کردہ کہ از آب و گل ست و در باطن کعبہ ساختہ کہ از جان و دل ست۔ آں ساختۂ ابراہیم خلیلست و ایں بنا کردۂ رب جلیل۔ آں منظور نظر مومنانست و ایں منظور نظر رحمانست آں بمسجد الحرام معروف و ایں بمقصد الانام موصوف۔ آنجا مردہ و عرفاتست و اینجا محل نور ذاتست۔ دراں رکن یمانیست و دریں کنوز معانیست۔ در انجا ہفت طوف محقق و در ینجا صد ہزار خوف ازحق۔ آں مشتمل بمقام ابراہیمست و ایں متصل بالہام رب کریمست۔ آنجا لبیہ گویند و اینجا تصفیہ جویند۔

حکما گفتہ اند کہ با ہشت کس صحبت غنیمت باید شمرد۔ اول آنکہ ادای حقوق تو خود مرعی دارد۔ دوم آنکہ عقد محبت او بحوادث روزگار نگسلد۔ سوم آنکہ تعظیم ارباب

لبیک گفتن حاجیان ۱۲

مرتبت واجب داند۔ چہارم آنکہ از غدر و فجور و نخوت و غرور پرہیزد۔ پنجم آنکہ در حالِ خشم بر ضبطِ خود قادر باشد۔ ششم آنکہ باداءِ مقاصدِ طامعان بقدرِ مقدور سعی نماید۔ ہفتم آنکہ ہیچگاہ از طریقِ ادب تجاوز نکند۔ ہشتم آنکہ بالطبع دوستِ صلحی و اہلِ عفت باشد۔

ہمچنین ۔ از صحبتِ ہشت کس احتراز لازم ست۔ اول آنکہ حقِ نعمتِ منعمان نگاہ ندارد و خود را بکفرانِ نعمت سپارد۔ دوم آنکہ غضب بر حلمِ او مستولی باشد و بیموجبی خشم گیرد۔ سوم آنکہ بعمرِ دراز مغرور گردد و خود را از رعایتِ حقوقِ خالق و خلائق بے نیاز پندارد۔ چہارم آنکہ بنای کار بر غدر و مکر نہد و آنہا را در نظرِ خود سہل گیرد۔ پنجم آنکہ ابوابِ دروغ و خیانت بر خود کشادہ دارد و از رہِ راستی و امانت کنارہ گیرد۔ ششم آنکہ در خیالِ شہوت رشتۂ نفس دراز گیرد و ہوا و ہوس را قبلۂ مقصود شمارد۔ ہفتم آنکہ بقلتِ حیا موصوف بود و بشوخ چشمی و بی ادبی گذارد۔ ہشتم آنکہ بیسببی در حقِ مردم بدگمان شود و بیجہتی اہلِ خرد را متہم سازد۔

انفاقیہ ۔ سہ تن از پادشاہانِ عظیم الشان کہ در مجلسِ کسریٰ حاضر آمدند ہر چہار و سخن را بطرزِ ممیز بیان نمودند۔

نوشیروان ۔ فرمود۔ کہ ہرگز بر سخنِ ناگفتہ پشیمان نبودہ ام بر بعضی سخنان کہ گفتہ شد بسیار ندامت خوردہ ام۔

قیصرِ روم ۔ فرمود۔ آنچہ نگفتم توانستم کہ بگویم و آنچہ گفتم بران قادر

نہودم۔

خاقان چین۔ فرمود۔ چوں ہر کہ سخن نگویم بر و غالبم و ہر کہ گفتہ شد او بر من غالبست۔

رای هند۔ فرمود ہر سخن کہ بگفت در می آید یا بر نہج صوابست یا در معرض خطا۔

ہمارے ظاہر کردن بخشیدہ

اگر صوابست قائل در حید آں سخن ماند تا از عہدہ بیرون تواند آمد یا نے و اگر خطاست ہیچ فائدہ ندارد پس در ہر دو حال، خموشی اولیٰ است۔

گوشنده

شکایت۔ پیش ازیں ہمت مرداں بدل بود حالا بزبانست۔

پیش ازیں صحبت جانبیں برای نفع ہمد گر بود حالا ہر یکے را قصد اخذ و جر است۔

پیش ازیں دوستاں در حق یکدیگر دعا میکردند حالا دغا میکنند۔

پیش ازیں تحصیل علوم برای حصول دین متین بود حالا برای حصول دنیا۔

پیش ازیں جان و مال نثار ابرو میکردند حالا آبرو برای مال میریزند۔

پیش ازیں احسان میکردند منت نمیگذاشتند حالا اگر ایذا میرسانند منت میگذارند

پیش ازیں اہل دول محتاج خردمنداں بودند حالا خردمنداں محتاج ناں۔

پیش ازیں ملوک و امرا جویای صحبت دانشمنداں بودند حالا میل خاطر بصحبت مقلداں و مسخرگاں دارند۔

صاحبدلے۔ فرمود۔ آفریدگار جل شانہ کہ نقش وجود را از نہانخانۂ عدم در کارگاہ شہود مجازاً [illegible]

جلوه واده هر یکی را از حیوان وانسان در قالب دوگانگی ریخت تا هیچ یکی هم یگانگی باو نزنند پس وحدت خود را دو خانه ساخت یکی خانهٔ گل که قاصدان مراحل صوری باستعداد و راحلهٔ جسمانی بارادهٔ طواف کعبهٔ مجازی از گردن رسم ساقط کنند دوم خانهٔ دل که سالکان منازل معنوی باستعداد قافلهٔ روحانی شرائط نوافل بدریافت قبلهٔ حقیقی بر ذمهٔ خود فرض گیرند۔ آن کعبه در جسم ارکان نفست این قبله در چشم انسانیت آنرا بیابند و بگذارند این را ببینند و بردارند۔ آنرا پیاده و سوار روند۔ این از نشستہ و دور کار شوند۔ آنرا بپای تکلیف طی کنند این را بچشم تحقیق حی کنند۔ طوف آنرا از خانه برآیند و طوف این را بخانه درآیند۔ در تعمیر آن صورت سنگ و گل نماید در تصویر این معنی جان و دل کشاید۔ آنجا بر سنگ و گل طواف کنند اینجا از جان و دل لحاف کنند۔

قوله تعالی إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ یعنی

در شمایان آن شخص زیاده کرم است که از همه زیاده متقیست و متقی آن باشد که ترسنده از آفریننده۔ و ترسنده از آفریننده صادق و صادق و منکسر و شاکر راحم۔ و راحم عادل۔ و عادل باذل۔ و باذل صبور۔ و صبور متوکل علی الله خواهد بود۔

و ازین فرایم دور۔ یعنی نه راشی۔ نه مرتشی۔ نه سارق۔ نه مقامر۔ نه شارب الخمر نه زانی۔ نه ظالم۔ نه کاذب خواهد بود۔

پد اتفاق و شرافت لازمہ و ملزومہ ہر کہ متقیست شریفیست و شریف متقی۔

و ہر کہ از اتفاق و شرافت عاریست بدین نایم قریب یعنی حاسد خواہد بود۔ و حاسد منافق۔ و منافق معجب۔ و معجب خودغرض۔ و خودغرض نفس پرور۔ و نفس پرور موذی و موذی بیرحم۔ و بیرحم بیحیا۔ و بیحیا گاہی قائل عظمت و جلال نخواہد بود۔

منا جات خواجہ عبداللہ انصاری علیہ الرحمہ

الٰہی دلی دہ کہ در کار تو جان بازیم و جانی دہ کہ در کار آنجہان پردازیم۔

الٰہی یقینی دہ کہ در آزبرا باز نشود و قناعتی دہ کہ صعوۂ حرص ما باز نشود۔

الٰہی دانائی دہ کہ از راہ نیفتیم و بینائی دہ کہ در چاہ نیفتیم۔

الٰہی شفائی دہ کہ ازین معلولان شفائی نیاید تو کشادی دہ کہ ازین ملولان کاری نکشاید۔

الٰہی ہمہ را از مکر شیطان نگاہدار و ہمہ را از کید نفس امارہ در پناہدار۔

الٰہی بر آر کارمن منگر بکردارمن۔

الٰہی علمی دہ کہ در رہ ہوا نبود و دلی دہ کہ در وریا نبود۔

الٰہی اگر من خامم تو پختہ کن و اگر پختہ ام سوختہ مکن۔

تمت

للہ الحمد کہ کتاب فوائد انتساب معلم طرز اخلاق رہنمائے خلق و اشفاق معروف بہ تعلیم الاخلاق باہتمام راجی رحمت رب قوی محمد عبداللہ صدیقی لکھنوی در مطبع مجتبائی لکھنؤ مطبوع گردید

اعلان

واجب الاذعان

بعد حمد و ثنائے

خداوند عالم و نعت جناب رسول اکرم

صاحب خلق اعظم صلی اللہ علیہ و علی آلہ و اصحابہ وسلم کہ

کمال خلق او از آیۂ اِنَّکَ لَعَلٰی خُلُقٍ عَظِیْمٍ پیداست و

جمال رافت و رحمت او از آیۂ بِالْمُؤْمِنِیْنَ رَءُوْفٌ رَّحِیْمٌ ہویدا

بر شائقان کتب اخلاق و واقفان فوائد اشفاق مخفی مباد کہ کتاب ہذا موسوم

بہ **تعلیم الاخلاق** مؤلفہ محمد امام الدین عتیق بموجب قانون برٹش گورنمنٹ

و نیز حسب قانون سرکار عالی باضابطہ داخل رجسٹری گردیدہ لہذا

بدون اجازت مؤلف کسے قصد طبع نفرمایند و باعث پریشانی

خود و حق تلفی احقر نشوند ع بر رسولان بلاغ

باشد و بس

المشتہر

محمد امام الدین عتیق

صفحه	سطر	غلط	صحیح	صفحه	سطر	غلط	صحیح
۳	۵	داد	دارد	۴۳	۱۰	بپذیرند	نپذیرند
۳	۱۳	اویستن	اوبست	۳۶	۶	ترانلو بیده	ترانا دیده
۹	۱۴	عرفی	عربی	۴۱	۹	نیکبخت آنکه ازحال او دیگران پند گیرند	نیکبخت آنکه ازحال دیگران پند گیرد
//	۱۷	همنشینان	همنشینان	۴۴	۱۴	بزرگترین	بزرگترین
۱۰	۶	باشد	باشد	۵۰	۱۲	چیزها	×
//	۱۳	کسیا	کسیکه	۵۲	۸	بمرتبه	و بمرتبه
//	۱۷	بدت	بدست	۵۴	۱	اژکدام	ازکدام
۱۴	۱۰	بطلیموس	بطلمیوس	//	۱۱	قادرنباشد	قادر باشد
۱۵	۱	//	//	۵۵	۱۰	اماعزیزنمیدازند	اماعزیزنمیدانند
//	۱۲	بهتر	بهتر	۵۹	۶	نس	بس
۱۶	۱۱	ثبات	ثبات	۶۰	۱۴	×	نوع
۲۴	۱۵	بکرداد	کردو	//	۱۵	×	نوع
۲۵	۱۰	زبدی	ازبدی	۶۲	۳	×	الانسان عبید الاحسان
//	۲	معرفی	عربی	۶۳	۱۰	بادبود	باوجود
//	۶	نعمان	نعمان	۶۵	۴	میگرداند	میگردانند
۲۶	۱۰	بواجبی	بواجبی داند	۷۳	۳	لمولو	لؤلؤ
۲۸	۴	نگردان	مگردان	۷۵	۱۱	عجیبه حبا	عجیبه حیا
//	۱۴	حرقی	حرقی	۷۹		باب الثانی	باب الثالث
//	۱۵	سمی	قسمی	۸۱	۸	روی	روزی
//	۱۶	بادش	بادشمن	۸۹	۱۰	بشاست	بشاشت
۲۹	۵	یکند	میکند	//	۱۲	بکار آمد	بکار آید
۸	۱۱	مبنرهن	مبرهن	۹۱	۱۷	زونگذارند	فرونگذارند

صفحه	سطر	غلط	صحیح	صفحه	سطر	غلط	صحیح
۹۵	۳	خشرا	خشسرا	〃	۱۲	پنجشطیست	پنجشرطشت
۹۶	۸	انکار	آنکار	۱۲۴	۴	ربایمنید	ربائید
۹۷	۱۶	قدرا	قدعرا	۱۲۹	۷	سنتها	سنتها
۱۰۲	۲	همنشن	همنشین	۱۳۱		باب السل اسی	باب السباعی
۱۰۳	۱۶	عاقل 〃 بو	عاقل آن	۱۳۷		٭	〃
۱۰۴	۳	شیدحلت ازنمیست	شهدحلاتر از نوشمیست	۱۴۳	۱	رسیدنه	رسیدند
۱۰۷	۴	دوستی 〃 وجلوه گر	دوستی در جلوه گر	۱۵۰	۷	توبت	نوبت
〃	۵	بکدای	بکدام	۱۵۵	۱۷	مجازاً بمعنی تقابل	
〃	۹	سفرتخلست	سفرسخنست				
۱۱۵	۶	بنجیر	بنجیر				
〃	〃	مود	نمود				
۱۱۷	۱	بینو	بیتو				
۱۱۸	۳	بدای	برای				
〃	۹	بیسبا	بیسمها				
〃	۱۲	بادرسند	باوربه				
۱۱۹	۱۴	وآل	وآن				
〃	۷	بردانی	بیزدانی				
۱۲۰	۶	نک	نکته				
〃	۱۱	ادراک	دراک				
〃	۱۲	ممتمنع	ممتنع				
۱۲۱	۱۶	یاسن	یاسمن				
۱۲۲	۱	ثوداب	ثواب				

بستان المفردات - یہ وہ نادر کتاب ہی جو اپنی عمدگی مین اپنا نظیر نہین رکھتی - یہ وہ عمدہ مفردات ہی جو طبع ہوتے ہی خریدارون نے ہاتھون ہاتھ لے لی - اگر اسے مخزن خرد کہیے بجا ہی اور اگر جملہ مفردات کا مختصر و مبسوط مجموعہ سمجھیے زیبا ہی حضرت مصنف یعنے جناب حکیم محمد عبدالحکیم صاحب لکھنوی نے مخزن الادویہ و تحفۃ المومنین و مفردات حمیدی اور مفردات قانون و اختیارات بدیعی وغیرہ و تمام اُردو مفردات کی دواؤن و جنگلی پہاڑی بوٹیون سے اس تالیف کو نہایت تحقیق کے ساتھ مرتب کیا ہی - گویا دریا کو کوزے مین بھر دیا ہی سچ تو یہ ہی کہ ناظرین اگر چشم انصاف سے ملاحظہ فرمائینگے ادویہ کی جامعیت و افعال و خواص کی کثرت و دوا کے اسم معروف و فارسی عربی ہندی رنگ بو ذائقہ ماہیت طبیعت مفصل بیان مین اسکا نظیر نہ پائینگے اور سب سے زیادہ اسکی عمدگی کی دلیل یہ ہی کہ شہر لکھنو کے نامی گرامی اطبا نے اسکی عمدگی و صحت پر دستخط فرما دیے ہین جو آخر مین درج ہین فی جلد ایک روپیہ آٹھ آنے - نمونہ کتاب ملاحظہ کے لیے مختصر اً درج ذیل ہی

<table>
<tr><th>اسم معروف</th><th>فارسی</th><th>عربی</th><th>ہندی</th><th>رنگ و بو</th><th>ذائقہ</th><th>مضر</th><th>مصلح</th><th>بدل</th><th>نسبت ستارہ</th><th>نفع خاص</th><th>قدر شربت کامل</th><th>قدر شربت ناقص</th><th>افعال و خواص مع طریق استعمال و عمدگی دوا و حوالہ کتاب</th></tr>
<tr><td>آبنوس</td><td>آبنوس</td><td>آبنوس</td><td>آبنوس</td><td rowspan="3">رنگ سیاہ اور جلانے سے اچھی بو دیتا ہی اور بغیر جلائے بو ہوتی ہے -</td><td rowspan="3">پھیکا مائل بہ تلخی کچھ تیزی لیے ہوئے ہوتا ہے</td><td rowspan="3">معدے کے لیے مضر لکھا ہے</td><td rowspan="3">ببول کا گوند اور شہد وغیرہ اوسکے وزن سے کچھ کم</td><td rowspan="3">چوب کنار یعنے لکڑی بیر کی ہموزن اسکے -</td><td rowspan="3">نیر اعظم یعنی شمس سے اسکا تعلق ہے اور اوسکی ساعت مین زیادہ اثر کرتا ہے -</td><td rowspan="3">آنکھ کے اکثر امراض کے لیے اسکا سرمہ نہایت مفید اور مجرب ہے -</td><td rowspan="3">دو درم سے تین درم تک یعنے ساتھ ماشے سے ساڑھے دس ماشے تک</td><td rowspan="3">ایکدرم سے ڈیڑھ درم تک یعنے تین ماشے سے پانچ ماشے تک -</td><td rowspan="3">ملطف جالی مدر بول سنگ مثانہ کا مفتت بلغم لزج کا محلل سدہ طحال کا دافع ہی اگر اسے بارتنگ سبز کے پانی مین حل کر کے پیشانی پر لگائین اور ناک مین ڈالین نکسیر کو بند کرتا ہی اسکا سرمہ تو ندھی کا دافع اور بار یک پسا ہوا آنکھ مین بھر کنا ہلکی سفیدی اور دمعہ و خارش چشم اور رمد یابس کے لیے مفید اور آنکھ کا محافظ ہی پلکین و گانا اور پرانے زخمونکے خونکو بند کرتا ہی غرغرہ دانت کی سفیدی کے ساتھ عضو سوختہ پر اسکا ضماد کرنا مسکن سوزش اور مفید ہی شراب مین جوش کر کے کنٹھ مالے پر لگانا فائدہ کرتا ہے جوش خون کا دافع اور پرانے زخمونکا مجفف اور خارش تر کو مفید ہی اور اسکے خشک پھلونکا سفوف حبس اسہال و سیلان رحم اور ودی و مذی و منی مرد کے لیے عمدہ دوا ہی اچھا سیاہ رنگ پختہ ہوتا ہی اور مستعمل اسکا برادہ ہی - مخزن</td></tr>
<tr><td colspan="2">ماہیت</td><td colspan="2">طبیعت</td></tr>
<tr><td colspan="2">ایک بہت بڑا درخت ہے جسکے پھل مثل انگور کے قدر شیرین اور کھٹے اور بیج مثل تخم خیار کے ہوتے ہین بہت مشہور ہے</td><td colspan="2">شیخ نے دوسرے درجے مین گرم خشک لکھا ہے اور انطاکی نے اول سوم مین گرم اور آخر دوم مین خشک بیان کیا ہی اور قول ارجح شیخ الرئیس کا ہی</td></tr>
</table>

فہرست کتب مختصر موجودہ دکان محمد عبد اللہ تاجر کتب لکھنؤ چوک و مالک مطبع مجتبائی لکھنؤ

واضح ہو کہ راقم کی کارخانہ تجارتی میں ہر قسم کے کتب فروخت کے لیے موجود ہین جنکی فہرست ۱ر کا ٹکٹ بھیجنے سے روانہ کیجاتی ہی۔ تاجرون کو نرخ تاجرانہ ہر طور کا مال ملسکتا ہے جنکے معاملات خطوط کارڈ جوابی سے طے ہون گے اشیای ساخت لکھنؤ بذریعہ ویلیو پے ایبل ریل روانہ کیجاتی ہین اور جو صاحب نقشہ یا کتاب جس زبان مین چھپوانا چاہین عمدہ طور ہی اوسکا معاملہ طے ہو سکتا ہے

نام کتاب	قیمت	نام کتاب	قیمت	نام کتاب	قیمت	نام کتاب	قیمت	نام کتاب	قیمت
قرآن شریف	[illegible]	مولود شریف		غیاث اللغات	عہ	ر پنجم حصہ اول	عہ ۱۲ر	نغمۂ جانفزا عشرت		کلیات [illegible]	عہ
ہر قسم سادہ و		جدید	۲ر	کریم اللغات	۸ر	ر پنجم حصہ دوم	عہ ۱۲ر	تقویت روح	۲ر	صہبائی ترجمہ	۸ر
مترجم		شجرۃ النبی	۱	بہار ہند اردو کا	۸	ر حصہ ششم	عار	نغمۂ عشاق کامل	۲ر	اردو	
حمائل شریف		مولود سعیدی	۴	لغت شعرا کے		ر حصہ ہفتم	عہ ۱۲ر	نغمۂ بلبل [illegible]	۲ر	فصوص الحکم تصوف	
تفسیر پارہ عم	۱۴ر	دو حصہ		لیے بہت مفید		نوشیروان نامہ	۶ر	نغمۂ ولولہ [illegible]	۲ر	کی جامع کتاب	
تفسیر ترجمان		رحمت الرحیم	۲ر	ہی۔		ر جلد دوم	عار	لطائف اکبر دو حصہ	۴ر	ہے۔	عہ
القرآن	عہ	ایضاً دہلی	۵ر	مجربات اکبری	۵ر	کوکب باختر	عار	نکات بیربل	۴ر	فسانۂ آزاد کامل	[illegible]
غایۃ [illegible]		بہار جنت	۲ر	مجربات بوعلی		بالا باختر	عار	مرقع لطائف ہر		سراپای رسالت پناہی	۲ر
از اول تا		مجموعہ [illegible]		سینا	۱۲ر	ایرج نامہ ہر دو		چہار حصہ	۴ر	طلسمات منازل قمر	۲ر
چہارم	عہ	خواجگان بزرگ		تریاق اکبر	۳ر	جلد	للعہ	گلشن جانفزا	۶ر	الواح الجواہر	۲ر
مولود شریف		جیمین انیس		علاج الغربا	۸ر	تورج نامہ ہر دو		فسانۂ شیرین	۶	مبادی اصول شطرنج	
مراد المشتاقین	۳ر	الارواح		قصۂ [illegible]	۱۴ر	جلد۔	للعہ	قصۂ گنگ دو حصہ	۱۴ر	مع نقشجات جن	
یہ نہایت عمدہ		دلیل العارفین		داستان امیر		سیر کہسار کامل	عہ	طلسم الفت	۴ر	سے قواعد باآسانی	
مولود شریف ہی		فوائد السالکین		حمزہ کامل رات		اردوے معلی		ایضاً بلا تصویر	۱۲ر	تمام معلوم ہو سکتے	
اکثر احادیث		راحۃ القلوب		جلدون مین		غالب	ہر	قصہ حاتم طائی	۴ر	ہین	۳ر
سے ثبوت پہونچایا		جملہ چار رسالے		خاص لکھنؤ		جادو کا کھیل و		باغ و بہار	۴ر	ہدیۃ الاحیا	۱ر
ہے نہایت واضح		شامل ہیں	۴ر	کی زبان مین		مداری کا تماشا	۸ر	فسانۂ عجائب	۶ر	کشاف النجوم	۸ر
قابل دید ہے		ورقۃ الناصحین	عار	چھپ رہی ہے	عہ	قانون راگ	۴ر	گلشن وقار	۱ر	نیر اعظم نجوم مین	
		بزرگون کے		الف لیلہ اردو	عہ	نغمۂ سرود ہر دو حصہ	۴ر	دیوان وقار	۱ر	یہ نہایت ہی نادر	
گریۂ بتول	۱ر	حالات مین عمدہ		طلسم ہوشربا اول	عہ ۱۲ر	جادوئے فرنگ		دیوان داغ	عہ	رسالہ قابل دید ہے	۸ر
رحلت بتول	۱ر	کتاب ہی	للعہ	ایضاً جلد دوم	عہ ۱۲ر	یہ رسالہ بطرز		جلد دوم	۱۲ر	احکام النجوم	۴ر
مولود شریف		پارہ بخاری		ایضاً جلد سوم	عہ ۱۲ر	جدید عمدہ طور		دیوان عاشق	۱۲ر	شمس الرمل	۸ر
شہید۔	ہر	شریف از اول		ایضاً جلد		سے لکھا گیا ہے۔	۶ر	دیوان قلق دہلوی	۱۲ر	محبوب الرمل	۱۲ر
تقریب الاطفال	ہر	لغایت ۹ پارہ	[illegible]	چہارم	عہ					میدان الرمل	ہر

المشتہر محمد عبد اللہ تاجر کتب لکھنؤ چوک و مالک مطبع مجتبائی

فہرست کتب موجودہ دکان محمد عبد اللہ تاجر کتب لکھنؤ چوک مالک مطبع مجتبائی

مائدۂ رحمت منان - معروف بخوان نعمت کلان - ناظرین یہ نو تالیف جدید رسالہ جو انواع و اقسام کے کھانون اور پوری پکوان اور شیرینی اور حلوے اور تمام متعارف عمدہ اور اعلی و ادنی و اوسط ہر قسم کے طعام وغیرہ کی نہایت نہایت صحیح اور عمدہ ترکیبین اس فن کے اعلی درجے کے کاریگرون سے دریافت کر کے لکھا گیا ہی اور روسا و امرا کے ملاحظے کے لائق بلکہ اس قابل ہی کہ تمام شائقین کے یہان ایک ایک نسخہ ضرور رہنا چاہیے بنظر کفایت خریداران قیمت فی جلد ۸ ر

تشریح الاجسام فن جراحی مین تمام قسم کے پھوڑے اور پھنسیون کے علاج مین مع تصویر ہر مرض نہایت جامع کتاب ہی قیمت فی جلد ۸

فتوح الشام جسمین مجاہدین کی معرکہ آرائیان اور ہرقل شاہ روم سے مقابلہ اور افواج روم و شام سے مقابلہ اور فتح و نصرت اسلام کے حالات مرقوم ہین قیمت فی جلد عہ ر

میزان الادویہ جسمین دوائیون کے مزے کرنے اور مقدار شربت اور کیفیت کے درجے جاننے اور نکالنے کا بیان ہی قیمت ا ر

مفرح الخاطر کا اردو ترجمہ ۸ ر

جواہر حروف خواص حروف مین جامع کتاب ہی جسمین شرائط اعمال اور خواص اور مرکب اور فسون بنانے کے قواعد اور اونکی تاثیرین اور استخراج نام موکل کے طریقے درج ہین قیمت ۶ ر

شرح کلام ربانی با حضرت سید محی الدین جیلانی فن تصوف مین عمدہ رسالہ ہی قیمت ۳ ر

تفریح الاذکیا فی احوال الانبیا قیمت للعہ ر

شفاء الامراض اردو مولفہ جناب حکیم نور کریم صاحب دریابادی جو علم طب کے بڑے کامل تھے اسمین طریق تشخیص و علاج امراض و تشریح جملہ اعضا نہایت تفصیل سے مندرج ہی قیمت عہ ر

مجموعہ فرسنامہ جدید جسمین چار رسالے شامل ہین تعریف الخیل - تدبیر الخیل علاج الخیل - مفید الخیل قیمت ۸ ر

تدبیر العلاج یونانی اور ویدک مونون کے کلیات اور مفردات و مرکبات اور معالجات و امور ضروری متعلق طب کا نادر مجموعہ ہی تمام اعضا کے امراض اور ہر عضو کی تشریح مفصل لکھی ہی - فن طب مین بیمثل ہی قیمت عہ ر

تریاق اعظم حکیم مرزا محمد علی صاحب و حکیم میر محمد صاحب مرتعش و جناب حکیم علی حسین صاحب و جناب حکیم کاظم علی صاحب برد اللہ مضجعہم کے مجربات و مطب کے نسخون کا مجموعہ ہی جو طلبا کے لیے نہایت عمدہ دستور العمل اور نہایت کارآمد ہی - قیمت عہ ر

تریاق اعظم حصہ دوم - یہ رسالہ حکیم سید محمد خان صاحب موہانی کے مطب کے عمدہ نسخون کا مجموعہ ہی جسے مصنف نے نہایت کوشش سے جمع کیا ہے قیمت ۸ ر

احسن الطلسمات فن طلسم مین یہ ایسی نایاب کتاب ہی جسمین تعریف طلسم اور علم طلسم اور شرائط کواکب اور تجویزات متعلقہ طلسم اور منازل قمر اور منسوبات کواکب وغیرہ کے علاوہ سو طلسم ایسے مندرج ہین جو حصول جملہ مقاصد کے لیے عاملین کے نزدیک نہایت مجرب و آزمودہ ہین قیمت ۸

اسرار الجفر موضحہ انوار القمر فن جفر کی معتبر کتاب ہی جسمین دو سو چھیاسی عمل ہین مقاصد کے لیے آیات قرآنی سے استخراج کیے علامہ نصیر الدین طوسی نے جمع فرمائے ہین اور انوار القمر مین عاملین کاملین کے مجرب و آزمودہ نقوش ہر مطلب کے لیے مندرج ہین قیمت ۸ ر

عین العلاج فہرست ادویہ مین نہایت عمدہ رسالہ مفید طلبا و شائقین فن طب ہے جس سے نسخہ لکھنے مین مدد ملسکتی ہے

شرح فصوص الحکم مترجمہ مولانا جامی کتاب میں حضرت شیخ اکبر محی الدین ابن عربی کی تالیف سے ہی اور ہمیشہ اولیاء اللہ کی تدریس مین رہی - اسمین پہلے حضرت مولف کے حالات لکھے ہین پھر اللہ تعالی کے اسما اور صفات کا بیان ہی پھر اصل کتاب کا اردو ترجمہ ہی اوسمین ایک مقام ہی جسمین بارہ فصلین تعداد سکے فصوص کا ذکر ہی

فہرست اشیاء ساخت لکھنؤ

یہ مشہور دکان ہے جو عرصہ سے صدہا بیوپاریوں نکوا اپنے گھر سے مال اور وہی قیمت سے نفع پہنچاتی ہے۔ اب عام خریداروں کے نفع رسانی کے لیے یہ فہرست مختصر شائع کیجاتی ہے کہ وہ اپنی فرمایشات طلب کر کے اسکی عمدگی مال و کفایت قیمت کی قدردانی فرمائیں ہر فرمایش بذریعہ ویلو روانہ ہوگی۔ صاحب فرمایش اپنا نام نامی مع ڈاکخانہ و ضلع صاف تحریر فرمائیں فہرست [illegible] جو صاحب طلب فرمائیں آدہ آنہ کا ٹکٹ بھیجیں ورنہ بیرنگ روانہ ہوگی۔ جملہ کتب کا ویلو عہ سے کم تعداد کا نہ روانہ ہوگا کیونکہ کم قیمت کے ویلو میں خرچ زیادہ پڑتا ہے کلاہ چکن وغیرہ کا ویلو ۵ سے کم کا [illegible] روانہ ہوگا کم میں خرچ زیادہ ہوتا ہے

فہرست اسباب چکن و کامدانی وغیرہ

نام جنس مع وضع	قیمت
تھان کامدانی بیل بوٹیدار سہرے سچے	[illegible] سے [illegible] تک
تھان کامدانی بوٹہ دار انگرکھوں ڈپٹوں کے لیے	[illegible] سے [illegible] تک
تھان چکن اُس کے گل بوٹوں میں کامدانی کا پر بہار کام	[illegible] سے [illegible] تک
تھان چکن بوٹیدار اعلیٰ درجہ کے عریض و کم عرض	[illegible] سے [illegible] تک
تھان چکن عمدہ وضع بوٹیدار عریض و کم عرض	[illegible] سے [illegible] تک
تھان شربتی ساخت لکھنؤ بابت انگرکھوں کے لیے	[illegible] سے [illegible] تک
تھان ململ مثل آب رواں زنانہ دوپٹوں کے قابل	[illegible] سے [illegible] تک
تھان گلبدن مشروع ہر رنگ و ہر وضع بہت عمدہ	[illegible] سے [illegible] تک
ایضاً بنارسی مع بوٹی و دہی ہر رنگ چارخانہ دار	[illegible] سے [illegible] تک
پارچہ چکن قابل تیاری ایک انگرکہ یا چکن ہر قسم کا	[illegible] سے [illegible] تک
دوپٹہ کامدانی سادہ و رنگین ہر قسم کے عورتوں کے قابل	[illegible] سے [illegible] تک
دوپٹہ چکن جسکی گل بوٹوں میں نہایت پر بہار کامدانی	[illegible] سے [illegible] تک
دوپٹہ چکن بیلدار و بوٹیدار بہت عمدہ۔	[illegible] سے [illegible] تک
ساری کامدانی برای عورات سفید و رنگین عمدہ	[illegible] سے [illegible] تک
ساری چکن گل بوٹوں میں پر بہار کامدانی۔	[illegible] سے [illegible] تک
عبا یعنی چغا خاص برائے الفاظ اہل علم استعمال ہوتی	[illegible] سے [illegible] تک
پائجامہ سوتی و ریشمی خلیتہ و تنگ مہری	[illegible] سے [illegible] تک
کلاہ چوگوشیہ و پلڑی و گول چکن ساخت لکھنؤ	[illegible] سے [illegible] تک
کرتے بیلدار و بوٹے دار سیے ہوئے تیار	[illegible] سے [illegible] تک
کلاہ سوزنی و ریشمی و کلابتونی گول ساخت [illegible]	[illegible] سے [illegible] تک
کلاہ گول مخمل سبز و سیاہ و سرخ کارچوبی۔	[illegible] سے [illegible] تک
سچے کام مندیل نما ہر قسم نہایت عمدہ	[illegible]
کلاہ کشتی نما ساخت مرشد آباد دہلی و لکھنؤ ریشمی و کلابتونی و زردوزی نہایت عمدہ۔	[illegible] سے [illegible] تک

فہرست اسباب اسرمائی و متفرقات

فرد رضائی مع [illegible] سرو گوٹ گرنٹ بالکل تیار [illegible] سے [illegible] تک

لحاف مین سنگے گوٹ دار و بیلدار تیار [illegible] سے [illegible] ریزائی وغیرہ مختلف وضع [illegible] تک

فرد رضائی مین سنگے بوٹیدار و جالدار سفید و رنگین [illegible]

لحاف مین سنگے دوما رکین بیل بوٹیدار [illegible] سے نہایت خوش رنگ بہت عمدہ وضع [illegible] تک

پلنگپوش جھاڑ بیلدار و جالدار نہایت خوشرنگ [illegible] سے [illegible] تک

کلاہ چوگوشیہ زریفت و کمخواب شال بیلدار [illegible] سے [illegible] تک

کلاہ مخمل چوگوشیہ زری اطلس و فلالین بوٹیدار [illegible] سے [illegible] تک

الائچی سستی کی نہایت عمدہ ایک الائچی کھانے سے لب سی آلودہ ہو جاتے ہیں فیصدی [illegible]

کیل ناک کی طلائی مرصع ہر قسم فی ۹ و ۱۲ و ۱۵ [illegible] سے [illegible] تک ستار قلمدان جالی دار کام کے نہایت عمدہ [illegible] سے [illegible] تک۔ لچھا کیونکا ملمع کیا ہوا مع زنجیر حسین گلوریاں بنگالی مین [illegible]

کنگھی پینگ زنانہ و مردانہ [illegible] سے [illegible] تک۔

انگوٹھی چھلے سادہ کاری۔ [illegible] سے [illegible] تک

چکنی ڈلی و ورقی [illegible] سے [illegible] سیر تک ایک رقمی [illegible] سے [illegible] سیر تک کنکر چکنی ڈلی کے [illegible] سے [illegible] سیر تک۔ حلوا سوہن ۱۲ سیر سے [illegible] سیر تک

علاوہ اسکے ہر قسم کا مال عمدہ اور بکفایت ملسکتا ہے

نوٹ واضح ہو کہ عرض ہر تھان شربتی کا عموماً گز و طول [illegible] گز ہوتا ہے اور تھان عریض کہ جو ولایتی مال کے تیار ہوتے ہیں انکا عرض ایک گز سوا گز ہوتا ہے اور طول [illegible] گز ہوتا ہے جس قسم کا صاحب فرمایش طلب کرینگے روانہ کیا جائیگا

فہرست عطر ہر قسم

قسم عطر	فی تولہ
عطر روح گلاب	[illegible]
عطر گلاب	[illegible]
عطر حنا	[illegible] ۱۲
عطر موتیا	[illegible] ۱۲
عطر کیوڑہ	[illegible] ۱۲
عطر چنبیلی	[illegible] ۱۲
عطر روح خس اصلی	[illegible]
عطر روح پانڑی اصلی	[illegible]
عطر جوہی	[illegible] ۱۲
عطر عروس	[illegible]
عطر شہناز	[illegible]
عطر مجموعہ	[illegible] ۱۲
عطر سہاگ	[illegible] ۱۲
عطر خس	[illegible] ۱۲
عطر چمپا	[illegible]
عطر اگر کمنہ	[illegible]
عطر ناگیسر	[illegible]
عطر سنگترہ	[illegible]
عطر فتنہ	[illegible] ۱۲
عطر شمامۃ العنبر	[illegible]
عطر برگ حنا	[illegible]
عطر ارگجا	[illegible]
عطر پانڑی	[illegible] ۱۲
عطر مٹی	[illegible] ۱۲
عطر دونا	[illegible] ۱۲

گولی تمباکو خوردنی مشکی عمدہ ۱۲
قوام تمباکو خوردنی ایک روپیہ کا ۳ تولہ
قوام تمباکو خوردنی دوم ایک روپیہ کا ۴ تولہ
روغن چنبیلی و بیلہ و گلاب کیوڑہ و حنا وغیرہ ہر قسم ۱۲ سیر سے [illegible] سیر تک مل سکتا ہے

المشتہر محمد عبد اللہ تاجر کتب لکھنؤ چوک مالک مطبع مجتبائی